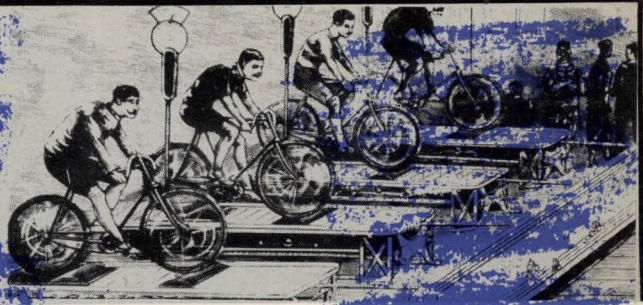

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Γιά τήν ἐπιστημολογία

Ἡ ἀνθρωπολογία
σέ κρίση

περί «πολυδιάστατης» ἐξωτερικῆς πολιτικῆς

Γιά τήν ἱστορία τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος

Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Περί γυμνοῦ, σεμνοῦ, ἠθικοῦ, ποινικοῦ ● Βασίλη Ζουναλή, Τό ἀτύχημα τῆς ΛΑΡΚΟ ● Γιώργου Ριτζούλη, Οἱ «ἐπερχόμενες ἐκλογές» ● Ἐλένης Πορτάλιου, Μιά περίπτωση ἐκδημοκρατισμοῦ στήν Ἀρχιτεκτονική Σχολή ● Γιώργου Καρρά, Τό μέσα καί τό ἔξω (περί πολυδιάστατης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς) ● Διεθνή θέματα, Τουρκία: ἀβέβαιη πορεία μέσα στήν κρίση, Περσία: ἱερατεῖο καί ἐπανάσταση, Οἰκονομική κρίση: προμηνύματα διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν ● Νόρας Σκουτέρη, Ἡ ἀνθρωπολογία σέ κρίση ● Pierre Raymond, Τά Μαθηματικά ὡς ἐπιστήμη ● M. Pêcheux καί E. Balibar, Γύρω ἀπό τήν ἔννοια τῆς ἐπιστημολογικῆς τομῆς (ὀρισμοί) ● Δημήτρη Νικολάου, Ἡ πολιτική ἐξέλιξη τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ φοιτητικοῦ κινήματος ● Διονύση Καψάλη, Ἀντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα: ἱστορία καί ἰδεολογίες ● Νίκου Πολίτη, Τή ρωμιοσύνη νά τήν κλαῖς ● Διονύση Καψάλη, Ἰτέτερ Πάουλ Τσάλ ● Νίκου Πολίτη, Ἄπ ἀφορμή μιά παράσταση τοῦ Λίβινγκ Θήατερ ● Βιβλία – Περιοδικά ● Ἀλληλογραφία.

Μηνιαία ἐπιθεώρηση ● τεῦχος 30 ● Νοέμβριος 1979 ● 60 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση, Νοέμβριος 1979, 60 δρχ.

Κέκροπος 2, 'Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Γιώργος Ριτζούλης	Οι «επερχόμενες εκλογές» (Η, πώς έγινε και πάλι απαραίτητη η πολιτική)	2
Βασίλης Ζουναλής	Τό άτύχημα τής ΛΑΡΚΟ	6
Έλενη Πορτάλιου	Μέ άφορμή μιά υπόθεση έκδημοκρατισμού στήν 'Αρχιτεκτονική Σχολή	8
'Αγγελος 'Ελεφάντης	Περί γυμνού, σεμνού, ήθικου, ποινικού. και περί δημοκρατίας	12
Γιώργος Καρράς	Τό μέσα και τό έξω (περί «πολυδιάστατης» έξωτερικής πολιτικής)	15
Νόρα Σκουτέρη - Διδασκάλου	Γιά τήν 'Επιστημολογία και τήν 'Ιστορία τών Μαθηματικών:	20
A. Pierre Raymond	Τά Μαθηματικά ως επιστήμη	36
B. M. Pecheux και E. Ballbar	Γύρω από τήν έννοια τής επιστημολογικής τομής (όρισμοί)	40
Μιχάλη Παπγιαννάκη	Οικονομική κρίση: προμηνύματα διαρθρωτικών αλλαγών	42
Γιώργος Ριτζούλης	Τουρκία: άβέβαιη πορεία μέσα στήν κρίση	45
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος	Περσία: Ιερατείο και επανάσταση	47
Γιά τήν 'Ιστορία του φοιτητικού κινήματος επί δικτατορίας:		
Δημήτρης Νικολάου	Πρόχειρο σχεδίασμα μιάς υπόθεσης γιά τή λογική τής πολιτικής εξέλιξης του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος	50
Διονύσης Καψάλης	Αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα: ιστορία και ιδεολογίες	55
Νίκος Πολίτης	Τή ρωμιούσνη νά τήν κλαΐς	64
Διονύσης Καψάλης	Πέτερ Πάουλ Τσάλ	70
Νίκος Πολίτης	Περί πνευματικού ραγιαδισμού - 'Απ' άφορμή μιά παράσταση του Λίβινγκ Θήατερ	72
Βιβλία - Περιοδικά		76
'Επιστολές		78

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμνη 300 δρχ., έτήσια 600. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: έξάμνη 450 δρχ., έτήσια 850. ΗΠΑ - Καναδά (άερ.): έξάμνη 600 δρχ., έτήσια 1000 ● Γιά 'Οργανισμούς, Τράπεζες, 'Ανών. 'Εταιρείες: έξάμνη 500 δρχ., έτήσια 1000 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332. ● ΑΛΗ-ΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. Θυρίδα Νο 1762, Πλ. Συντάγματος 'Αθήνα.

'Εκδότης: «Σ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: 'Αγγελος 'Ελεφάντης ● Φωτοστοχειοθεσία: Φωτοκτύταρο ΕΠΕ Βασ. 'Αλεξάνδρου 2 Χίλτον, τηλ. 748314 ● 'Εκτύπωση: 'Αφοί Χρυσοχοΰ, Στυμφαλίας 8 - Περιστερί, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Μπουκάλας ● Φωτογραφική έπιμέλεια: Σπύρος Βασιλείου, Χ. Τρικούπη 24, τηλ. 3612349

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Οί «έπερχόμενες εκλογές»

(*Η, πώς έγινε και πάλι απαραίτητη η πολιτική*)

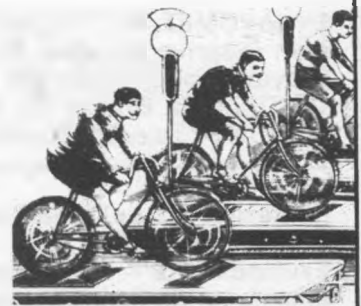
Ένώ τά πρωθυπουργικά ταξίδια σ' Ανατολή και Δύση συνεχίζονται, έληξε επιτέλους και η περίοδος τής έσωτερικής πολιτικής άκνησίας. Φήμες άλυσιδωτές, ύποθέσεις, δηλώσεις, αντιδηλώσεις, διαψεύσεις. Καί μόνο η καθημερινή παρακολούθηση τών τίτλων στίς πρώτες σελίδες τού τύπου, άρκει για νά πείσει πόσο «ζεστός» μήνας ήταν ό φετινός Όκτώβριος (ό δέ Νοέμβριος, όπως φαίνεται μέχρι τώρα, κάθε άλλο παρά «δρόσιος»): Ό Καραμανλής στην προεδρία· και εκλογές, αλλά πριν ή μετά; Νέος άρχηγός Ράλλης ή Άβέρωφ; Όχι, Παπακωνσταντίνου. Μήπως ή ΝΔ θα διχοτομηθεί; Μήπως «δίδυμο» Καραμανλή-Παπανδρέου;

Καλά όλα αυτά. Παράλληλα όμως τά κόμματα άρχίζουν περιοδείες στην έπαρχία επιδιώκοντας νά κάνουν γνωστές τίς άπόψεις του «ένόψει πιθανών εκλογών» (και «ένόψει τής ένταξης στην ΕΟΚ»), νά σφυγμομετρήσουν διαθέσεις, νά αποκαταστήσουν ίσως κάποιες χαμένες έπαφές. Συσκέψεις όργάνων και στελεχών, αποφάσεις. Καί κάποιες ανταλλαγές διαξιφισμών, μέ πιό έντυπωσιακή τή «ρήξη ΠΑΣΟΚ-ΚΚΕ».

Εικόνα πού όφείλεται βέβαια σ' ένα βαθμό στή διαδοχή τών εποχών τού χρόνου (διότι ως γνωστόν έχουμε φθινόπωρο, τό όποιο έρχεται μετά τό καλοκαίρι, τό όποιο δέν είναι συνήθως εποχή πολιτικού πυρετού). Θυμίζει όμως άρκετά τό πολιτικό κλίμα πού προηγήθηκε τών προηγούμενων εκλογών. Μέ κίνδυνο λοιπόν νά τονίσουμε μόνο μία από τίς διαστάσεις τού φαινομένου ή και νά κάνουμε γενικεύσεις μέ κάποιους βαθμούς αυθαιρεσίας, θεωρούμε ότι έχουμε μπροστά μας ένα φαινόμενο πού τείνει νά γίνει *ένδημικό* στή φάση μπροστά στό 1974:

Η πολιτική δραστηριότητα και οι πολιτικές συγκρούσεις άτονούν και ξαναζωντανεύουν ανάλογα μέ τό άν θρυσκόμαστε μακριά ή κοντά σέ «έπερχόμενες» (πραγματικά ή ύποθετικά) εκλογές. Τό θερμόμετρο τής πολιτικής άτμόσφαιρας πέφτει άμέσως μετά τήν διεξαγωγή κάποιων εκλογών για νά άνυψωθεί και πάλι εϋθύς μόλις φανούν στόν όρίζοντα (ή κάποιιοι διαδώσουν ότι φάνηκαν) οι κάλπες.

Τό φαινόμενο (άν δέν είναι τυχαίο ή προσωρινό) είναι πολύ σοβαρό για νά τό προσπεράσουμε. Μία πιθανή άπάντηση στην περιέργειά μας είναι εκείνων πού τό χαρακτηρίζουν «φυσικό» ή «αϋτονόητο». Άλλά τά «φυσικά» και «αϋτονόητα» στην πολιτική δέν είναι καθόλου πειστικά, καθόλου άνεξάρτητα από ιδεολογικούς προσδιορισμούς, καθόλου πολιτικά οϋδέτερα.

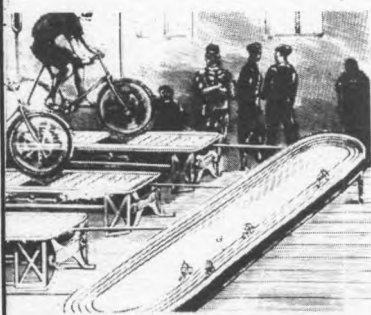
δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Καί βέβαια είναι «φυσικό» *ορισμένοι* πολιτικοί φορείς νά ρυθμίζουν τήν δραστηριότητά τους σχεδόν αποκλειστικά μέ γνώμονα τίς εκλογικές αναμετρήσεις. Έδω όμως δέν είναι και πολύ χρήσιμο νά μιλήσουμε άπλά και μόνο για τό διαχωρισμό ανάμεσα σέ άστικά και εργατικά κόμματα. Γιατί, ούτε πρόβλημα έρμηνείας τής στάσης τού κόμματος τής δεξιᾶς τίθεται, ούτε τό κόμμα αυτό ισχυρίστηκε διτι πᾶμε για εκλογές. Έπειδή όμως για τούς άλλους είναι ὁ λόγος, ὁ χαρακτηρισμός «φυσικό φαινόμενο» δέν διευκρινίζει τίποτα, ούτε και βοηθάει νά καταλαβαινόμαστε όταν συζητᾶμε: *υπάρχουν πολλοί τρόποι νά κάνεις πολιτική*, και τό τί ταμπέλα ἔχεις δέν καθορίζει πάντοτε και τόν τρόπο. Άλλωστε, πολύ συχνά ἡ «περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα» (ἡγεμονική δύναμη τής κυρίαρχης ιδεολογίας λέγεται ἀλλιῶς) είναι τόσο έντονη, πού χρειάζονται κότσια για νά τής ἀντισταθεῖς. Άλλά «ὁ κόσμος είναι ζορικός κι ἔμεῖς ἀσθενικοί».

Στήν προχωρημένη περίοδο τού μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, σέ μιᾶ χώρα ὅπως ἡ Ἑλλάδα, πού δέν ἀνήκει στόν ὑπανάπτυκτο τρίτο κόσμο, ἡ ἀναμέτρηση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων για τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία ἔχει ὅπωςδήποτε πολύ μεγάλο, «κομμικό» ρόλο στήν πορεία πρὸς τόν κοινωνικό μετασχηματισμό. Άλλά οἱ πολιτικοί φορεῖς πού στόχο ἔχουν τό σοσιαλισμό δέν δροῦν μόνο στό «κεντρικό» πολιτικό επίπεδο. Άναπτύσσουν δεσμούς μέ κάποια κοινωνικά στρώματα και μέ τούς ἀγῶνες τους. Ὅταν μάλιστα είναι και μαρξιστικοί, θεωροῦν διτι οἱ κοινωνικές αὐτές δυνάμεις είναι οἱ «φυσικοί ἀπτοουργοί» τού σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ, ἐνώ οἱ ἴδιοι οἱ πολιτικοί φορεῖς δέν είναι παρᾶ μόνο ἕνας καθοδηγητικός και ὑποβοηθητικός μοχλός τους.

Πῶς λοιπόν συνδέονται τά δύο επίπεδα δράσης, τό «κεντρικό πολιτικό» και τό «μαζικό»; Νά ἕνα σημαντικό πρόβλημα πού ξεπηδάει ἀπό τόν τρόπο πού κάνουν πολιτική τά κόμματα τής ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς σήμερα. Καί πού δέν ἀφορᾶ βέβαια μόνο αὐτά και τή χώρα μας, ὅπως δείχνουν οἱ περιπέτειες τής γαλλικῆς ἀριστερᾶς και μ' ἕνα διαφορετικό τρόπο ἡ κατάσταση στήν Ἰταλία (ἀναφέρουμε τίς πιό γνωστές και χαρακτηριστικές περιπτώσεις).

Γιά νά ἐπιστρέψουμε στό θέμα μας: Ὅλα τά κόμματα τής ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς τονίζουν διτι ἡ πορεία πρὸς τίς δημοκρατικές ἀλλαγές, τήν ἔθνική ἀνεξαρτησία και τό σοσιαλισμό πρέπει νά στηρίζεται σ' ἕνα πλατύ λαϊκό κίνημα. Καί πολύ σωστά κάνουν. Άλλά τά δεδομένα ἀπό τήν μέχρι τώρα ἐμπειρία (μιλάμε ἐδῶ για τήν ἐμπειρία μετά τό 1974) δείχνουν διτι ἀνάμεσα σ' αὐτό τό «πρέπει» και στήν πραγματικότητα πολλά μποροῦν νά χωρέσουν. Γιατί λαϊκά μαζικά κινήματα και διάθεση για ἀγῶνες ὑπῆρξαν, ἀλλά ἡ λιτότητα και τά διάφορα νομοσχέδια πέρασαν (μέχρι σήμερα τουλάχιστον). Γιατί οἱ ψῆφοι τής δεξιᾶς λιγό-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στεψαν, αλλά ή πολιτική της δέν έπαψε νά κερδίζει νίκες, και ταυτόχρονα νά άνοίγει νέους όρίζοντες (όχι βέβαια πρός τό σοσιαλισμό, ούτε πρός τό νέο... φασισμό, αλλά πρός τήν έκσυγχροτισμένη άστική δημοκρατία). Γιατί ή νέα δυναμική τής εργατικής τάξης (όπως εκφράστηκε μέ τό κίνημα για τά εργοστασιακά σωματεία) και τό φοιτητικό κίνημα κατασπαταλήθηκαν στήν άγονη γραμμή τής κομματικοποίησης πού θεώρησε «θετικό» ό,τι συμφωνούσε μέ τή «γραμμή μας» ενώ καταδίωξε και έξόρισε σάν «άρνητικό», ό,τι δέν μπορούσε νά έλέγξει, νά τό κατευθύνει στά παλιά γνωστά καλούπια.

Θά 'λεγε κανείς ότι τά κόμματα τής άριστερας έκαναν πολιτική μέ τέτοιο τρόπο, πού δέν έπενεργούσε στις πραγματικές αντίφάσεις τής έλληνικής κοινωνίας, ούτε βοηθούσε στή συγκρότηση κοινωνικών δυνάμεων ικανών νά επέμβουν στά σημερινά προβλήματα, αλλά και νά χαράξουν μακροπρόθεσμη προοπτική. Συσπείρωσε όμως κόσμο γύρω από τά ίδια τά κόμματα· κόσμο ό όποιος είδε σάν μόνη λύση τήν επικράτηση του κόμματός του ή έστω άλλαγή των συσχετισμών στή Βουλή για νά σταματήσει ή λιτότητα, για νά καταργηθούν οι άντεργατικοί νόμοι, για νά αντιμετωπίσουμε σωστά τούς Τούρκους κ.τ.λ. 'Η μαζική δράση ήταν μόνο κάτι άπλά επικουρικό.

Συνολικά, ή λογική αυτή άφησε στό περιθώριο τούς συγκεκριμένους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες οι όποιοι «έδώ και τώρα», άνεξάρτητα από άλλαγές κυβερνήσεων ή κοινοβουλευτικών συσχετισμών, θά μπορούσαν νά επέμβουν στις άλλαγές πού συμβαίνουν στή χώρα μας και νά άποτυπώσουν κάποιες άλλες κατευθύνσεις. Είδη αυτή τή δυνατότητα νά περνάει μόνο από τίς εκάστοτε «έπόμενες εκλογές» και κύρια μέσα από κόμματα, όχι κοινωνικές δυνάμεις.

'Ετσι για τό ΠΑΣΟΚ, τό όποιο ενισχύθηκε περισσότερο από τήν κυριαρχία αυτής τής λογικής (και παράλληλα ή επικράτησή της όφείλεται σέ μεγάλο βαθμό στό ΠΑΣΟΚ), ή άλλαγή θά είναι άποτέλεσμα τής νίκης του στις εκλογές. Οι επιφυλάξεις μας δέν άπορρέουν από κάποια κακοπιστία, αλλά από τό τί γίνεται γενικά σέ τέτοιες περιπτώσεις σέ συνδυασμό μέ τά έρωτήματα: τί είναι σήμερα τό ΠΑΣΟΚ, από τί δυνάμεις συγκροτείται, σέ ποιές θά στηριχθεί όταν αναλάβει τήν κυβέρνηση.

'Από τήν άλλη πλευρά τό ΚΚΕ, χωρίς ούσιαστικά νά δάζει πρόβλημα έξουσίας, βλέπει τήν ένίσχυσή του (καθώς και των «συμμάχων» του), σάν άπόρροια τής άκτινοβολίας του «σοσιαλιστικού στρατόπεδου» και του «σοσιαλιστικού τρόπου ζωής» σέ αντιπαράθεση μέ τήν κρίση του δυτικού κόσμου. 'Από κει και πέρα βλέπει τόν έαυτό του σάν «ομάδα πίεσης», εκτός άν οι διεθνοπολιτικοί όροι αλλάξουν... 'Ετσι κι άλλιώς, αυτό πού σήμερα προέχει (και πού δέν είναι στόχος άκατόρθωτος) είναι για τό ΚΚΕ ή ένίσχυσή του, δηλαδή μέ άλλα λόγια άνοδος στις εκλογές. 'Από πού όμως θά έλθουν οι ψηφοφόροι; 'Από τό ΠΑΣΟΚ, τό πιθανότερο. 'Εξού και οι προστριβές.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

Τέλος, τό ΚΚΕ έσωτερικού θά 'λεγε κανείς ότι βρέθηκε έξω από τήν κυρίαρχη λογική. Μή θέλοντας (καί σωστά) νά αυτοδιοριστεί «υποκείμενο τής αλλαγής», δέν άρθρωσε ταυτόχρονα μιá έναλλακτική λύση, δέν έσκυψε μέ τόλμη στίς πραγματικές αντιθέσεις τής έλληνικής κοινωνίας, δέν έγινε ό υποδοθητικός καί καθοδηγητικός μοχλός τών κινημάτων πού ζητούσαν πολιτικές αναφορές καί «γραμμή» (δχι κομματική, αλλά πολιτική γραμμή, δηλαδή άξονα ένοποίησης τών έπιμέρους κινήματων). Άρκέστηκε σέ εκκλήσεις για ένότητα σέ «έπίπεδα κορυφής». Συρρικνωμένο, άκόμα καί τώρα δέν στρέφει τήν προσοχή του εκεί όπου θά μπορούσε νά βρεί σημεία στήριξης, στά μαζικά κινήματα.

Ό τρόπος αυτός του νά κανεις πολιτική, κανει τήν πολιτική προνόμιο τών πολιτικών σχηματισμών καί κυρίως τών ήγετικών τους ομάδων. Δέν διαφέρει σέ τελευταία άνάλυση από τόν τρόπο πού πολιτεύονται τά άστικά κόμματα. Έμμεσα, καί σέ συνδυασμό μέ τίς καινούριες μεταβολές στίς προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες καί στούς μηχανισμούς έξουσίας, συντελεί μέ πολύ γενικότερους τρόπους στήν άποπολιτικοποίηση τών μαζών. Μέσα «στή σύγχυση τής έποχής» καί στή φθορά άρκετών από τά βάθρα τής κατεστημένης άριστερης ιδεολογίας, οί κοινωνικές δυνάμεις τείνουν νά γίνουν θεατές τής πολιτικής σύγκρουσης, ή όποία εκφυλίζεται σέ «κινήσεις έπιτελείων». Καί μέσα σ' αυτό τό παράξενο παρακμιακό κλίμα, όσοι «τήν υπόθεση του σοσιαλισμού τήν θεωρούσαν προσωπική τους υπόθεση» κινδυνεύουν νά βρεθούν στό περιθώριο. Αύτά, ενώ οί πάντες διαπιστώνουν ότι ό καπιταλισμός είναι σέ κρίση. «Πονηριές τής ιστορίας»; 'Αλλά καί μόνο, συνέπειες τής πάλης τών τάξεων...

Εύτυχώς, ή σημερινή συγκυρία βρίσκεται ήδη στόν άστερισμό τής «πολιτικοποίησης». Οί δηλώσεις θά συνεχιστούν, οί συσκέψεις θά πυκνώσουν, οί διαξιφισμοί θά δυναμώσουν, οί συγκεντρώσεις οί λαϊκές θά πληθύνουν. Καί οί αντιφάσεις οί κοινωνικές πού περιμένουν νά αναδειχθούν, νά πολιτικοποιηθούν, είναι εδώ καί φωνάζουν...

Άς βοηθήσουμε λοιπόν μαζί μέ τίς χιλιάδες άφίσες, προκηρύξεις, έφημερίδες καί γενικώς χαρτί, μαζί μέ τά χιλιόμετρα πανιού καί τούς τόνους ξύλα, μαζί μέ τά άληθινά καί ψεύτικα διλήμματα, νά στραφεί ή προσοχή καί πρós αυτές τίς αντιφάσεις. Πού είναι γύρω μας, στήν καθημερινή ζωή μας, έρχονται δέν έρχονται εκλογές, πού είναι ό σύγχρονος έλληνικός καπιταλισμός.

Καί πρós τό σοσιαλισμό, πού «ή θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά ύπάρξει καθόλου».

Τό έγχείρημα δέν είναι εύκολο. Καί θά βρεί πολλούς έχθρους καί ποικίλους. Άν όμως πετύχει, ή πολιτική δέν θά ξαναγίνει «ντεμοντέ» μετά τίς εκλογές.

Γιώργος Ριζούλης

6/11/1979

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τό άτύχημα τής ΛΑΡΚΟ

Ζεστό ακόμα τό αίμα τών εργατών τής ΛΑΡΚΟ, πού χάθηκαν και σακατεύτηκαν από τήν έκρηξη τών φιαλών άσετυλίνης του μηχανουργείου της.

Πέντε νεκροί και δεκάξι τραυματίες καταγράφηκαν και ήδη ταξινομήθηκαν στα οικεία κεφάλαια τής στατιστικής: «Θανατηφόρα εργατικά άτυχήματα», «εργατικά άτυχήματα», «χαμένες εργατοώρες» και «κόστος εργατικών άτυχημάτων». Δέν θά τούς συναντήσουμε ξανά παρά στα συνολικά άθροίσματα του 1979, όπου μαζί με τά προηγούμενα και τά επόμενα θύματα θά συνθέσουν τά φετινά νούμερα: μερικές εκατοντάδες θανατηφόρα άτυχήματα, μερικές δεκάδες χιλιάδες εργατικά άτυχήματα, αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες χαμένες εργατοώρες και μερικά δισ. άπώλειες για τήν έθνική «μας» οικονομία.

Και αυτή τή φορά οί ρόλοι παίχτηκαν στα άναμενόμενα πλαίσια, πού τουλάχιστον τά τελευταία χρόνια βολεύουν και Ισοπεδώνουν όλες τίς ιδιαιτερότητες στο άναλλοιώτό τους:

- Τό Κράτος έστειλε άμέσως τούς έμπειρογνώμονες του ύπουργείου Βιομηχανίας και πρωτοκόλλησε τίς πρώτες τους εκθέσεις.

- 'Η Δικαιοσύνη σέ επίπεδο άνακριτή-είσαγγελία, έντόπισε τούς πρώτους πιθανούς ενόχους, τούς προφυλάκισε κι άποφυλάκισε με έγγύηση και περιμένει πάντοτε νέα στοιχεία και πορίσματα για νά αποφασίσει ποιούς - πάντα εργοδηγούς και μηχανικούς - θά δικάσει και καταδικάσει τελικά.

- 'Η Έργοδοσία παρακολούθησε «συντετριμμένη» τήν κηδεία τών θυμάτων της και διαλαλεί σ' όλους τούς τόπους ότι «άποδέχεται» τά αίτήματα τών εργαζομένων και «ύπόσχεται» ακόμα περισσότερα.

- Τά κόμματα τής άντιπολίτευσης, οί συνδικαλιστικές παρατάξεις και οί φορείς πού μιλούν ή εμφανίζονται νά μιλούν στο όνομα τών συμφερόντων τών εργαζομένων κατήγγειλαν - για άλλη μιά φορά - τή ΛΑΡΚΟ και τή Κυβέρνηση για τίς εϋθύνες τους, για τήν έλλειψη προδιαγραφών άσφαλείας τών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, για τήν έλλειψη έφαρμογής τών ύπαρχόντων κανονισμών και για τήν έλλειψη κρατικού έλέγχου.

- 'Ο τύπος - ιδιαίτερα ο «προοδευτικός» - άφου «ένημέρωσε» τούς αγοραστές του με τούς πιό έντυπωσιακούς τίτλους για τό «άτύχημα» συνεχίζει και τίς επόμενες μέρες - όλο και άρραιότερα - νά προβάλλει τίς πανταχόθεν καταγγελίες για εϋθύνες και υπεύθυνους με τίτλους όπως π.χ. «εϋθύνες στή ΛΑΡΚΟ και τήν Κυβέρνηση», «κανένα μέτρο προστασίας στή ΛΑΡΚΟ», «πόρισμα - καταπέλτης για τίς εγκληματικές έλλείψεις», «εϋθύνες σέ εργοδηγούς - μηχανικούς τής ΛΑΡΚΟ», «άνθρωποθυσίες στο δωμό του υπερκέρδους» κ.λπ. 'Ιδού οί υπεύθυνοι: ΛΑΡΚΟ, Κυβέρνηση, εργοδηγοί, μηχανικοί και υπερκέρδη (!! όπου με τό ύπερ νομιμοποιούνται τά κέρδη και άναθεματίζονται τά μονοπώλια): πρόκειται για τό ίδιο σκηνικό, τό ίδιο έργο, πού 'χει ξαναπαιχτεί.

Κι έπειτα; Μόλις κρυσώσει τό αίμα τών θυμάτων κι άμβλυνηθεί ο πόνος και ή πίκρα τών συναδέλφων και συγχωριανών τους, δέν θά μείνει πιά παρά νά περιμένουμε - μαζί με τούς νέους ρυθμούς παραγωγής

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

σιδηρονικελίου και σκουριας – τά νέα θύματα! "Όπως ανέκαθεν εξέλλου: μετρήσαμε 15 νεκρούς στή ΛΑΡΚΟ τά τελευταία χρόνια – νούμερο πέρα από τά συνήθη τών στατιστικών – αρκετές εκατοντάδες τραυματίες και συνεχίζουμε νά μετράμε 3 ως 5 καθημερινά «μικροατυχήματα». Και ή κατάσταση θά παραμένει βασικά αναλλοίωτη στό βαθμό πού οί εργαζόμενοι τής ΛΑΡΚΟ μέ τό σωματείο τους δέν ρίξουν όλες τους τίς δυνάμεις νά κατακτήσουν τά δικαιώματα στή σωματική τους άκεραιότητα και τίς ανθρώπινες συνθήκες εργασίας· θά παραμένει αναλλοίωτη στό βαθμό πού θά μπλοκάρονται από τίς σειρήνες πού διεκδικούν τό «δικαίωμα» νά μιλάνε στό όνομα τών συμφερόντων τους. Γιατί είναι φανερό ότι τά πράγματα δέν κινούνται, δέν αλλάζουν. Κι όχι μόνο στή ΛΑΡΚΟ και μερικές αντίστοιχες βιομηχανίες, πού δέν ανταποκρίνονται σ' ό,τι αποδίδεται μέ τόν όρο «σύγχρονος οργανωμένος βιομηχανικός χώρος παραγωγής» κι όπου κυριαρχεί ή αντίληψη «όλα θυσία στήν παραγωγή και τήν παραγωγικότητα» και ή έντύπωση βιομηχανιών του περασμένου αιώνα. Άλλά και στήν ύπολοιπη Έλληνική Βιομηχανία – αν και σέ μικρότερο σίγουρα βαθμό – μέσα από τήν άπλή καταγραφή τών θυμάτων και τήν ενεργοποίηση κάποιων ρόλων, τά πράγματα δέν είναι μόνο σοβαρά, είναι πάνω από τραγικά, είναι γενικότερα στάσιμα.

Δέν ήταν όμως ανέκαθεν στάσιμα. Κι ούτε από μόνο τους παραμένουν. Η ιστορία κινήθηκε και κινείται μέσα από τήν ταξική πάλη και τά πράγματα άλλαξαν και θ' αλλάζουν άλλοτε πολύ, άλλοτε λίγο. Είναι όμως στάσιμα στή χώρα μας εδώ και αρκετά χρόνια. Γιατί ακριβώς προσπαθούν απ' όλες τίς πλευρές νά υπάρξει τό μπλοκάρισμα τής ταξικής πάλης σ' όλες τίς μορφές της, και μάλιστα μέ αξιοζήλευτη επιτυχία.

Γιά ν' αλλάξει αυτή ή κατάσταση, νά μπει τό νερό στ' αυλάκι και νά κυλήσει λίγο πιό πέρα από τά όρια τών μισθολογικών διεκδικήσεων, τής τιμαριθμικής αναπροσαρμογής και του στείρου αντιπολιτευτισμού, έξω από τό πλαίσιο του ρόλου πού έντοπίσαμε, του οικονομισμού και του κρατισμού, για νά κατακτήσουν οί εργαζόμενοι γνήσια ανθρώπινες και ασφαλείς συνθήκες εργασίας και ακόμα παραπέρα τήν αποφασιστική παρέμβαση στα μεγέθη τής παραγωγής και τής παραγωγικότητας, στα είδη και τούς ρυθμούς τής ανάπτυξης, στήν αυτοδιαχείριση και τήν αυτοκυβέρνηση τών παραγωγών και σ' όλα τά σπουδαία και σημαντικά – πού όλο και πιό σπάνια ακούγονται – και πού οί προοδευτικοί, οί άριστεροί, οί σοσιαλιστές, οί κομμουνιστές, όλος ό κόσμος κι ό ντουनियाς ευαγγελίζονται «έπ' ευκαιρία» σημαντικών γεγονότων, για νά αλλάξει, λοιπόν, αυτή ή κατάσταση δέν υπάρχουν εύκολες συνταγές και έτοιμες λύσεις. Ένα μόνο είναι δεδομένο: ότι οί λύσεις πού προτάθηκαν ή προωθούνται από όρισμένους δέν οδηγούν πουθενά. Γιατί στό βαθμό πού οί εργαζόμενοι δέν μπορούν νά πάρουν τήν ύπόθεση στα χέρια τους, δέν μπορούν νά βαθύνουν τήν κριτική τους για τό τί συμβαίνει, νά σπάσουν σέ πρώτη φάση τά δεσμά πού στόν ελληνικό κοινωνικό και πολιτικό σχηματισμό οί «καταξιωμένοι» θεσμοί και φορείς τούς έχουν επιβάλει, ή κίνηση θά αναστέλλεται και ή λογική του συστήματος θά κυριαρχεί.

Βασίλης Ζουναλής

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Μέ αφορμή μιιά υπόθεση έκδημοκρατισμοῦ στήν 'Αρχιτεκτονική Σχολή

*Οί ἀλλαγές στίς ἀντιλήψεις συντελοῦνται μ' εὐκολία
περίπου ὅπως σβήνεις τά γραμμένα σέ μιιά πλάκα τοῦ
δημοτικοῦ καί γράφεις τά καινούρια.
Δικαιούμαστε ὡστόσο νά αἰσιοδοξοῦμε.
Θά ξεπηδήσουν κάποτε
οί λησμονημένες ἐγγαράξεις
ὅπως φανερόνται στόν σκοριασμένο μπροῦντζο
μόλις τόν καθαρίσεις μέ νιτρικό ὀξύ.*

'Αρης 'Αλεξάνδρου, Συνομιλῶ ἄρα ὑπάρχω

Πέντε χρόνια πρίν, ὅταν εἶχαν τεθεῖ γιά πρώτη φορά τά ζητήματα ἀποχουντοποίησης καί ἐκδημοκρατισμοῦ, ἡ 'Αρχιτεκτονική Σχολή τοῦ Ε.Μ.Π. – ΕΔΠ καί σπουδαστές – ἀποφάσισε τήν ὀριστική ἀπομάκρυνση τῶν καθηγητῶν πού ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στήριξαν τή δικτατορία καί ὑπονόμισαν τή συλλογική ἀντίσταση τῶν σπουδαστῶν. Μιιά υπόθεση πού ἐκκρεμεῖ ἀκόμη παρά τούς συνεχεῖς καί ἐπίμονους ἀγῶνες (ἀπεργίες, λειτουργική κατάληψη τῆς ἔδρας Μορφολογίας καί τελευταία ἡ ἐνεργητική ἀποχή καί ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς ἀπό τό ΕΔΠ καί τούς σπουδαστές χωρίς τούς καθηγητές) εἶναι ἡ υπόθεση Σίνου, καθηγητῆ τῆς 'Αρχιτεκτονικῆς Σχολῆς.

Ὁ Στέφανος Σίνος, καταδικασμένος ἀπό τή μεταδικτατορική συνέλευση τῶν σπουδαστῶν τῆς 'Αρχιτεκτονικῆς Σχολῆς γιά ἀντιφοιτητική δράση στή δικτατορία, εἶναι ἡ ἀκραία ἄν καί συνηθισμένη ἐκδοχή τῶν ἀνώτατων στήν ἱεραρχία Πανεπιστημιακῶν δασκάλων. Μεθοδικός καί ἐπίμονος, μέ τήν προσοχή στραμμένη στό μισθό καί τή θέση του, μεταχειρίζεται μικρές καί μεγάλες ἀπάτες, ἐγγράφει τή στρατηγική του στό ταμπλώ τῆς ὑψηλῆς πολιτικῆς τῶν συσχετισμῶν πού παίζεται στά γραφεῖα καί τούς προθαλάμους τῶν ὑπουργείων, τῆς Συγκλήτου, τῶν μεγάλων κομμάτων τῆς 'Αντιπολίτευσης.

Ἡ ἀποκάλυψη τῆς δραστηριότητάς του καί ἡ πιθανότητα ἀπομάκρυνσῆς του ἄν οἱ δημοκρατικές πιέσεις γίνουν ἰσχυρές, ὑπονομεύει τή φερεγγυότητα τοῦ ἰδεολογικοῦ μηχανισμοῦ πού ὑπηρετεῖ. Γι' αὐτό ἡ Σύγκλητος τοῦ Πολυτεχνείου εἶναι πολύ προσεκτική στίς ὑποχωρήσεις

Βαθύτατα πολιτική ὑπῆρξε καί ἡ σύγκρουση τοῦ ΕΔΠ μέ τήν ἰδεολογία τῆς δεξιᾶς – κατώτεροι δημόσιοι ὑπάλληλοι, καί τοῦ ΚΚΕ – ἐργαζόμενοι μέ οικονομικά αἰτήματα, παρά πόδας τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος. Τό ΕΔΠ 'Αρχιτεκτονικῆς ἀπέδειξε ὅτι ἀντιστέκεται στό ρόλο πού τό προορίζουν μέ ἀξιοπρέπεια, πολιτική συνείδηση καί πολιτικά ὁράματα ἐκδημοκρατισμοῦ τῆς 'Ανώτατης Παιδείας.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

της. Σ' αυτή την υπόθεση παίζονται σημαντικότερα πράγματα απ' ό,τι είναι μιά ψήφος της πιό αντιδραστικής μερίδας των καθηγητών, ή όποια μπορούσε άλλωστε και νά θυσιαστεί.

Η αντίσταση στην επάνοδο του Σίνου στην 'Αρχιτεκτονική είναι άμφιλεγόμενη, όπως οι περισσότερες από τις ελάχιστες πολιτικές χειρονομίες σήμερα στά ΑΕΙ: άγώνας πού γίνεται για νά κατακτήσει όρισμένα μίνιμουμ στην υπόθεση του εκδημοκρατισμού, κραυγή διαμαρτυρίας στη γενική πολιτική άπραξία, υπόθεση ιδιωτική και ταυτόχρονα δημόσια στάση. Κατάγεται από τά μεγάλα όνειρα και τις νέες ιδέες πού ανακάτεψαν τή ζωή μας και τά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα από τό '72 στο '73 και τό '74. Τροφοδοτείται από τήν πάντοτε επίκαιρη αγανάκτηση, πού γεννά ή υποχρεωτική μάθηση όταν στερείται από κάθε δημιουργία και προοπτική, μέσα από εκπαιδευτικές διαδικασίες και σχέσεις γραφειοκρατικές και νεκρές - ξεπερασμένες. Συγκαταλέγεται στις ληλατημένες, άν και παρούσες και αναγκαίες περισσότερο από ποτέ, νέες θεωρίες και πρακτικές πού αποδεσμεύει ή διάσπαση τής άλλοτε ένιαίας άριστεράς και ή αντιφατική πορεία του ανανεωτικού χώρου, στο πλαίσιο του όποιου επιμένουμε όρισμένοι νά έννοούμε σήμερα τήν άριστερά.

Εύκολα μπορεί νά εξηγήσει κανείς τήν προσωπική έκφραση και ταύτιση, όσων άντιστέκονται στην επάνοδο του Σίνου, μέ τόν άγώνα πού έγινε και εξακολουθεί στην 'Αρχιτεκτονική. Όταν τά πολιτικά μας δικαιώματα συρρικνώνονται, όταν ή αντίδραση μαζί μέ τήν ιδιώτευσή επελαύνουν ακάθεκτες σαρώνοντας άλλοτε άμετάθετες άντιστάσεις, ένα περιορισμένο γεγονός μπορεί νά άποτελέσει τή βάση τής πολιτικής άμυνας και αϋτοάμυνας. «Ένα τίποτε πού πιστεύουμε πολύ...».

Μολαταύτα, ή υπόθεση Σίνου δέν είναι ένα περιθωριακό γεγονός όπως θέλουν νά τό εμφανίσουν πολλοί χρεώνοντας το στους «τρελούς αρχιτέκτονες» ή τους «γνωστούς αναρχοφιλελεύθερους». Είναι πολιτική πράξη, γιατί άποκαλύπτει τις συντηρητικές πολιτικές στην 'Ανώτατη Παιδεία και προτείνει τρόπους άντίστασης και στόχους πού μπορεί και πρέπει νά κερδηθούν.

Η άνατομία των γεγονότων σκιαγραφεί τό πρόσωπο, θέσεις και πράξεις, των πολιτικών δυνάμεων στο φοιτητικό κίνημα - τό ΕΔΠ τής 'Αρχιτεκτονικής εμφανίζεται όμογενοποιημένο και ένωμένο στις διεκδικήσεις του, μακριά από γενικότερες πολιτικές σκοπιμότητες. Η Σύγκλητος εκτίμησε σωστά ότι ή 'Αρχιτεκτονική, όπως και κάθε άλλη έστία «άναταραχής», ύπονομεύει τήν εύταξία πού έχει διασφαλίσει τά τελευταία χρόνια στο Πολυτεχνείο, σε συμφωνία μέ τις αντιπολιτευόμενες δυνάμεις ΠΑΣΟΚ-ΚΚΕ. Εκτίμησε ότι μιά μικρή θρυαλίδα μπορεί ακόμα και ν' αναφλέξει μελλοντικά τό καζάνι του 815 για τό όποιο δικαιολογημένα άνησυχεί. Άποφασισμένη νά κρατήσει τά βασικά ιδεολογικά της στηρίγματα, υποχώρησε έμμεσα θυσιάζοντας όρισμένες άπαιτήσεις του σκληρού της πυρήνα. Τό ύπουργείο Παιδείας απέφυγε μεθοδικά ν' άναγνωρίσει επίσημα τό πρόβλημα, άν και σε παρόμοιες τυπικά περιπτώσεις - έξεταστικές περιόδοι εκτός του 815 - έχει πάρει θέση μετέφερε τους χειρισμούς τής υπόθεσης στη Σύγκλητο.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἡ ΚΝΕ ὑπέθεμάτισε καί μάλιστα ἀνοιχτά στήν ἐπάνοδο τοῦ Σίνου. Ἔτσι ἀποτέλεσε τό βασικό στήριγμα τῆς Συγκλήτου, μιά καί εἶναι ἡ σοβαρότερη ὑλικά δύναμη ἀποπολιτικοποίησης καί ἐνσωμάτωσης στήν ἰδεολογία τοῦ πειθήνιου σπουδαστή, πού ἐνῶ διαβάζει ἀχρηστους τόμους καί ἐξετάζεται συχνότατα γιά τήν ἐμπέδωσή τους, πού ἐνῶ βλέπει μέ ὀλύμπιο ἢ ἐπιδοκιμαστικό ὕφος χουντικούς καί ἄλλους τενεκέδες νά συσσωρεύονται καί νά διδάσκουν, ἀδρανεῖ, διαμαρτυρόμενος πάντως στίς ἐλεύθερες ὥρες του γιά τήν κακή παιδεία στήν ὑπηρεσία τῆς ΕΟΚ, τῆς Κυβέρνησης καί τῶν μονοπωλίων. Ὅσο οἱ ἐπιμελεῖς σπουδαστές παρέμεναν ἀνεπηρέαστοι ἀπό τήν τρομοκρατία τῆς Συγκλήτου, ἡ ΚΝΕ εἰσέπραττε μόνο τόν ἑαυτό της.

Ἡ νεολαία τοῦ ΠΑΣΟΚ πειθαναγκασμένη ἀπό τό γενικό πολιτικό στόχο – γρηγορεῖτε καί προσεύχεσθε μέχρι τίς ἐκλογές – ἀν καί δέν συναίνεσε στήν ἀποδοχή τοῦ Σίνου πολέμησε στήν πράξη κάθε ἀγώνα πού μποροῦσε νά κάνει τήν εὐχή πραγματικότητα.

Ἡ ΔΑΠ (Νέα Δημοκρατία) συμπαρατάχθηκε στό μπλόκ τῆς ἀκινήσι- σίας καί τῆς συναίνεσης. Οἱ ἀνανεωτικές δυνάμεις, πού στήν Ἀρχιτεκτονική εἶναι σημαντικές, ἀνασυγκροτήθηκαν μέσα ἀπ' αὐτό τόν στόχο καί συγκρότησαν τό μέτωπο τῆς ἀντίστασης. Ἄλλωστε οἱ ἴδιοι αὐτοί ἀνθρωποὶ πρωτοστάτησαν μέχρι σήμερα στήν ἀμφισβήτηση τῆς Ἀρχι- τεκτονικῆς πού διδάσκονται, στήν ἀμφισβήτηση τῶν σχέσεων καί τῶν θεσμῶν, καί ἀναζήτησαν τήν οὐσιαστική γνώση, τήν ἀπελευθέρωση τῆς φαντασίας καί τήν κριτική σκέψη. Ἀποτέλεσαν καί ἀποτελοῦν μικρές ἐστίες ἐπέμβασης στό γερασμένο σῶμα τῆς Παιδείας πού κακοφορμῖ- ζει. Στά μικρά ἔτη μικρότερες ἀριθμητικά, στά μεγάλα, πού ἡ μνήμη συγκρατεῖ καί ἐμμένει, πολύ περισσότερες, οἱ ἀνανεωτικές δυνάμεις ὑπερκέρασαν σέ ὀρισμένες αἰχμές αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα τίς προσωπικές διαφοροποιήσεις, συνυπῆρξαν καί λειτούργησαν πολιτικά.

Οἱ ἀνανεωτικές δυνάμεις δημιούργησαν θέτοντας ἀνοιχτά τά ζητή- ματα τῆς Παιδείας καί τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ, προτείνοντας κάποιες δυνατότητες ρῆξης, δημιούργησαν καί σέ ἐπίπεδο τακτικῆς, διάταξης δυνάμεων καί σύγκρουσης.

Μαζί μέ τίς ἀνανεωτικές κινήθηκαν καί οἱ λιγοστές ἀριθμητικά δυ- νάμεις τῆς ΑΑΣΠΕ (ΕΚΚΕ), ἐνῶ οἱ μικρές δυνάμεις τοῦ ΚΚΕ μ-λ ἀντιστάθηκαν μέν στήν ἐπάνοδο τοῦ Σίνου ἀλλά μέ τή γνώριμη κοντό- φθαλμη, οἰκονομιστική καί σχηματική λογική τους.

Στό θερμό ἐνάμιση μήνα ἔξαρσης τῆς ὑπόθεσης, σπουδαστές καί ΕΔΠ λειτούργησαν συστηματικά μέ συνεχεῖς συνελεύσεις, μέ περί- σκεψη καί τόλμη, μέ αὐτογνωσία, ἀλλά καί μέ τήν ἐμπνευση πού ἀπο- κτᾶ κανεῖς σέ στιγμές ὑπέρβασης, ὅταν ὑπερασπίζεται ἀπόψεις πού σπᾶνε τό τσόφλι τῆς καθημερινῆς μιζέριας καί ὑποταγῆς. Ἀμφισβητή- θηκαν λοιπόν σοβαρά πράγματα καί δημιουργήθηκε πανικός σ' ὄλο τό φάσμα τῶν συντηρητικῶν δυνάμεων.

Συνολικά ἡ κινητοποίηση τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς συνέπεσε μέ τό κλίμα γενικότερης ἀμφισβήτησης στό φοιτητικό κίνημα πού σηματοδοτεῖ τήν κρίση στήν Ἀνώτατη Παιδεία καί τό θάνατο τῆς συνδικαλιστικῆς πρακτικῆς, τῆς «κοινοβουλευτικῆς» λογικῆς, τῆς δεξιᾶς καί ἐνσωμα-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τωμένης στην κυρίαρχη ιδεολογία αντίληψης για τó ρόλο του Πανεπιστημίου σάν μήτρας ύποταγής και άμεσα παραγωγικής γνώσης. Ό νεκρός βέβαια μπορεί νά συνεχίσει νά ύπάρχει, βαλσαμωμένος βασιλιάς, άφου δέν μπορούμε νά μιλήσουμε σήμερα για άνασυγκρότηση τής άνανεωτικής άριστεράς σέ κοινωνικό και πολιτικό έπίπεδο, μιά και ή κρίση άναπτύσσει παράλληλα μέ τίς νέες ιδέες και τεράστιες φυγόκεντρες δυνάμεις πρós τήν ιδιώτευση.

Άμεσα έπίκαιρη, και γι' αυτό επικίνδυνη, ύπήρξε ή άμφισβήτηση τής συγκρότησης του φοιτητικού κινήματος και ή ένότητά του, για πρώτη φορά πραγματική, μέ τó ΕΔΠ. Μέχρι σήμερα στρατιωτικοί και γραφειοκράτες παρέτασαν τά διακριτικά τής δύναμής τους στό μεγάλο τραπέζι τών διαπραγματεύσεων - ή Σύγκλητος, τούς νόμους, τó ΚΚΕ τόν πειθαρχημένο στρατό, τó ΠΑΣΟΚ τή νέα κυβερνητική προοπτική - κέρδιζαν ή έχαναν σ' ένα άνεο άρε δώσε. Μέχρι σήμερα ό πρύτανης είχε άπέναντί του τόν ύπεύθυνο του ΚΚΕ, σήμερα τίς συνλεύσεις σπουδαστών και ΕΔΠ. Μέχρι σήμερα τά όργανα και οί παρατάξεις ήταν περιβεβλημένες μέ τó κύρος και τή μικροαστική μας άδράνεια άπέναντι στους νόμους και τίς παραδόσεις, σήμερα παλιές και νέες μορφές πολιτικής συνύπαρξης και όργάνωσης κρίθηκαν, έγκρίθηκαν ή άναιρέθηκαν δυναμικά.

Τέλος, άν και ή πλειοψηφία τών σπουδαστών και του ΕΔΠ τήν είδε κυρίως ως μέσο πίεσης, ή λειτουργία τής Σχολής χωρίς τούς καθηγητές άμφισβήτησε πρós στιγμήν τίς σχέσεις ίεραρχίας πάνω στίς όποιες οικοδομείται ή παιδεία και ή καπιταλιστική κοινωνία. Έδειξε, μαζί και μέ τίς πρωτοβουλίες τής λεγόμενης ενεργητικής άποχής, έπιβεβαιώνοντας έστω τόν ισχνό έως άνύπαρκτο εκπαιδευτικό και έπιστημονικό ρόλο τών καθηγητών, ότι τίποτε μέσα στην πυραμιδοειδή τάξη δέν είναι άμετάθετο. Έπιπλέον κάποια πολύ σοβαρά μέτωπα άνοίχτηκαν, περιορισμένα βέβαια άλλα σαφή.

Οί σπουδαστές εκφράστηκαν, οί λευκοί τοίχοι τής Σχολής ζωνάνεψαν μέ τó χρώμα, τó χιούμορ, τó πικρό καλαμπούρι - οί σοβαρές αίθουσες διδασκαλίας και οί έδρες ύπονομεύτηκαν μέ τó τραγούδι, τó φαγοπότι, τήν κουβέντα, τήν τρυφερότητα - ή γλώσσα άποδεσμεύτηκε άπό τούς έναγκαλισμούς τής ύπερπολιτικής άπολιτικοποίησης και ξέδωσε (Σίνε θά σέ πιάσει τρέλα έλα στή σχολή μας έλα, Βύζας - ΚΝΕ 5-0...) - οί συζητήσεις για τήν Άρχιτεκτονική έλευθερώθηκαν άπό τίς συμπληγάδες του ώριαίου προγράμματος, τής διδακτέας ύλης, τών έξαμήνων. Παιχνιδίσματα τής φαντασίας; Όχι, ένας άδιάβατος δρόμος πού συγκλίνει στην άριστερή προοπτική.

Έτσι λοιπόν! Καλά τήν φέραμε τήν ιστορία μέχρις εδώ, ύπάρχουν πολλά νά είπωθούν και νά γίνουν άκόμα. Τό πιθανότερο, για νά αισιοδοξούμε, είναι πώς ό άγώνας θά συνεχιστεί, ό Σίνος δέν θά επανέλθει, νέα στοιχεία και δυνάμεις θά προστεθούν στην ύπόθεση του έκδημοκρατισμού τής Άρχιτεκτονικής Σχολής.

Μολαταύτα ξέρουμε όλοι, ιδιαίτερα όσοι πιστέψαμε σ' αυτό τόν άγώνα, πώς είμαστε άκάλυπτοι. Τά πράγματα δέν προχωρούν μέ μικρές νησίδες πού μπορούν νά δημιουργηθούν εδώ ή εκεί. Χρειάζεται...

Έλένη Πορτάλιου

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Περί γυμνού, σεμνού, ήθικου, ποινικού. Καί περί δημοκρατίας.

Ἡ ἀπαγόρευση τῆς κυκλοφορίας τοῦ τελευταίου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ Ἐμφί, δυό μῆνες μετά τήν ἐκδόσή του· ἡ εἰσαγγελικὴ δίωξις ἐναντίον τοῦ Λεωνίδα Χρηστάκη, ἐκδότη τοῦ Ἰδεοδρόμιου, γιά «ἄσεμνο» δημοσίευμα στό τεύχος 35 τοῦ περιοδικοῦ του· ἡ ἀπαγόρευση τῆς ταινίας *Ταντότητες καί ρόλοι* τοῦ Θόδωρου Σούμα ἀπό τήν ἐπιτροπή λογοκρισίας μέ τή δικαιολογία ὅτι περιεῖχε «τολμηρές σκηνές», ὅπως καί ἡ παραπλήσια περίπτωση τῆς ἀρχικῆς ἀπαγόρευσης τοῦ φίλμ τοῦ Νικολαΐδη *Τά κουρέλια τραγουδοῦν ἀκόμη* πού τελικά ἡ δευτεροβάθμια ἐπιτροπή λογοκρισίας ἐπέτρεψε. Λίγα ἀπό τά πρόσφατα συμπτώματα τῆς ἴδιας νευρωτικῆς φοβίας τῆς ἐξουσίας: ἀντίδραση περιδεῆς καί ὡς ἐκ τούτου ἐπιθετικῆ ἀπέναντι σέ κάποιες ἀντιλήψεις γιά τήν ἠθική καί τήν αἰσθητική πού, ἐφόσον δέν ἔχουν τήν ἐγκριση τῶν ἀκαδημαϊκῶν τῆς, τῶν ἰδεολόγων τῆς, τῶν ἠθικολόγων τῆς καί τῶν ἐμπόρων τῆς, ἀποτελοῦν ποινικά ἀδικήματα, ἢ ἔστω ἐπιλήψιμες καί ἀπαγορευτέες περιπτώσεις. Συνακόλουθα ἡ ὑγεία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου μπορεῖ νά διαφυλαχτεῖ γιά νά ἀπολαύσει μέ τήν ἡσυχία του τά ὅσα ἠθικότερα προσφέρει ἡ ἐμπορία τοῦ πορνό περὶ ἧς οὐδεὶς γίνεται λόγος.

Τό πιό ἀνοστο καί ἀσκοπο πράγμα θά ἦταν νά ἀρχίσει κανεὶς μιὰ συζήτηση μέ τούς ἐκπροσώπους τοῦ νόμου καί τῆς ἐξουσίας γιά τό τί εἶναι ἠθικό καί ἀνήθικο, σεμνό καί ἄσεμνο, αἰσθητικό καί μὴ αἰσθητικό. Θά ἴλεγα μάλιστα ὅτι ἀκριβῶς αὐτό θά ἔπρεπε νά ἀποφεύγεται ὄχι μόνο γιὰ τὴ μόνη γλώσσα πού γνωρίζει ἡ ἐξουσία εἶναι τό φίμωτρο τῶν ἄλλων, ἀλλά γιὰ τὰ ζητήματα τῆς ἠθικῆς καί τῆς αἰσθητικῆς δέν εἶναι, ὅτε μπορεῖ νά εἶναι, τῆς δικαιοδοσίας τῶν λογοκριτικῶν ἐπιτροπῶν καί τῶν εἰσαγγελικῶν ἀρχῶν. Ἄλλά καί γιά ἓνα ἐπιπλέον λόγο: ἡ συζήτηση αὐτὴ προϋποθέτει μιὰ συγκεκριμένη σχέση ἀνάμεσα στοὺς «συζητητές» τοῦ κατήγορου καί τοῦ κατηγορουμένου, σχέση πού καταργεῖ πάραυτα τήν ἔννοια τῆς συζήτησης.

Ὡστόσο ὑπάρχει μιὰ πλευρὰ σημαντικὴ πού ὅλοι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά συζητήσουμε μέ τούς ἐκπροσώπους τοῦ νόμου. Ἐννοῶ τοῦ πεζοῦ, τοῦ πεζότατου ἐγκόσμιου νόμου πού ἐξ ἀρμοδιότητος ὀφείλουν νά τηροῦν καί νά ἐφαρμόζουν οἱ ἐκπρόσωποι του.

Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ νόμου καί τῆς ἐξουσίας, ζοῦν καί λειτουργοῦν στό πλαίσιο ἐνός πολιτεύματος πού θέλει νά εἶναι δημοκρατικό, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἄλλωστε ἀσκοῦν τήν ὁποια ἐξουσία ἀσκοῦν. Σέ ἓνα πολίτευμα ὅμως δημοκρατικό ἐπιτρέπεται ὅ,τι ὁ νόμος δέν ἀπαγορεύει ρητὰ καί συγκεκριμένα. Σ' ἀντίθεση μέ τά δικτατορικά καθεστώματα ὅπου τά πάντα ἀπαγορεύονται ἐκτός ἀπ' ὅ,τι εἰδικῶς καί κατ' ἐξαίρεση ἐπιτρέπεται. Αὐτὴ ἡ συγκεκριμένη δημοκρατικὴ ἀρχὴ σημαίνει ὅτι γιά νά ἀπαγορευτεῖ κάτι χρειάζεται νόμος τῆς πολιτείας· καί

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

για να υπάρξει νόμος της πολιτείας χρειάζονται όλες εκείνες οι τυπικές και ουσιαστικές διαδικασίες που θα οδηγήσουν στη διατύπωση και την κατακύρωσή του ως κανόνα δικαίου. Ός τό Σύνταγμα ορίζει. Μιλάμε πάντα, τυπικά, γιατί οι εκπρόσωποι της εξουσίας και του νόμου είναι υποχρεωμένοι *έξ επαγγέλματος* (μέ τή νομική και κοινωνική έννοια του όρου) να γνωρίζουν τή γλώσσα του νόμου. Και μεις, άλλωστε, πολίτες στό πλαίσιο του ίδιου νόμου σ' αυτή τή γλώσσα είμαστε υποχρεωμένοι να επικοινωνήσουμε μαζί τους.

Άς ξρθουμε τώρα στις περιπτώσεις απαγορεύσεως του γυμνου, του «άσεμνου», του «προσβάλλοντος τήν δημοσίαν αιδώ» κ.λπ., όπως μās υποχρεώνουν οι πρόσφατες αποφάσεις των εκπροσώπων του νόμου και της εξουσίας. Υποτίθεται ότι πρόκειται για σύννομες ενέργειες. Πολύ ώραία. Ποιός νόμος όμως περιγράφει και ορίζει τί είναι τό σεμνό, τό άσεμνο, τό ήθικό και τό άνήθικο, τό τολμηρό, τό δυνάμενο να προσβάλει τήν δημοσίαν αιδώ και να διαταράξει τήν ήθική ήρεμία των ανθρώπων; Ποιός είναι ο συγκεκριμένος ήθικός νόμος που, μέσα από τις γνωστές πολιτικονομικές διαδικασίες, έχει περιβληθεί τήν τυπική μορφή του *κανόνα δικαίου*, που, θεδαίως, οφείλουμε να γνωρίζουμε, και, εφόσον τον παραβιάσουμε, διαπράττουμε τά αντιστοίχως προβλεπόμενα *αδικήματα*; Ποιός νόμος διατυπώνει αυτό που στή νομική γλώσσα ονομάζεται «*αντικειμενική υπόστασις του αδικήματος*», που αν ένας πρωτοετής φοιτητής δέν μάθει καλά απορρίπτεται, και δικαίως, στις εξετάσεις του; Ποιά και πόσα εκατοστά του γυμνου σώματος επιτρέπει ο νόμος να τυπωθούν και πόσα απαγορεύει; Και ποιός νόμος συγκεκριμένα; Γιατί ή φωτογραφία του γυμνου γυναικείου στήθους τό 1960 αποτελούσε *αδικήμα* και σήμερα δέν αποτελεί άφου στό μεταξύ ο νόμος δέν άλλαξε; Που ορίζεται ότι ή περιγραφή του έτεροφυλικού έρωτα δέν αποτελεί *αδικήμα* ενώ του όμοφυλικού αποτελεί;

Τά ερωτήματα μπορεί να πολλαπλασιαστούν όπως και οι άπορίες. Η άπάντηση όμως είναι πάντα μία. Παρά τήν εκπληκτική εύρηματικότητα των όργάνων της πολιτείας τέτοιος νόμος δέν υπάρχει, απλούστατα γιατί δέν μπορεί να υπάρξει. Από κει και πέρα τά όργανα της πολιτείας θα αποφασίσουν για τό αξιόποινο της συγκεκριμένης πράξης που χωρίς να αντίκειται σε κανένα κανόνα δικαίου – όπως επιβάλλουν οι στοιχειωδέστατες αρχές του ποινικού δικαίου και του Συντάγματος – ωστόσο μπορεί να αντιδίνει ή να διαφωνεί με μία όρισμένη ήθική, τήν κρατούσα ήθική, τήν όποια οι εκπρόσωποι του νόμου θα μετατρέψουν σε κανόνα δικαίου *βασιζόμενοι σε υποκειμενικά κριτήρια*: κατά τήν κρίση τους, τήν ανθρώπινη κρίση τους, άρα τήν προσωπική τους ήθική, τήν προσωπική τους ιδεολογία, τήν προσωπική τους φιλοσοφία, μόρφωση και αισθητική – σεβαστή σαν τέτοια άποψη προσώπου αλλά άπαραδέκτη όταν, περιβλημένη με τό κύρος και τή δύναμη της εξουσίας, τείνει να επιβληθεί ως καθολικός ανθρώπινος νόμος κι αξία. Έδώ τό όργανο του νόμου θα γίνει νομοθέτης καταργώντας τό φυσικό νομοθέτη που είναι ο εκπρόσωπος της λαϊκής θέλησης, τό υποκειμενικό θα γίνει αντικειμενικό, ή άτομική αίσθηση θα παρουσιαστεί σαν κοινό περί ήθικής αίσθημα· αλλά και ο πολίτης, παρ' όλο που τό πολίτευμά μας είναι δημοκρατικό, θα περιπέσει στήν κατηγορία του ύπη-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κόου γιατί, κόντά στά άλλα, είναι αδύνατο νά γνωρίζει τίς προσωπικές έκτιμήσεις του δικαστή, του εισαγγελέα, του λογοκριτή, γιατί δέν είναι ύποχρεωμένος νά τίς γνωρίζει ώστε ανάλογα νά συμμορφώνεται, ενώ μπορεί και όφείλει νά γνωρίζει τίς συγκεκριμένες έπιταγές του νόμου.

Μέ δύο κουθέντες: ή άπορία είναι ότι ενώ καμιά νομική τάξη δέν έπιβάλλει στους πολίτες νά σέβονται τά ύποκειμενικά κριτήρια των έκπροσώπων του νόμου (δηλαδή την προσωπική τους ήθική του κατά πώς πάντρεψαν την κόρη τους μέ συνοικέσιο σέ μιά περίπτωση ή κατά πόσο αναγνωρίζουν τή σεξουαλική έλευθερία των ανθρώπων σέ άλλη), μολαταύτα ύπάρχει, λέει, αξιόποινο, και κατ' έπέκταση κατηγορούμενοι, ποινές και έγκληματίες.

Μέ άφορμή τά τελευταία κρούσματα, θέλουμε νά τονίσουμε ότι όταν ό ήθικός νόμος (και μάλιστα σέ μιά έποχή πού συγκρούονται περισσότεροι ήθικοί νόμοι) μετατρέπεται σέ δίκαιο χωρίς νά τηρηθούν οί άντικειμενικές δικαιοπλαστικές διαδικασίες, όταν ό νόμος, ή ήθική και ό δικαστής γίνονται ένα και τό αυτό, δηλαδή ή προσωπική αντίληψη ενός λειτουργού (ή μιάς πολιτικής πού τή συμμερίζονται ίσως λίγοι αλλά βολεύει πάντως πολλούς), τότε γυρίζουμε σέ εκείνες τίς παλιές έποχές όπου έξουσία, δίκαιο, δικαστής κι έκτελεστής ήταν ένα και τό αυτό, αλλά και οί άνθρωποι πράγματα ή στην καλύτερη περίπτωση ύπήκοοι.

Τά στενά όρια άτομικών δικαιωμάτων και πολιτικών ελευθεριών πού τό σημερινό πολίτευμα μάς έχει αφήσει – τόσο στενά πού νά παραβλέπει θεμελιώδεις έκφάνσεις τής ανθρώπινης ύπαρξης, όπως π.χ. τή σεξουαλική έλευθερία των ανθρώπων – γίνονται όλοένα και στενότερα μέσα από διαδικασίες πού οδηγούν στην πολιτική έκπτωση του πολίτη και του ανθρώπου. Αυτά τουλάχιστον ύπογραμμίζει μέ σαφήνεια ή αυταρχικότητα των τελευταίων συμπτωμάτων καθώς και ή γενικότερη έπιθετικότητα του κρατικού αυταρχισμού. Τό θέμα φυσικά δέν είναι τό *Άμφι*, τό *Ίδεοδρόμιο*, τό τάδε ή τό δείνα φίλμ ή ή όποιαδήποτε άλλη έκδήλωση. Οί περιπτώσεις αυτές τής επικαιρότητας άπλώς ύπογραμμίζουν την περιστολή των άτομικών και των πολιτικών δικαιωμάτων, δηλαδή θεμελιωδών έκδηλώσεων τής ανθρώπινης ζωής. Στο ήμίφως τής σεμνοτυφίας και μέ την αυθαιρεσία του ύποκειμενισμού, όλα είναι δυνατά. Άκόμη και ή ποινικοποίηση τής ζωής μας πού πάει νά γίνει μέτρο και αξία της.

Άγγελος Έλεφάντης

Τό μέσα και τό έξω

(περί «πολυδιάστατης» έξωτερικῆς πολιτικῆς)

τοῦ Γιώργου Καρρά

Ἐνώ ὁ Καραμανλῆς ἐπιθεωροῦσε τούς ἐπιλεκτούς σοβιετικούς στρατιώτες ἀγκαζέ μέ τόν Μπρέζνιεφ καί οἱ δόλιοι οἱ μεταφραστές πολέμαγαν νά ἀποδώσουν χαριτολογήματα τοῦ τύπου «ἔχουμε διαφορετικά κοινωνικά συστήματα ἀλλά ἔχουμε καί οἱ δύο παχιά φρύδια», ἐδῶ σέ μᾶς τό μελάνι χυνόταν ἀσυγκράτητο. Κανείς δέν εἶχε λόγους νά εἶναι μέ τόν Ζίγδη ἢ τήν Ἐθνική Παράταξη, ὅλοι συνεισέφεραν τό μπράβο, τό ζήτω, τά παλαμάκια τους. Δέν ἔλειψαν καί οἱ ἐκρήξεις ἐθνικῆς ἔξαρσης καί ἐνότητας: «πίσω ἀπό τόν Κωνσταντίνο Καραμανλῆ – στή Μόσχα – στέκεται ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας καί μέ τό λιπόσαρκο χέρι του δείχνει τό δρόμο τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας καί ἀνεξαρτησίας (...). Τό ταξίδι στή Μόσχα μᾶς θέλγει ὅλους – Δεξιούς, Κεντρώους, Ἀριστερούς – διότι ἀποτελεῖ ἐπιστροφή στίς ρίζες» (Χρ. Θεοχαράτος, Ἐλευθεροτυπία, 1.10.79). Τί εἶναι στό κάτω κάτω τά 150 χρόνια πού μᾶς χωρίζουν ἀπό τόν Καποδίστρια μπροστά στήν αἰωνιότητα τῶν ριζῶν μας;

Στήν Ἑλλάδα ἔχουν μεγάλη πέραση καί ζήτηση οἱ σταράτες διχοτομίες καί – ἡ ἄλλη ὀψη τοῦ νομίσματος – οἱ ταυτότητες. Ἡ ντόπια πολιτική σκέψη ἔχει ἐπεξεργασθεῖ ἐντυπωσιακή ποικιλία παραλλαγῶν καί ἐφαρμογῶν, ἀπό τίς χρωματικές διχοτομίες (ἄσπρο / μαῦρο) μέχρι τίς ζαρζαβατικές ταυτότητες (λάχανα / μπρόκολο). Βρῆκε λοιπόν πρόσφορο ἔδαφος ἡ ἀντίθεση πού τά πρωθυπουργικά χεῖλη εἰσήγαγαν στά πολιτικά μας πράγματα: ἔξω πᾶμε καλά, μέσα δέν πᾶμε. Καί ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ μέσα μέ τό ἔξω ἐγείρει πλέον, θεωρητικοποιημένη, ἐρμηνευτικές ἀξιιώσεις. Ὅλοι ἀνεξαιρέτως, δεξιά καί ἀντιπολίτευση, ὁμοφώνουν ὅτι μέσα δέν πᾶμε καλά, ἔξω πᾶμε.

Ὅταν ὁμως ἰσχυρίζεται ὁ Καραμανλῆς ὅτι μέσα δέν πᾶμε καλά, δέν μᾶς λείει ὀλόκληρη τήν ἀλήθεια. Γιατί ξέρεῖ – καί αὐτή ἡ γνώση ἀποτυπώνεται στήν κάθε του ἐνέργεια – ὅτι ὑπάρχει κάτι, τό μείζον, πού δείχνει νά πηγαίνει καλά: ὁ ἑλληνικός καπιταλισμός.

Δέν εἶναι ἐδῶ ὁ χώρος, οὔτε μεις οἱ ἀρμόδιοι, νά ἐπεκταθοῦμε στό θέμα. Πάντως ὅλοι ξέρομε πιά ὅτι ἡ ἐνταξή μας στήν ΕΟΚ δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ κοσμοπολίτικο βίτσιο ξενομανῶν ἀρχόντων ἢ στίς ἰδεοληψίες ἀθεράπευτα ὄνειροπαρμένων. Καί ἐν πάση περιπτώσει, οἱ γεωμέτρεις τοῦ σχήματος κέντρο – περιφέρεια πρέπει νά δυσκολεύονται τώρα νά μᾶς ταξινομήσουν «πλαί στό συμπαθές Σουδάν καί τό γραφικό Ἐκουαντόρ». Πολύ σχηματικά θά ἐπαναλά-

βουμε¹ ὅτι ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ἑλλάδας (ἀνάπτυξη πού σηματοδοτεῖται ἀπό οἰκονομικούς δείκτες ἀλλά ταυτόχρονα δέν εἶναι ἀριθμητικά μετρήσιμη γιατί οἱ κοινωνικές ἐπιπτώσεις της εἶναι μιά ὀλόκληρη ἱστορία), τῆς ὁποίας ἡ ἀρχή ἔχει ἐντοπισθεῖ στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἔχει μετατρέψει ἐν πολλοῖς τήν εἰκόνα καί τή διάρθρωση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τά τελευταία εἴκοσι χρόνια. Οἱ ρυθμοί τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς καί τῆς ἐκβιομηχάνισης· τό αὔξανόμενο βάρος τῆς βιομηχανίας στό ἐξαγωγικό ἐμπόριο· ἡ ἀνοδος τῆς παραγωγικότητας· ἡ ἐξάπλωση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας· ἡ θεαματική μείωση τοῦ ἀγροτικού πληθυσμοῦ καί ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητας στήν ἀγροτική οἰκονομία· ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου· ἡ ἐνταση τοῦ ρόλου τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου· ἡ ὀργανική παρέμβαση τοῦ κράτους στήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου· τό ἄνοιγμα στήν παγκόσμια ἀγορά· ἡ ἀναδιάρθρωση τοῦ ἑλληνικοῦ παραγωγικοῦ συστήματος στά πλαίσια τοῦ νέου καπιταλιστικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, αὐτά καί ἄλλα, ὄχι βέβαια σάν «γεγονότα» ἀλλά σάν τάσεις πιστοποιημένες, μαρτυροῦν ὅτι ὁ «λίγος» καπιταλισμός πού ὑπῆρχε παλιότερα, σήμερα «προσάρμοσε καί ἐνσωμάτωσε τόν προκαπιταλιστικό του περίγυρο, τσάκισε τήν προκαπιταλιστική του κληρονομιά, ὀργάνωσε καί ὀργανώνει μέ τό σύστημα τῆς δικῆς του λογικῆς τό σύνολο τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ». ² Ὁ εὐρωπαϊκός προσανατολισμός τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας προϋπῆρχε τῆς ἐνταξῆς καί τήν ἔκανε δυνατή. Ἡ ὁποία καί εἶναι μιά ὀψη μᾶς «στρατηγικῆς», μέ τήν ἰσχυρότερη σημασία τῆς λέξης· τῆς στρατηγικῆς πού, μέσα ἀπό ἕνα σωρό ἀντιφάσεις, στοχεύει στήν ὀρίμανση τοῦ ἑλληνικοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος.

Ἄλλά οἱ ἀνακατατάξεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας δέν εἶναι, οὔτε ἄλλωστε θά μποροῦσαν, μόνο οἰκονομικές καί κοινωνικές. Ἐδῶ παρεμβαίνει ἡ λεγόμενη στρατηγική τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, μάρτυρας γιά τή συνείδηση τῆς καραμανλικῆς δεξιᾶς ὅτι εἶναι ἀπαραιτήτα τά κατάλληλα θεσμικά, πολιτικά, ἰδεολογικά

1. Βλέπε σχετικά Λ. Παπαγιαννάκη, «Μέ ἀφορμή τήν ἐνταξή στήν ΕΟΚ» καί Μ. Παπαγιαννάκη, «Γιά ἕναν σχηματικό ἀπολογισμό τῶν τελευταίων χρόνων», *Πολίτης*, ἀρ. 9, Φλεβάρη 1977· Μ. Παπαγιαννάκη, «Πιθανότατα ἡ ΕΟΚ», *Σύγχρονα Θέματα*, ἀρ. 2, Σεπτέμβριος 1978· Ἄ. Ἐλεφάντη, «Οἱ πολιτικές δυνάμεις τῆς ἐξουσίας», *Πολίτης*, ἀρ. 14, Νοέμβριος 1977 καί «Ἀπό τόν παππού στόν ἐγγονό», ἀρ. 20, Ὀκτώβριος 1979.

μέτρα, γεννήματα της οικονομικής ανάπτυξης αλλά και αναγκαίοι μοχλοί της. Βήματα όπως εκείνα για την αναδιάρθρωση του κρατικού μηχανισμού, τη συγκρότηση αποτελεσματικού αλλά και «έκσυγχρονισμένου» συνασπισμού εξουσίας, την εξουδετέρωση ή μάλλον τή (βίαιη ή μη) προσαγωγή των λαϊκών μαζών να προσυπογράψουν τις επιλογές του άστισμού, ή την «καπιταλιστικοποίηση» του σχολείου (μέτρα που φτάνουν ακόμα και μέχρι τον περί τεκμηρίων νόμο), εντάσσονται σε μια τέτοια προοπτική. Τά παραπλέον του Καραμανλή για την πορεία του μέσα επισημαίνουν ακριβώς τις δυσχέρειες που αυτή συναντάει από την ίδια τη δεξιά και τον κρατικό μηχανισμό, από την αντιπολίτευση και βέβαια από το λαό.

Αυτά δέν σημαίνουν και περισσότερη δημοκρατία. Ή ίδια ή στρατηγική επιλογή ώθει προς τη συμμόρφωση, προς την ευθυγράμμιση με τις γενικότερες τάσεις του σημερινού μονοπωλιακού καπιταλισμού και του κράτους του: του αυταρχικού κράτους.³ «Ή ώριμη έξουσία του ώριμου καπιταλισμού» – και ή κυβέρνηση Καραμανλή τέτοια θέλει να είναι – έχει ανάγκη τό αυταρχικό κράτος.

Ή αναφερθήκαμε στά προηγούμενα, έστω και με δυό λόγια, για να έρθουμε σε τούτο: μόνο με τό αυταρχικό κράτος δρέθηκε σε θέση ή Έλλάδα να πάει στό Μόσκοβο, και να «άνηκουμε σε διαφορετικά πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά συστήματα», αλλά αυτό να μήν «παρεμποδίζει την ανάπτυξη των σχέσεών μας... βάσει κοινών συμφερόντων» (Καραμανλής). Χωρίς την πορεία που χαράζεται «αντικειμενικά» τά τελευταία είκοσι χρόνια και «ύποκειμενικά» την τελευταία πενταετία, τό ταξίδι του Καραμανλή στό Μόσχα (και στό Πεκίνο) δέν υπάρχει.

Ήν θελήσουμε λοιπόν να απομακρυνθούμε από τή μεταφυσική του μέσα/έξω που σπαράλλιαζε τή συνοχή των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων και κατακεραματίζει γεωγραφικά τις πολιτικές των κυβερνήσεων (αλλά και τή σκέψη τής άριστερας), θά διαπιστώσουμε ότι ή έξωτερική πολιτική δέν είναι ανεξάρτητη παράμετρος που ύπακούει σε κάποια δική της ανεξέλεγκτη δυναμική. Ή αντίθετα: τό ζευγάρι καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη – άστική πολιτική έξουσία πρέπει να συνδεθεί με τό σκέλος έξωτερική πολιτική για να ολοκληρωθεί ή τρίπτυχη εικόνα. Τρίπτυχο όμως όχι με ισότιμες και ισοβαρείς συνιστώσες: αλλά με τήν έξωτερική πολιτική να έρχεται – μιλώντας βέβαια γενικά – να συμπληρώσει, να «αντιστοιχηθεί» με τό καθοριστικό γι' αυτήν πλέγμα οικονομική ανάπτυξη – πολιτική έξουσία, από τό οποίο εκπηγάει, ώστε να τό ενισχύσει προς τήν κατεύθυνση που ή δυναμική του υποδεικνύει: ή έξωτερική πολιτική και οι έξωτερικές σχέσεις αποτελούν, τελικά, «προέκταση», «έξωτερίκευση» έσωτερικών σχέσεων και επιλογών.

Μιλώντας λοιπόν για έξωτερική πολιτική πρέπει να πάφουμε κάποτε να στριμώνουμε τά πάντα στά στενά των «διεθνών στηριγμάτων» που θά άβαντάρουν κάποιο έθνικό μας αίτημα ή θά έγγυηθούν τήν έθνική μας άκεραιότητα (πράγματα όπωσδήποτε ύπαρκτά και σημαντικά, τουλάχιστον για τήν Έλλάδα). Γιατί άν πράγματι «τό πρόσφατο ταξίδι τής Μόσχας έχει διευρύνει σημαντικά τούς έλληνικούς

ορίζοντες και έδωσε στό χώρα μας τήν ευκαιρία μιας ακόμα ευρύτερης αναγνώρισης του δημοκρατικού και προοδευτικού ρόλου της» (*Νέα Πολιτική*, Νοέμβριος 1979, σελ. 1), ήδη έχουμε απομακρυνθεί πολύ από τά «στηρίγματα». Ή εκείνο λοιπόν που προέχει είναι ό τρόπος με τον οποίο μια χώρα εντάσσεται ή επιδιώκει να ενταχθεί στόν παγκόσμιο οικονομικό – πολιτικό συσχετισμό, ό ρόλος που επιζητεί να αναλάβει. Οι βλέψεις του έλληνικού άστισμού και τής κυβέρνησής του, οι προθέσεις του να εξασφαλίσει τήν καλύτερη δυνατή θέση σ' αυτόν τό συσχετισμό, συνεπάγονται ένα κατά πολύ αύξημένο οικονομικό βάρος αλλά και πολιτικό κύρος. Τέτοιες επιλογές προϋποθέτουν αυτόδύναμη όντότητα με ικανό οικονομικό – πολιτικό έκτοπισμα, στά πλαίσια πάντα τής δεδομένης αλλά μετασχηματιζόμενης έξάρτησης.

«Ή Έλλάς είναι βέβαια μια χώρα σχετικά μικρή και συνεπώς ή έπιρροή της στό διαμόρφωση των διεθνών πραγμάτων είναι περιορισμένη. Ήχει όμως σταθερή τή βούληση να συμβάλει, στό μέτρο των δυνάμεών της, σε κάθε προσπάθεια που θά αποβλέπει στό δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου». Τό νόημα που κρύβεται πίσω από αυτά τά λόγια του Καραμανλή στό Πεκίνο είναι σαφές. Ήν θέλει λοιπόν ό έλληνικός καπιταλισμός να συγχρωτισθεί με τούς μεγάλους, να πρωταγωνιστήσει στό Βαλκάνια, να γίνει «συνδυετικός κρίκος ΕΟΚ – Κομεκόμ» και να μετεξελιχθεί σε «νευραλγικό σταυροδρόμι Ήνατολής – Δύσης», ό ρόλος του φτωχού συγγενή είναι τροχόπέδη άμείλικτη. Ή άλλίως: ή Έλλάδα δέν μπορεί πλέον να δέχεται «κηδεμόνευση στόν άσκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων» της (Καραμανλής).

Δέν θά μας άπασχολήσει έδώ τό μέχρι σε ποιά βαθμό τό έχει (ή θά τό) καταφέρει, ούτε οι έπιπτώσεις στις σχέσεις με τις ΗΠΑ. Ή εκείνο που μς ενδιαφέρει είναι ότι αυτά όλα μεταφράζονται, πολύ άπλά, σε «πολυδιάστατη» έξωτερική πολιτική. Γι' αυτό ακριβώς και, στό γλώσσα τής *Καθημερινής*, 2.10.79, «ό πολυδιάστατος χαρακτήρας τής έλληνικής πολιτικής δέν είναι τυπικό ούτε ευκαιριακό γνώρισμα, αλλά συνεπής και πλήρης έφαρμογή μιας επιλογής που έξυπηρετεί τά συμφέροντα τής χώρας αλλά και γενικότερα τή διεθνή παρουσία και τήν ύπαρξή της». Και γι' αυτό ό Καραμανλής (που ή *Καθημερινή*, 7-8.10.79 τον παραμοιάζει εύλογα με τον Ντέ Γκώλ) δέν «ύποβαθμίζει σκόπιμα και συνειδητά τήν ιστορική σημασία του ταξιδιού» (Παπαδόπουλου) όταν λέει άδιάφορα «όμολογώ ότι δέν καταλαβαίνω τό θόρυβο που δημιουργήθηκε γύρω από τό ταξίδι μου», ή όταν δηλώ-

2. Ή. Ήλεφάντη, «Ήπό τον παππού στον έγγονο», *δπ. παρ.*, σελ. 25. Καπιταλισμός και έξάρτηση δέν είναι πράγματα αντίθετικά. Ή συνασπισμός έξουσίας στόν Έλλάδα έξακολουθεί να είναι ή πολιτική διάσταση τής σχέσης ιμπεριαλισμός – ντόπιες άρχουσες τάξεις. Δέν άναιρείται άρα ή έξάρτηση, αλλά διαμορφώνει νέες ανάγκες και συσχετισμούς: είναι δηλαδή σχέση δυναμική, μετασχηματίζεται. Βλέπε Ν. Πουλιαντζά, *Ή κρίση των δικτατοριών*, σελ. 30-31, έκδ. Παπαζήσης, Ήθήνα 1975.

3. Βλέπε σχετικά Ν. Πουλιαντζά, «Δημοκρατική Συμμαχία και αυταρχικό κράτος», *Βήμα*, 1.2.76

νει στην *Πράδα*: «θεωρώ την επίσκεψή μου ως φυσικό και απαραίτητο δῆμα στην ανάπτυξη της διεργασίας που άρχισε πρίν από μερικά χρόνια, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα». Αυτή η σαφέστατη τοποθέτηση της επίσκεψης την ανάγει σε υπόθεση ρουτίνας, την τακτοποιεί στη φυσική και οργανική θέση που της άρμόζει στη γενικότερη πολιτική του και στη «διεργασία» που αυτός υπαινίσσεται και μεις επισημάναμε.

Μέσα λοιπόν σε αυτή την πολυδιάστατη λεγόμενη πολιτική, ο κάθε αστός ήγέτης είναι εκ των πραγμάτων υποχρεωμένος να αποκαταστήσει σχέσεις με την ΕΣΣΔ. Όχι τόσο λόγω κυπριακού, για παράδειγμα, ή υφαλοκρηπίδας, όχι τόσο για να «εκδιώσει» κάποιους άλλους· αλλά γιατί η Σοβιετική Ένωση, πανίσχυρη υπερδύναμη, δεσπόζων οικονομικός, πολιτικός, στρατιωτικός και (άτυχως) ιδεολογικός όγκολιθος και επικεφαλής άνηθρου στρατοπέδου, είναι σήμερα χωμένη μέγρη το λαμό στα (διεθνοποιημένα) πολιτικά και στρατιωτικά προβλήματα, αλλά και στη (διεθνοποιημένη) παγκόσμια αγορά, συμμετέχοντας – χωρίς να είναι, αυστηρά μιλώντας, καπιταλιστική – με δλοένα γοργότερους ρυθμούς στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα.⁴ Αστική εξωτερική πολιτική αξιώσεων δέν μπορεί να υπάρξει χωρίς οικονομικές και πολιτικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ.

Σέ τί κοινωνικά μήκη και πλάτη θά κινηθούν λοιπόν αυτές οι οικονομικές σχέσεις; Μήπως προτίθεται η σοβιετική ήγεσία να σπεύσει ανιδιοτελής άρωγός της «χώρας» ή η σοβιετική οικονομία φιλόνηθρος παραστάτης της οικονομίας «μας»; Μόνο από μυθομανείς ή άρειανούς θά έρθουν οι καταφάσεις. Η ΕΣΣΔ, τό κράτος της και ό συσσωρευμένος και έμπορευματοποιημένος «τίμιος ιδρώτας του σοβιετικού λαού» δέν σκοπεύουν να ταξιδέψουν ίσαμε δύο για να καταργήσουν από τά μέσα την «έκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο» ή για να συνεταιριστούν μέ τά κομποδέματα του ελληνικού λαού· αλλά για να συνεργαστούν «για τό άμοιβαίο όφελος» μέ τό προϊόν του (έξισου τίμιου τό δίχως άλλο) ιδρώτα του: τό ελληνικό κεφάλαιο. Πού τό κτητικό του δέν είναι βέβαια σε πρώτο πληθυντικό. Τό ίδιο ισχύει βέβαια και για την περίπτωση της Κίνας, όπως κραυγαλέα έδειξαν οι επιχειρηματίες που πήραν από πίσω τον Καραμανλή, άσυγκράτητοι στις βλέψεις τους να αναλάβουν από κοινού μέ τούς Κινέζους τεχνικά έργα σε τρίτες χώρες. Τά πλοία λοιπόν που θά πηγαινοφέρουν τά σοβιετικά έμπορεύματα δέν πρόκειται να πάσουν τώρα να άνήκουν στους έφοπλιστές ούτε να έπανδρώνονται μέ έμμισθους τηλεγραφετές, ναύτες, μούτσους, λωστρόμους. Άλλά και τό Νεώριο Σύρον, άπ' όσο ξέρουμε, δέν άνήκει έξ άδιαφύτου στα έννια έκατομμύρια των νεοελλήνων· είναι ιδιωτική καπιταλιστική έπιχείρηση. Ίσως να μισθώνονται εύκολότερα τώρα οι ίκανοί προς εργασία κάτοικοι του νησιού: μαραγκοί, σιδεράδες, σχεδιαστές, έλαιοχρωματιστές, υδραυλικοί, όξυγονοκολλητές ή ό,τι άλλο. Η σκέψη πάντως ότι τά προς έπισκευή βαπόρια προέρχονται από τή σοσιαλιστική πατρίδα, κι όχι από τον δεξιό Καναδά ή την ίμπεριαλιστική Ίαπωνία, δέν πρέπει να τούς είναι και μεγάλη παρηγοριά. Ούτε πάλι αναμένεται να ταράξει τον ύπνο ή να μαγαρίσει τά κέρδη των «νόμιμων δικαιούχων».

Ταυτόχρονα, βέβαια, ή ΕΣΣΔ έχει τό (κάποιο) κοινωνικό της σύστημα. Άλλά ό «ώριμος» καπιταλισμός, και δὴ ό ένταγμένος σε μία τόσο δυναμική οικονομική, πολιτική και πολιτιστική κοινότητα όπως ή ΕΟΚ, δέν συντρέχει κανένας άπολύτως λόγος να τό σκιάζεται: «άκριβώς επειδή ή Ελλάδα άποτελεί οργανικό μέλος της ΕΟΚ και έχει εξασφαλίσει την ασφάλεια και την άνεξαρτησία της, έχει όλη τή δυνατότητα να κινείται ελεύθερα, προς κάθε κατεύθυνση, χωρίς ιδεολογικές παραχωρήσεις» (*Νέα Πολιτική*, Οκτώβριος 1979, σελ. 13). Ο Καραμανλής έχει πλέον του κόσμου τούς λόγους να επιδιώκει την εγκάρδια υποδοχή των Σοβιετικών μέ τούς τάπητες, τίς παράτες, τούς παιάνες, τίς άνακρούσεις, τά προλεταριακά έφ' όπλου, παραπόδα και παρουσιάστε, και τή δημοσία άναγνώρισή τους.

Άφού λοιπόν μιλάμε περισσότερο για τάσεις κι όχι για «γεγονότα» εκείνο που κατ' άρχην μετράει δέν είναι τά άμεσα πολιτικά όφέλη ή οι συγκεκριμένες οικονομικές συμφωνίες. Είναι ή «συμβολική σημασία» του ταξιδιού (*Καθημερινή*, 30.9.79). Πού δέν είναι, μέ βάση τά όσα είπαμε, τίποτα λιγότερο και τίποτα περισσότερο από τή συμβολική ώρίμανση του ελληνικού καπιταλισμού. Η, έξισου εύγλωττα: «ή συμπεριφορά της χώρας βρίσκεται ήδη στο στάδιο της πλήρους ένηλικιώσεως» (*Καθημερινή* 12.10.79). Πηγαινόντας στη Μόσχα ό Καραμανλής είναι «περισσότερο» καπιταλιστής από τότε που δέν πήγαινε.

Βέβαια οι σχέσεις Ελλάδας – ΕΣΣΔ δέν είναι σχέσεις λαών ή, όπως είπαμε, κοινωνικών συστημάτων. Είναι σχέσεις άυστηρά κρατικές. Πώς φτάσαμε όμως στον όρθολογισμό του τύπου «ή άνάμιξη συναισθηματομοού και έθνικών συμφερόντων ποτέ δέν έννοεί τά δεύτερα» ή «έως τώρα (οί σχέσεις μέ την ΕΣΣΔ) ήταν σαφώς άναμικτές, διότι παρεμβάλλονταν συναισθηματικοί παράγοντες, πραγματικοί μέ έάν έξεταστούν καθ' έαυτοί, άπαράδεκτοι όμως προκειμένου περί κρατικών συμφερόντων»;⁵ Και πού χάθηκαν οι κραδασμοί που ένα τέτοιο ταξίδι θά προκαλούσε παλιότερα;

Έδώ συναντάμε έναν παράγοντα που, παρότι έμπεριέχεται στους προηγούμενους, διατηρεί τή δική του δραστηριότητα και έχει άμεση σχέση μέ τό θέμα μας: μιλάμε για τήν εγκατάλειψη του άντικομμουνισμού ως έπίσημης ιδεολογίας του ελληνικού κράτους. Η φθορά λοιπόν του άντικομμουνισμού αλλά και του άτλαντισμού στη δικτατορία, οι άνάγκες της δεξιάς

4. Στη συζήτηση στη Βουλή για τήν ΕΟΚ ό Μησοτάκης, προλειώνοντας τό έδαφος, μίλησε μέ αριθμούς για τίς δυτικές πολυεθνικές εταιρείες που έχουν εγκατασταθεί στις άνατολικές χώρες, και ακόμα για τίς άνατολικές πολυεθνικές που βρίσκονται μαζί μέ τίς θυγατρικές τους στη Δύση. Οι τελευταίες «κάνουν μερίσματα και κέρδη, εφαρμόζουν τούς καπιταλιστικούς νόμους και δέν ύστερούν σε τίποτα από τίς ευρωπαϊκές πολυεθνικές παρά μόνο ίσως στην τεχνολογία», *Σύγχρονα Θέματα*, 6-12 Ιουλίου 1979, σελ. XX.

5. Γ. Ν. Δρόσου, «Ταξίδι Μόσχας και παρερμηνείες», *Καθημερινή*, 28.9.79.

για μία πιά ευέλικτη πολιτική απέναντι στο λαό και τις πολιτικές δυνάμεις και ταυτόχρονα για την ανανέωση της πολιτικής ιδεολογίας της, ή πίεση του λαϊκού κινήματος και της άριστεράς, τά σημάδια του έμφυλλου που καλύπτονται πλέον από τό τραύμα της δικτατορίας, ή ριζοσπαστικοποίηση του λαού στη διάρκεια της, αυτά και άλλα συντείνουν στην εγκατάλειψη του αντικομμουνισμού και τή νομιμοποίηση των κομμουνιστικών κομμάτων μετά τή μεταπολίτευση. Τό σοβαρό αυτό γεγονός προσφέρει βέβαια νέες δυνατότητες στην άριστερά νά διεκδικήσει πολιτική όντότητα και απήχηση, τής λύνει τά χέρια (μέ τήν προϋπόθεση ότι δέν πάσχουν από άγκύλωση ή πάρκινσον). Παράλληλα όμως και ταυτόχρονα, μέ αντικομμουνισμό του παλιού αίμοδόρου είδους δέν γίνεται έκσυγχρονισμός του κράτους, τής δεξιάς, του πολιτικού συστήματος. Ούτε ή είσοδος τής Ελλάδας στην ΕΟΚ όλοκληρώνεται ούτε ό λαός ζεύεται στο μαγγάνι των άστικών επιλογών. Η εγκατάλειψη λοιπόν του αντικομμουνισμού συνιστά και ανάγκη τής δεξιάς.

Καθώς, έτσι, ή πάλη των τάξεων δέν είναι διμερές άλισθερίσι παραχωρήσεων-άποσπάσεων που λειτουργούν οι πρώτες άρνητικά και οι δεύτερες θετικά για όποιον παραχωρεί ή άποσπά αντίστοιχα, άλλα πραγματικότητα πολύ πιά πολυσύνθετη και αντιφατική, σημασία δέν έχει τελικά τό κατά πόσον οι λαϊκές μάξες και ή άριστερά επέβαλαν μέ τή δράση τους τή νέα τροπή των πραγμάτων. Μεγαλύτερη σημασία έχει ποιός ξεζουμίζει τους καρπούς της. Πρέπει νά θυμίσουμε λοιπόν ότι ή θεαματική ύποχώρηση του παλαιοαντικομμουνισμού - και παρά τής δυνατότητας που υπάρχουν για τήν άριστερά - συμπίπτει χρονικά μέ μία φάση πτώσης, ύφεσης, άναποτελεσματικότητας του λαϊκού κινήματος και τής άριστεράς, μέ μία περίοδο ύποχώρησης. Άς μή μάς παρασύρουν οι λαοθάλασσες του 1974 και του 1975. Αύτά όλα, ότιδήποτε και νά μαρτυρούσαν, τελικά δέν απέλησαν σοβαρά τό έργο τής δεξιάς· τήν άμφισβήτησαν μόνο στα συνθήματά τους. Και αύτή, παρά τά άμέτρητα ζόρια της, άισθανόταν άρκετά άπρόσδλητη στην έξουσία, άποκαθιστούσε τόν κοινοβουλευτισμό της, γέμιζε περίπου άμαχητί τής κάλπες μέ τά ψηφοδέλτιά της, επέβαλλε τό Σύνταγμα της. Οι λαοθάλασσες του '75 δέν έχουν και μεγάλη σχέση μέ εκείνες του '65.

Η δεξιά είναι έτσι σέ θέση νά καταχωρήσει στα ύπερ της τήν εγκατάλειψη του πολεμικού αντικομμουνισμού, νά τήν στρέψει προς όφελός της, ή έν πάση περιπτώσει και προς όφελός της. Και αυτό, μαζί μέ πολλά άλλα, τής επιτρέπει όχι μόνο νά πάει στη Μόσχα άλλα και νά συγκεντρώσει πίσω της όλοκληρο τόν ελληνικό λαό και τά κόμματά του. Κι άς επιμένει ό Ριζοσπάστης, 21.10.79, ότι τά «θετικά βήματα» όφείλονται κυρίως «στις μεταβολές στον έσωτερικό συσχετισμό των δυνάμεων σέ βάρος τής δεξιάς και προς όφελος των αντιμπεριαλιστικών δημοκρατικών δυνάμεων». Τό ταξίδι στη Μόσχα δέν είναι «νίκη» του λαού, όπως κατά κόρον λέχθηκε.

«Τά συνθήματα “Έξω από τό ΝΑΤΟ” και “Έξω οι βάσεις” φαίνεται νά όφείλονται σέ έναν “όπερβάλ-λοντα ζήλο” τής ελληνικής άριστεράς, ό όποιος, πολλές φορές, δέν άπηχεί τής πραγματικές σοβιετικές

προθέσεις. Και αυτό γιατί στη Μόσχα... διαπισώθηκε ότι ή Σοβιετική Ένωση άποθαρρύνει κάθε ενέργεια που θά ήταν δυνατό νά διαταράξει τή σημερινή ίσορροπία δυνάμεων ή - έστω - νά θεωρηθεί πρόκληση από τή Δύση. Άπομένει, λοιπόν, νά προσαρμοστεί ή ελληνική άριστερά στη σημερινή πραγματικότητα...».⁶ Νά ένα πρώτο κέρδος τής δεξιάς από τό ταξίδι. Τό βάρος τής ΕΣΣΔ όθει άκόμα μία φορά προς τόν άφοπλισμό. Όχι βέβαια τόν πυρηνικό αύτή τή φορά, άλλα τόν άφοπλισμό τής ελληνικής άριστεράς.

Ταυτόχρονα όμως «οί νέοι κομμουνιστές αισθάνονται μία ιδιαίτερη ίκανοποίηση γιατί αύτό που κάποτε ήταν άφορμή για ποικίλες διώξεις ενάντια στο ΚΚΕ και τήν ελληνική άριστερά, υίοθετείται τώρα από τους διώκτες τους» (Όδηγητής, 267, 28.9.79). Όλόκληρο τό έθνος συμμερίζεται τήν ίκανοποίηση. Ό Καραμανλής υίοθέτησε ένα παμπάλαιο λαϊκό και άριστερό αίτημα, ίδιοποιήθηκε τήν άγαλλίαση όλων μας και άρπαξε μέσα από τά χέρια τής άριστεράς και τής αντιπολίτευσης ένα βασικό, τό βασικότερο ίσως, αίτημά τους. Τό αίτημα όμως αύτό - και μήν ξεχνάμε ότι οι άριστεροί ήταν αύτοί που πρώτοι ζήτησαν «πολυδιάστατη» έξωτερική πολιτική - ύπήρξαν έποχές, και μάλιστα όλες πλήν τής σημερινής, που ήταν άνατρεπτικό, άνατρεπτικότητα. Οι παλιότεροι τό 'χουν ζήσει στο πετσί τους. Και δέν είναι ύπερβολή νά πούμε ότι ένα ταξίδι, φέρ' είπειν, του Γ. Παπανδρέου στη Μόσχα τό '64 ήταν σέ θέση νά δάλει μπουρλότο στα θεμέλια τής ελληνικής κοινωνίας.

Σήμερα τό ταξίδι όχι μόνο μπουρλότο δέν δάζει άλλα τό αντίθετο: επανεικαιροποιεί τήν άτονη, τελευταία, έθνική ένότητα, και μάλιστα μέ προκλητικές άξιώσεις. Γιατί ή άριστερά, και ιδιαίτερα βέβαια τό ΚΚΕ, έχουν κι εδώ νά επιδείξουν μία προσκόλληση στα περασμένα κι άγύριστα. Τό αίτημα έχει διατηρηθεί ταριχευμένο, φορτισμένο μέ όλα όσα έξερνε πάνω του επί δεκαετίες, μέ έθνική άνεξαρτησία και αντιμπεριαλισμό, μέ ριζικές άνατροπές στο έσωτερικό, ίσως άκόμα και μέ τόν Τολμπούχιν στα σύνορα. Έξου και ή δυσλεξία των περισσότερων, έξου και ή σχιζοφρένεια του ΚΚΕ: στην κυβέρνηση τής μονομερούς λιτότητας, στη δεξιά τής πρόοδεσης στο άμερικανονατοϊκό άρμα του ίμπεριαλισμού, στον Καραμανλή των μονοπωλίων κ.λπ., σέ όλους αύτούς ό Ριζοσπάστης (4.10.79) έπισημαίνει καλοπροαίρετα ότι «χρειάζεται οι θετικές διακηρύξεις του κυρίου πρωθυπουργού νά συμπληρωθούν από συγκεκριμένες πρακτικές ενέργειες που θά υλοποιούν τό περιεχόμενό τους», ό δέ Ριζοσπάστης, 14.10.79, έκτιμά ότι οι καρποί τής επίσκεψης «δέν θά άργήσουν νά ξεδιπλώνουν στη ζωή τής γενικότερες εύεργετικές τους επιπτώσεις, στο βαθμό που ή έπίσημη ελληνική πλευρά θά προχωρεί - και όφείλει νά προχωρήσει - στην πλήρη άξιοποίησή τους». Άς διασκεδάσουμε λίγο, τέλος, μέ τό διαδρωτικό χιούμορ του άνεξάντλητου

6. Στ. Ζούλα, «Χωρίς όρους άλλα μέ όρια ή έλληνοσοβιετική προσέγγιση», Καθημερινή, 7-8.10.79.

Κ. Χατζηαργύρη στο *Ριζοσπάστη*, 10.10.79: «Ο σοσιαλισμός, χωρίς καλά καλά να τό καταλάβει ή αντίδραση, έγινε για όλους, ακόμα και για δεξιούς πολιτικούς, ό απαραίτητος και πάντα πρόθυμος προστάτης του φτωχού και του αδύναμου, ό φίλος της ειρήνης και της δικαιοσύνης, ή δύναμη που με τους αγώνες της και με τή συνέπεια των αρχών της μάς βοηθάει όλους στις δύσκολες στιγμές, λειτουργεί πάντα σαν φάρος όδηγητής που δείχνει τό δρόμο στο ασφαλές λιμάνι. Πηγαίνοντας στή Μόσχα ό κ. Καραμανλής άναγνώρισε αυτό τό γεγονός, έστω κι αν ταυτόχρονα όφείλουμε να τονίσουμε, με όλη τή δυνατή σαφήνεια και κατηγορηματικότητα, πώς υπέρτατος νόμος είναι ή πάλη των τάσεων, ό πόλεμος ανάμεσα στις ιδεολογίες, πώς δέν επιτρέπεται να αναμένουμε συνέπεια στην πολιτική μιάς δεξιάς κυβέρνησης...».

Δέν έχουμε κανένα λόγο να είμαστε αντίθετοι με τήν έπίσκεψη του Καραμανλή στή Μόσχα. Τό αντίθετο. Άλλά έδώ δέν πρόκειται για ένα υπέρ ή ένα κατά. Όπως και να 'ναι, ή στάση της αντιπολίτευσης σφραγίστηκε από τή σθεναρή της άρνηση να άποκαταστήσει κάποιες πραγματικές σχέσεις μεταξύ έξωτερικής πολιτικής και έσωτερικών πραγμάτων, να πιώσει τό λεπτό αλλά άνθεκτικό νήμα που συνέχει τά ταξίδια του Καραμανλή στή Μόσχα (και άμέσως μετά στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και τώρα στο Περίνο) με τά έντός Έλλάδος. Αυτό τήν καταδίκασε σε άμνηστία: ή γενική συμφωνία στο ταξίδι δέν κρύβει τή γενική άφωνία.⁷

Τό όποιο, λές και ήταν στο χέρι του όποιουδήποτε να γίνει όποτεδήποτε, θαφτίστηκε «καθυστερημένο» με τή συνοδεία του άναστεναγμού «χρειάστηκε να περάσουν 62 δλόκληρα χρόνια...». «Πόσο αλλάζουν οι καιροί...», φιλοσοφούν μερικοί, «πόσο δίκιο» είχε ή άριστερά όταν πάλευε «έπί χρόνια ένάντια στή δηλητηρίαση του λαού με τόν άντισοβιετισμό», ξεσπαθώνει ή σχετική ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ, αλλά προσοχή, προειδοποιεί ό *Ριζοσπάστης*, 2.10.79, «πολλές φορές ένα θετικό δήμα προς τά μπροστά τό άκολουθούν πολλά προς τά πίσω».

Έτσι αντιμετώπιζονται τά πράγματα: ένέργειες και γεγονότα που αλωρούνται μετέωρα στο κενό, έτσι που ό καθένας να μπορεί να άποκαταστήσει εκ των ύστερων όποιοσδήποτε φανταστικές σχέσεις θέλει μεταξύ τους. Άλλά αυτό λέγεται βολονταρισμός. Έτσι αντιμετώπιστηκε και ή έπίσκεψη στή Μόσχα: πράξη μεμονωμένη, άγνώστου προελεύσεως γεγονός, τυχαίο λίγο πολύ συμβάν χωρίς ιστορία και με σκοτεινό μέλλον, που θα σταθούμε μπροστά του, άπέραντα θολωμένοι, για να ψελλίσουμε: είναι «θετικό». Σχολιαστές μιάς κατακερματισμένης έπικαιρότητας, καλούμαστε να μαζεύουμε καθημερινά τά κομμάτια και τά θρύψαλά της για να περάσουμε στην άτομική τους καρτέλα, με τή σοβαρότητα μικροβιολόγου έν ώρα έξετάσεων αίματος, τό ένδεδειγμένο ρέζους: θετικό - άρνητικό. Θετικό λοιπόν αυτό, άρνητικό τούτο, λίγο λιγότερο θετικό τό τρίτο, κάπως πιο άρνητικό τό άλλο, και ή άλγεβρική άθροιση θα μάς δώσει στο τέλος τό πρόσημο της ήμέρας, της δδομάδας, του μήνα...

Γιατί λοιπόν να μην πει ό καθένας ό,τι του άρέσει; Γιατί να μην θεωρήσουν κάποιιο τό συμβάν άπλή κόγχια του τυχαίου, αντιμπεριαλιστική παρονυχίδα στα δάχτυλα ύποτελους κυβέρνησης; Ή, στην άλλη

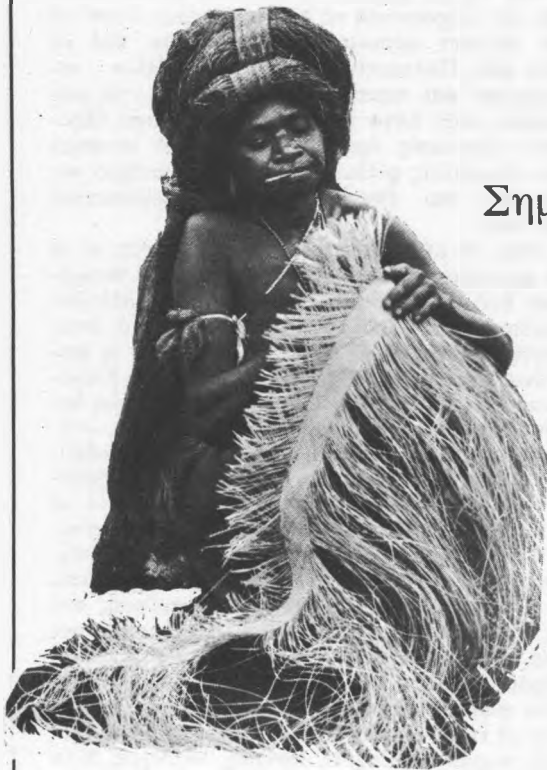
άκρη, γιατί να μη ζητήσει, ό καθένας με τόν πόνο του, από τόν Καραμανλή να του τόν γιάνει; Γιατί να μην τόν πιέζουν κάποιιοι να εκπαιδεύσει και να έξοπλίσει τους Παλαιστίνιους ή κάποιιοι άλλοι - ταρτοκοσμικοί και πεμπτοκοσμικοί αυτοί - να μην τόν βλέπουν στον ύπνο τους να σκαρφλώνει ιδροκοπώντας έξωτικούς άμμόλοφους για να συνάψει σύμφωνο άμοιβαίας φιλίας με κάποιον μυστήριο νομάδα ήγέτη στο έθνικοαπελευθερωτικομετωπικό τσαντήρι του;

Γιατί πάλι να μην αντιπαραθέσουμε τό μέσα με τό έξω, τό άρνητικό με τό θετικό; Γιατί να μη θεωρήσουμε τά δυό άσυμβίβαστα και μανιωδώς άλληλογρονθοκοπούμενα, γιατί να μη ζητήσουμε να άντιστοιχηθούν τό ένα με τό άλλο; Γιατί, άφου ή έπίσκεψη είναι θετική, να μη ζητήσουμε από τόν Καραμανλή και άλλα θετικά, όπως πολλή, παρά πολλή δημοκρατία; Νά οι νέες διχοτομίες: «ή αντιλαϊκή, λαόφοδη συμπεριφορά» μέσα/«ή άποκομμένη προοδευτικότητα» έξω, αλλά βέβαια πρέπει να «παραδεχτούμε τή διαλεκτική έπίδραση που προκαλείται με τή νέα έξωτερική πολιτική στα έσωτερικά θέματα», και αν ή έξωτερική πολιτική άκολουθηθεί «με συνέπεια» θα έχει πολλές άπληξσεις σε πολλά πράγματα, όπως π.χ. «στον τομέα της φιλελευθεροποίησης του κράτους και των μηχανισμών μας» (*Οικονομία και Κοινωνία*, άρ. 5, Οκτώβριος 1979, σελ. 7).

Ό δρόμος από τό Γουδί στην ΕΟΚ τέλειωσε, δέν έχει άλλο ψωμί για τήν άριστερά.⁸ Οι σχέσεις της Έλλάδας με τήν Άμερική φαίνεται πως έχουν ακόμα ψωμί. Τό παραπάνω ισχύει, πάντως, τό δίχως άλλο και για τό δρόμο από τό έκστρατευτικό άπόσπασμα του Βενιζέλου στην «εύγνωμοσύνη» και τό «σεβασμό» του Καραμανλή για τους νεκρούς του Στάλινγκραντ.

7. Ή περίπτωση πάντως του ΠΑΣΟΚ είναι πιο περίπλοκη. Όνόμασε άπλως τό ταξίδι «θετικό» και άσχολήθηκε, άψιμαχώντας με τήν κυβέρνηση, μόνο με τις έπιπτώσεις του στο κυπριακό και τό Αιγαίο. Τό ΠΑΣΟΚ πολλές φορές τά 'χει σούρει του ίμπεριαλισμού και άλλες τόσες έχει παίνεψει τό σοσιαλισμό. Για καπιταλισμό όμως δέν θυμόμαστε να 'χει πει και πολλά. Αυτό δέν πρέπει να είναι άμοιρο της σιωπής του. Ό άντικυβερνητισμός πάντως άφέθηκε για μιά άκόμα φορά στή Νεολαία του: τό άνοιγμα είναι «θετικό» αλλά «δέν μπορεί να χαρακτηριστεί σαν συνολική πολιτική της δεξιάς, αλλά σαν σπασμωδικές κινήσεις χωρίς συνέπεια και συνέχεια και επομένως χωρίς άμεσα έπενδυτέα αποτελέσματα. Αιτία για τήν παραπάνω έκτίμησή μας είναι ό χαρακτήρας και ή φύση της κυβέρνησης Καραμανλή, που σαν έκφραστής των συμφερόντων του ίμπεριαλισμού και της έξαρτημένης όλιγαρχίας της χώρας μας...», ανακοίνωση στον *Όδηγητή*, 267, 28.9.79.

8. Ά. Έλεφάντη, «Άπό τόν παππού στον έγγονό», δπ. παρ., σελ. 32.

Ἡ ἀνθρωπολογία σέ κρίση

Σημεῖα καμπῆς καί θεωρητικά ἀδιέξοδα

(πρώτη προσέγγιση*)

τῆς Νόρας Σκουτέρη

Δέν ὑπάρχει βασιλική ὁδός γιά τήν ἐπιστήμη κι ἔχουν τήν τύχη νά φτάσουν στίς φωτεινές κορφές της μόνο ἐκεῖνοι πού δέν φοβοῦνται νά ἀνέβουν τά ἀπότομα σκαλοπάτια.

(Ἀπό γράμμα τοῦ Μάρξ στόν ΛαΣάτρ, 18.3.72, Κεφάλαιο, τόμ. 1, σ. 44)

1. Τά ὄρια τῶν ἀναζητήσεων

Τό ἄρθρο αὐτό εἶναι μιά πρώτη προσπάθεια νά ἐκτιμηθεῖ ἡ κατάσταση στό χώρο τῆς ἀνθρωπολογικῆς προβληματικῆς μέσα ἀπό τήν ἐπισήμανση καί περιγραφή ὀρισμένων (ἐπιστημολογικῶν) προβλημάτων. Τό θέμα εἶναι: ἡ ἀνθρωπολογία¹ σέ κρίση μέ τήν ἀπαραίτητη διευκρίνιση ὅτι ἡ ἀνθρωπολογία πάντοτε θρυσκόταν σέ κρίση – τουλάχιστον ὡς ἀκαδημαϊκή ἐπιστήμη.²

Τό ἐρώτημα πού σίγουρα ἀνακύπτει – μέσα στήν ἀκράδαντη λογική τοῦ «ὄλα τάχε ἡ Μαριορή...» – εἶναι: ποιά θέση ἔχει στή σύγχρονη ἑλληνική πραγματικότητα τό συγκεκριμένο θέμα. Γεγονός εἶναι πῶς ἐδῶ καί μερικά χρόνια ἔχουν ἀρχίσει νά ἐμφανίζονται σέ μεταφράσεις ἀρκετές ἀνθρωπολογικές μελέτες,³ οἱ ὁποῖες μάλιστα φαίνεται ὅτι κινοῦνται καλά στήν ἀγορά, ἀν κρίνουμε τουλάχιστον ἀπό τίς ὑποσχέσεις τῶν ἐκδοτῶν γιά ἄλλες μελλοντικές ἐκδόσεις καί ἀπό τήν προαναγγελία «σειρῶν».⁴ Παράλληλα, μολονότι

πανεπιστημιακές ἔδρες (καί ἄρα – γιά τήν ἑλληνική λογική – ἀκαδημαϊκή κατοχύρωση) ἀνθρωπολογίας δέν ὑπάρχουν ὡστόσο γίνονται κάποια μαθήματα ἀνθρωπολογίας σέ δημόσια καί ἰδιωτικά ἰδρύματα. Ὅλα αὐτά μέ τή «φυσική» καθυστέρηση πού ὑποτίθεται ὅτι ἀρμόζει καί προσιδιάζει – ἀναγκαστικά – σέ «χώρες τῆς περιφέρειας».

Μέσα σ' αὐτήν τήν πραγματικότητα ἀν μιλήσει κανεῖς γιά κρίση στήν ἀνθρωπολογία κινδυνεύει ἀπό τή μιά μεριά νά μιλά γιά πράγματα πού λίγο ἐνδιαφέρουν τόν Ἕλληνα ἀναγνώστη μιά καί – πέρα ἀπό εἰδικούς – θά ἀπευθύνεται σέ κατά κανόνα ἀνυποψίαστους (γιά τήν ἐσωτερική κρίση τῆς ἀνθρωπολογίας) ἀναγνώστες. Ἀπό τήν ἄλλη κινδυνεύει νά λειτουργήσει ὡς «κακός προφήτης ἐν τῇ ἑαυτοῦ χώρα» ἀφοῦ δυσφημίζει (γιατί συνήθως κάθε κριτική καί ἀποκάλυψη μιᾶς κρίσης θεωρεῖται αὐτόματα ὡς δυσφήμιση) μιά ἐπιστήμη τῇ στιγμῇ πού «εἰσάγεται» στήν Ἑλλάδα. Τό λογικό (=φρόνιμο, στήν περίπτωση αὐτή) θά ἦταν λοιπόν νά περιμένουμε νά γίνουν πρώτα γνωστές μιά σειρά ἀπό κλασικές ἀνθρωπολογικές μελέτες, νά γίνουν κάποιες εἰσαγωγικές παρουσιάσεις, νά «ἐδραιωθεῖ» ἡ ἀνθρωπολογία στήν Ἑλλάδα καί μετὰ νά μιλήσουμε γιά τήν κρίση – ἀν καί στό βαθμό πού ὑπάρχει. Ὅσοσο σ' αὐτό τό ἄρθρο θά ἀντιστρέψουμε τήν τακτική ἢ – πῶ σωστά – θά παρακολουθήσουμε τίς μεταφραστικές καί εἰσηγητικές προσπά-

* Τό ἄρθρο ὀφείλει πολλά στίς πολύτιμες ὑποδείξεις τοῦ Γρηγόρη Σηφάκη καί τοῦ Γιώργου Πάσχου καί σέ γόνιμες συζητήσεις σέ θέματα ἀνθρωπολογίας μέ τήν Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος.

θειες και θα καταπιαστούμε με τό έργο τής κριτικής θεώρησης. Ό λόγος είναι ότι ή ανθρωπολογία ως νεοεισαγόμενο είδος γίνεται είτε αντικείμενο άκριτου θαυμασμού είτε αντικείμενο άδικης και πρόχειρης (πολιτικής δήθεν) κριτικής από αυτούς που - κινούμενοι ανάμεσα στην τυμβωρυχία και την άποτροπαϊκή μαγεία - άναμασούν μεταφρασμένες μηχανιστικές συνθηματολογίες του τύπου «κάτω ό ίμπεριαλισμός - και μαζί και ή ανθρωπολογία» ή «νά κα-

1. Στο άρθρο αυτό χρησιμοποιείται συστηματικά ό όρος *άνθρωπολογία*. Οι έναλλακτικοί όροι *έθνολογία* και *έθνογραφία* άποτελούν ίστορικά ειδικές έννοιες (δηλαδή έννοιες που έμφανίστηκαν με συγκεκριμένο περιεχόμενο σε συγκεκριμένες «ίστορικές» ή «γεωγραφικές» φάσεις τής έπιστήμης τής ανθρωπολογίας).

Ό όρος *έθνογραφία* σημαίνει αρχικά, τέλη 18ου αί., τήν περιγραφή ενός έθνους (π.χ. τό 1826 κυκλοφορεί ό *Έθνογραφικός Άτλας* όπου οι άνθρωπινες ομάδες, τά «έθνη», ταξινομούνται ανάλογα με τή γλώσσα τους). Από τή δεύτερη δεκαετία του 20ού αί. και μετά σημαίνει τήν καταγραφή και ταξινόμηση των πληροφοριών: data που συλλέγονται με έπιτόπια έρευνα: fieldwork.

Ό όρος *έθνολογία*, από τήν άλλη, έμφανίζεται και αυτός στά τέλη του 18ου αί. για νά χαρακτηρίσει έναν κλάδο τής ίστορίας του πολιτισμού ή μάλλον τής φιλοσοφίας τής ίστορίας που είχε στόχο του τή μελέτη τής εξέλιξης του ανθρώπου (ή του ανθρώπινου πνεύματος) προς τόν πολιτισμό. Στά μέσα του 19ου αί. σημαίνει ειδικότερα τόν κλάδο εκείνον τής γνώσης που άσχολεϊται με τή συγκριτική άνάλυση και μελέτη των ποικίλων χαρακτηριστικών των ανθρώπινων τύπων και των φυλετικών συνόλων. Από τή δεύτερη δεκαετία του 20ού αί. σημαίνει τήν έπεξεργασία - με τή συγκριτική μέθοδο - των δεδομένων τής έθνογραφικής έρευνας.

Σήμερα οι όροι *έθνολογία* και *άνθρωπολογία* χρησιμοποιούνται έναλλακτικά για νά χαρακτηρίσουν τήν έπιστήμη που μελετά τόν άνθρωπο στην κοινωνική του διάσταση (με κυρίαρχο τόν πρώτο στις γαλλόφωνες χώρες και τό δεύτερο στις αγγλόφωνες). Βλ. γενικά στον J. Poirier, *Histoire de l'ethnologie*, Paris (Presses Univ. de France), 1969 και P. Mercier, *Histoire de l'anthropologie*, Paris (PUF), 1971. Για τήν ειδική χρήση των όρων στη Σοβιετική Ένωση βλ. παρακάτω ύποσημείωση 6 και για τούς ειδικούς όρους *κοινωνική και πολιτιστική ανθρωπολογία* βλ. ύποσημείωση 32.

2. Τό ίδιο μπορούμε νά πούμε και για τίς άλλες «άκαδημαϊκές» κοινωνικές έπιστήμες ή έπιστήμες του ανθρώπου (όπως λ.χ. κοινωνιολογία, κοινωνική και πολιτιστική οικολογία, κοινωνική και πολιτιστική γεωγραφία, κοινωνική ψυχολογία, λαογραφία κτλ.). Για τή διαπίστωση τής κρίσης λ.χ. στην κοινωνιολογία βλ. δύο έναλλακτικές άπόψεις, από τή μιά μεριά του A. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, London (Heinemann), 1971 και, από τήν άλλη, του R. Blackburn «A Brief Guide to Bourgeois Ideology» στο *Student Power*, A. Cockburn και R. Blackburn (eds), Penguin, 1969 και του M. Nicolaus «The Professional Organization of Sociology: A view from Below» στο *Ideology in Social Sciences* R. Blackburn (ed), London (Fontana), 1972.

Ειδικά για τίς συνθήκες τής κοινωνιολογικής έρευνας στην Ελλάδα βλ. Μ. Ήλιού, «Πραγματικότητες τής έρευνας στις κοινωνικές έπιστήμες», *Πολίτης* τ. 28 (1979) σελ. 16-20 και για τήν κατάσταση στο χώρο τής ελληνικής λαογραφίας βλ. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία τής ελληνικής λαογραφίας*, Άθήνα (Μωραϊτίης), 1978.

θαρθεί ή ανθρωπολογία από τό μίasma τής άποικιοκρατίας». Πιστεύουμε ότι ή κριτική δέν μπορεί νά άσκηθεί στο έπίπεδο τής συνθηματολογίας - ή τουλάχιστον όχι μόνο σ' αυτό. Υπάρχει όμως και ένας άλλος λόγος που οι κριτικές άναζητήσεις στο χώρο τής

3. Μιά πρόχειρη καταγραφή δείχνει ότι έχουν κυκλοφορήσει τά παρακάτω:

α) «Ό όρος 'άσιατικός τρόπος παραγωγής' και τά μαρξιστικά σχήματα εξέλιξης» (*La notion du mode de production asiatique et les schèmes marxistes d'évolution des sociétés*) του M. Godelier, περιοδικό *Δύο*, 1972, μετάφραση-εισαγωγή Μπάμπης Λυκούδης (κυκλοφόρησε και άυτότελώς τό 1972 από τίς εκδόσεις «Άύριο»).

β) Φυλή και ίστορία (*Race et histoire*) του C. Lévi-Strauss, δημοσιεύθηκε στο *Ό Φόθος τής έλευθερίας*, επιμέλεια-εισαγωγή Δ.Ν. Μαρωνίτης, έκδ. Παπαζήσης, 1971, (μετάφρ. Μ.Β.).

γ) *Ό τοτεμισμός σήμερα* (*Le totémisme aujourd'hui*) του C. Lévi-Strauss, μετάφρ. Νικόλας Βουλέλης (έπιστημονική θεώρηση Α. Λεντάκης), έκδ. Ράππας, 1972.

δ) *Εισαγωγή τής Eleanor Leacock στο 'Η Καταγωγή τής οικογένειας, τής άτομικής ιδιοκτησίας και του κράτους του Φρ. Ένγκελς*, έκδ. Θεμέλιο, 1975, μετάφρ. τής εισαγωγής από τή Μαρία Γιαταγάνα.

ε) «Ό στρουκτουραλισμός του Claude Lévi-Strauss» του A. Poole, *Έποπτεία*, τ. 9-10, 1977, σελ. 151-169, μετάφρ. Ζηνοβία Δρακοπούλου.

στ) *Σεξουαλικότητα και καταπίεση στην πρωτόγονη κοινωνία* (*Sex and Repression in Savage Society*) του B. Malinowski, μετάφρ. Άννας Σταματοπούλου-Παραδέλλη, έκτενη πρόλεγόμενα Θ. Παραδέλλη, έκδ. Καστανιώτη 1977.

ζ) *Η Άγρια Σκέψη* (*La pensée sauvage*) του C. Lévi-Strauss, μετάφρ. Εύας Καλπουρτζή, έκτενης εισαγωγής με τίτλο «Ό Claude Lévi-Strauss και τό έργο του» τής Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος (ή εισαγωγή κυκλοφόρησε και άυτότελώς: έπίσημ, τμήμα τής δημοσιεύθηκε στον *Πολίτη*, τεύχ. 15, 1977), έκδ. Παπαζήσης 1977.

η) Άνθρωπολογία, ίστορία, ιδεολογία (*Anthropologie, histoire, idéologie*), συζητούν οι Claude Lévi-Strauss, Maurice Godelier και Marc Augé, *Πολίτης* τ. 15, 1977, μετάφραση-σημειώσεις Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου.

θ) *Τό δώρο. Μορφές και Λειτουργίες τής Άνταλλαγής στις Άρχαϊκές Κοινωνίες* (*Essai sur le don: forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*) του Marcel Mauss, μετάφραση Άννας Σταματοπούλου-Παραδέλλη, έκτενης εισαγωγής του Σ. Δημητρίου με τίτλο «Ό Μ. Mauss και ή Οικονομική Άνθρωπολογία», έκδ. Καστανιώτη, 1979.

ι) *Πολιτική Άνθρωπολογία* (*Anthropologie Politique*) μετάφρ. Γ. Βλάχου, έκδ. Παπαζήση, 1971.

ια) *Θλιβεροί Τροπικοί* (*Tristes Tropiques*) του C. Lévi-Strauss, μετάφρ. Βούλας Λούθρου, έκδ. Χατζηνικολή, 1979.

4. Π.χ. στις εκδόσεις Καστανιώτη δημιουργήθηκε σειρά με τόν χαρακτηριστικό - και έλπιδοφόρο - τίτλο "Βιβλιοθήκη τής Κοινωνικής Άνθρωπολογίας". Στη σειρά αυτήν έτοιμάζεται - σύμφωνα με σχετική άνακοίνωση του οίκου - ή έκδοση τριών βασικών θεωρητικών μελετών: (α) *Δομή και Λειτουργία στην Πρωτόγονη Κοινωνία* του Ράντκλιφ-Μπράουν, (β) *Μιά Έπιστημονική Θεωρία τής Κουλτούρας* του Μπρόνισλαβ Μαλινόφσκι και (γ) *Ό Μαξισμός μπροστά στις Πρωτόγονες Κοινωνίες* του Έμμανουέλ Τερρέυ. (Οι μεταφράσεις των τίτλων είναι στή μορφή που άνακοινώθηκαν).

άνθρωπολογίας έχουν ιδιαίτερη σημασία όχι μόνο για την ίδια την άνθρωπολογία, αλλά και για το σύνολο των κοινωνικών επιστημών (ή επιστημών του ανθρώπου). Συγκεκριμένα: οι κριτικές αναζητήσεις αφορούν μία γενικότερη κρίση στην οποία και από την οποία μπορεί να γονιμοποιηθεί ή αλλαγή για να μην επαναληφθούν τα – συνειδητά ή ασύνειδα – λάθη, για να μη συνεχίσουμε να έθελουφλουόμε με προστά στα κοινωνικά προβλήματα τα οποία αναπαράγουν μέσα από παραμορφωτικούς φακούς και φίλτρα οι κοινωνικές επιστήμες ονομάζοντάς τα «κοινωνιολογικά».

Κριτική λοιπόν στην άνθρωπολογία και η άνθρωπολογία σε κρίση. Η θεωρητική εκτίμηση με την οποία ξεκινά και στην οποία στηρίζεται το άρθρο είναι ότι στην ιστορία όλων των επιστημών (ή γενικά της επιστήμης) υπάρχουν όρισμένες περιόδους όπου ξεπηδούν καινούρια στοιχεία, δημιουργούνται καινούριες συνθήκες και παρουσιάζονται νέα έρωτήματα, τα οποία δεν μπορούν όχι μόνον να ερμηνευτούν ή να απαντηθούν μέσα στα «παραδοσιακά» – τα «κλασικά» κατά κάποιο τρόπο – έννοιολογικά πλαίσια αλλά ούτε καν να διατυπωθούν επιστημονικά ως προβλήματα. Η άνθρωπολογία περνά σήμερα μία περίοδο κρίσης παρόμοια ίσως μ' εκείνη που πέρασε ή φυσική στις αρχές του 20ού αιώνα.

Τά σημάδια της κρίσης άρχισαν να καταγράφονται ήδη από τη δεκαετία του '60 σε μία σειρά από τολμηρές – περισσότερο ή λιγότερο συστηματικές – μελέτες όπου επιχειρείται μία εκ των ένδον κριτική της άνθρωπολογίας. Έδώ, βέβαια, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, αν παρουσιάστηκε έντονη ή ανάγκη να γίνει ή κριτική εκ των ένδον ωστόσο ή κρίση εντάσσονταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Τεράστιες ανακατατάξεις στον πολιτικό και οικονομικό χώρο (ό «Τρίτος Κόσμος»,⁵ το Βιετνάμ, ή πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων – που είναι περισσότερες από δύο – ή Ε.Ο.Κ., ο Μάης του '68, το ευρωπαϊκό ξύπνημα του μαρξισμού, ή στρατηγική αναδίπλωση του δογματισμού, ή αναζωογόνηση του φασισμού, και... και...). Η κρίση στην άνθρωπολογία εντάσσεται μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο και ή κριτική της σημαδεύεται από αυτό.

5. Προγραμματικά σημειώνω ότι ο όρος μπαίνει σκόπιμα σε εισαγωγικά. Η γενικευμένη και συχνά ασχολίαστη χρήση του όρου αυτού είναι εξίσου περιέργη – και, κατά κάποιο τρόπο, ύποπτη – με την εύκολη χρήση των όρων *καθυστερημένος, υπανάπτυκτος, πρωτόγονος, απολίτιστος, φτωχός* κ.τ.λ., με τη διαφορά ότι ο όρος «Τρίτος Κόσμος» ήχει λιγότερο ρεαλιστικούς από τους άλλους. Παρ' όλο που ένα μέρος του άρθρου αυτού ασχολείται ακριβώς με τα προβλήματα που προκύπτουν από τη χρήση στις κοινωνικές επιστήμες τέτοιων σαφέστατων στην ασάφειά τους όρων, δίνω εδώ μερικές παραπομπές σε άνθρωπολογικές μελέτες που ασχολούνται ειδικά με τον όρο «Τρίτος Κόσμος»: G. Balandier(ed), *Le tiers monde*, Paris (PUF) 1956· P. Worsley, *The Third World*, Chicago (Univ. of Chicago Press) 1965· S. Mintz, «On the Concept of a Third World», *Dialectical Anthropology*, 1(4) 1976, 377-382.

Χαρακτηριστικοί τίτλοι μελετών διαγράφουν αυτήν την πορεία (τό «ξύπνημα») στο χώρο της άνθρωπολογίας⁶:

- *Ής ξανασκεφτούμε την άνθρωπολογία.*⁷
- *Τό τέλος της άνθρωπολογίας.*⁸
- *Άνθρωπολογία. Τά έπιτεύγματα και τό μέλλον της.*⁹
- *Είμαι ζωντανή ή άνθρωπολογία; Η κοινωνική ύπευθυνότητα στην κοινωνική άνθρωπολογία.*¹⁰

6. Δυστυχώς από τό άρθρο αυτό λείπει ένα μεγάλο κομμάτι για την κρίση της άνθρωπολογίας που θά ασχολούνταν με τό τί γίνεται στη Σοβιετική Ένωση (και γενικότερα στις χώρες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»). Δίνω μερικές παραπομπές σε μελέτες που δέν είχα την εύκαιρία να χρησιμοποιήσω, πιστεύω όμως ότι θά έδιναν μία εικόνα της κατάστασης. Πρόχειρα σημειώνω ότι ο όρος *άνθρωπολογία* χρησιμοποιείται γενικά για τή φυσική άνθρωπολογία και ότι ο όρος *έθνολογία* είναι αρκετά διεγυμένως: σημαίνει τή συγκριτική μελέτη των διάφορων έθνων (=λαών). Η έρευνα από αυτήν την άποψη είναι στραμμένη στην προβολή και έπιλυση των πολιτικών και ιδεολογικών προβλημάτων που αντιμετώπιζουν οι διάφοροι λαοί και έθνικές ομάδες (έντός και εκτός της Σοβιετικής Ένωσης), και άρα δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη συστηματική *έθνογραφία*: βλ. Y. Bromlei, «Problèmes théoriques de l'ethnographie», *Sciences Sociales* 3(1976), Moscow άκόμα τό άρθρο του V. Kozlov στο *La Nouvelle Critique* 70 (1974).

Για την ιστορική επισκόπηση της άνθρωπολογίας μέσα από τά έργα των έθνολόγων-άνθρωπολόγων στην τσαρική Ρωσία και στη Σοβιετική Ένωση βλ. S. Dunn και E. Dunn(eds), *Introduction to Soviet Ethnography* (τόμοι 1-2), Berkeley Cal. (Highgate Road Social Science Research Station) 1974.

⁷ Από μερικές μελέτες που είχα τή δυνατότητα να χρησιμοποιήσω (π.χ. την έμπεριστατωμένη κριτική της προηγούμενης «άνθολογίας» από τον D. Zilberman «Ethnography in Soviet Russia», *Dialectical Anthropology* 1 (2) 1976, 135-153, καθώς και τό άρθρο του V. Basilov, «Soviet Ethnography in 1973-78» στο *Sciences Sociales* 4(1978) και τις μελέτες των Yu. και N. Bromlei, K. Karakeyev και Yu. Semjonov με τό γενικό τίτλο «Topical Problems of Ethnography» στον ίδιο τόμο) φαίνεται πώς ή σύγχρονη σοβιετική άνθρωπολογία δέν είναι καθόλου μονότονη και δογματική όπως γενικά νομίζεται. Άλλωστε στη Σοβιετική Ένωση (όπως και παντού) υπάρχει έπίσημη και άνεπίσημη άνθρωπολογία. Κι αυτό που σήμερα είναι άνεπίσημο, για πολιτικούς ή ιδεολογικούς λόγους, αύριο μπορεί να βγει από τήν άφάνεια – είναι κάτι που έχει συμβεί αρκετές φορές στη σοβιετική ιστορία. Έτσι, π.χ., υπάρχουν μελέτες όπου υποστηρίζεται ότι ο όρος «μητριαρχία» πρέπει να αντικατασταθεί με τον όρο «μητρογονιμική καταγωγή», γιατί ο πρώτος στερείται ιστορικότητας· ή ότι υπάρχουν παραλλαγές στο μονολιθικό σχήμα της εξέλιξης με τις «5 βαθμίδες» (ενώ ως μόνη έπίσημη λύση για τήν έπιτάχυνση της εξέλιξης παρουσιάζεται ή υπερπήδηση των ενδιάμεσων «βαθμίδων», π.χ. από τή «βαθμίδα του πρωτογονισμού στη βαθμίδα του σοσιαλισμού», σε έναν άγώνα δρόμου μετ' έμποδίων).

Αυτού του είδους οι μελέτες όμως δέν εύθυγαμμίζονται με τήν έπίσημη γραμμή και άρα κατασιγώνται και μένουν άνεπίσημες. Τό ακαδημαϊκό επιστημονικό κατεστημένο (δυτικό και άνατολικό σ' αυτό μοιάζουν πολύ) θεωρεί ότι δέν υπάρχει ανάγκη να συζητηθούν και να άναθεωρηθούν τά θεωρητικά θεμέλια της έπιστήμης: ή μη άκαδημαϊκή γνώση πάντα θεωρείται αίρετική.

– 'Ο μαρξισμός μπροστά στις πρωτόγονες κοινωνίες.¹¹

– Τό μέλλον της κοινωνικής ανθρωπολογίας: αποσύνθεση ή μεταμόρφωση;¹²

– 'Η λευκή βίβλος της έθνοκτονίας στην 'Αμερική.¹³

– 'Η ανθρωπολογία συναντά την άποικιοκρατία.¹⁴

– 'Ορίζοντας, μαρξιστικές τροχιές στην ανθρωπολογία,¹⁵ κ.ά.

Υπάρχει λοιπόν μέσα στον ίδιο τον πυρήνα της ανθρωπολογικής πρακτικής τό σπέρμα μιάς «υποψιασμένης» ανθρωπολογίας και μάλιστα σε μία περίοδο όπου όλα τά άλλα δείχνουν – όπως παρατηρεί εύστοχα ο Talal Asad – πως «από την πλευρά των δημόσιων σχέσεων και της δημόσιας παρουσίας δέν φαίνεται να υπάρχει καμία κρίση στην ανθρωπολογία».¹⁶ Τά ανθρωπολογικά κείμενα γίνονται εκδοτικές επιτυχίες και οι ιστορίες για πρωτόγονους πάντα συναρπάζουν ενώ ή ανθρωπολογία εξακολουθεί να είναι «της μόδας». (Αυτή ή τελευταία είναι άλλωστε ή εικόνα της ανθρωπολογίας πού κατά κανόνα εισάγεται στην 'Ελλάδα.)

Παρ' όλο πού καθεμία από τίς παραπάνω κριτικές μελέτες έχει τή δική της επιχειρηματολογία και τή δική της λογική, ωστόσο μπορούμε να έντοπίσουμε όρισμένες κοινές βασικές διαπιστώσεις. Πρώτα, τή διαπίστωση ότι ή κρίση κατά κύριο λόγο έχει προκληθεί από τήν σχεδόν ολοκληρωτική εξαφάνιση του «πρωτόγονου»¹⁷ – ή «παραδοσιακού» – κόσμου· ενός κόσμου πού για περισσότερο από έναν αιώνα αποτέλεσε τό αντικείμενο της έρευνας των ανθρωπολόγων. Μετά, τή διαπίστωση ότι ή κρίση προκαλείται και από τήν όλοένα και πιο έντονη άπαιτηση να γίνει ή ανθρωπολογία πιο σχετική, πιο δραστήρια, μ' άλλα λόγια να άρχισι να παίζει κάποιο συνειδητοποιημένο ρόλο στην κοινωνική πρακτική. Τέλος, έντοπίζεται και ή διαπίστωση ότι υπάρχει ένας – έσωτερικός αυτή τή φορά – λόγος πού παρουσιάζεται έπείγουσα ή ανάγκη να γίνει μιά ριζική αναδιάρθρωση – μιά

θεωρητική επανάσταση – στην ανθρωπολογική προβληματική. Είναι ή ανάγκη να όδηγηθεί ή προβληματική αυτή έξω από τά (πολιτικά) αδιέξοδα στα όποια έγκλωβίζεται από όρισμένες θεωρίες και μεθοδολογίες (όπως π.χ. ή λειτουργική θεωρία: ό φονξιοναλισμός και οι διάφορες παραλλαγές της) ή πέρα από τήν άδυναμία – σε τελευταία άνάλυση – άλλων θεωριών (όπως π.χ. ό στρουκτουραλισμός) να αντιμετώπισουν τήν ιστορία.

«Θά είναι μιά πραγματική επανάσταση και, άν πετύχει», γράφει ό Γάλλος ανθρωπολόγος M. Godelier (M. Γκοντελιέ), «θά θρουν τή λύση τους τά συσσωρευμένα άλυτα προβλήματα. Και άφου ό κύριος στόχος μιάς επανάστασης είναι να λύνει προβλήματα, δέν θά πρέπει να παραβλέψουμε τό γεγονός ότι ένα από τά μέσα – και τά άποτελέσματα – αυτού του μετασχηματισμού είναι ή ύποβολή σε κριτική θεώρηση, από μιά καινούρια σκοπιά, όλων των μεθόδων και μεθοδολογιών πού κυριαρχούν στο χώρο των έπιστημών του ανθρώπου».¹⁸

Για να γίνει λοιπόν ή «επανάσταση» χρειάζεται κριτική (άνα)θεώρηση, ή όποια και θά μās επιτρέψει να άποτιμήσουμε τήν κατάσταση στην όποια βρίσκεται ή έπιστήμη της ανθρωπολογίας σήμερα και να εκτιμήσουμε τίς δυνατότητες πού υπάρχουν για άλλαγή. 'Απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτήν τήν (άνα)θεώρηση είναι ή άπόρριψη τόσο της παρατακτικής και άθροιστικής αντίληψης στην ιστορική έπισκόπηση της έπιστήμης (όπου λ.χ. «ιστορία της ανθρωπολογίας» θά σήμαινε τή μονογραμμική – και άρα έξελικτική – παράθεση σχολών, μελετητών και θεωριών),¹⁹ όσο και της έκλεκτικής παρουσίας προσωπικοτήτων (του τύπου: από τόν Μόργκαν στον Λεβί Στρως).²⁰ Στη θέση αυτής της εκκλησιαστικής

7. E.R. Leach, *Rethinking Anthropology*, London (L.S.E. Monographs), 1961.

8. P. Worsley, *The End of Anthropology?*, άνακοίνωση στο 6ο Διεθνές Συμπόσιο Κοινωνιολογίας, 1966.

9. C. Lévi-Strauss, «Anthropology. Its Achievements and Future», *Current Anthropology*, 2(1966).

10. G. Berreman, «Is Anthropology Alive? Social Responsibility in Social Anthropology», *Current Anthropology* 9(1968).

11. E. Terray, *Le Marxisme devant les sociétés 'primitives'*, Paris (Marpero), 1969.

12. R. Needham, «The Future of Social Anthropology: Disintegration or Metamorphosis?», *Anniversary Contributions to Anthropology*, Leiden (Brill) 1970.

13. R. Jaulin(ed), *Le livre blanc de l'ethnocide en Amérique*, Paris (Fayard), 1972.

14. T. Asad(ed) *Anthropology and the Colonial Encounter*, London (Ithaca), 1973.

15. M. Godelier, *Horizon, trajets marxistes en anthropologie*, Paris (Maspero), 1973.

16. T. Asad(ed), όπ. παρ.α., σελ. 10.

17. 'Ενδιαφέρουσες κριτικές του όρου «πρωτόγονος» και των παραλλαγών του βλ. M. Godelier, όπ. παρ.α., 1973, σελ. 35-36, καθώς και τίς διάφορες μελέτες στο συλλογικό τόμο *The concept of primitive*, A. Montague(ed), New York (Free Press) 1968. Βλ. άκόμη Lois Medrick, «Memorandum on the Use of Primitive», *Current Anthropology* 4(1960), 441-445 και S. Diamond, *In search of the primitive: a critique of civilisation*, New York (Dutton), 1974.

18. M. Godelier, *Rationality and Irrationality in Economics*, London (NLB), 1972, σελ. XIII.

19. Σε παρόμοιες έπισκοπήσεις οι έννοιες, οι ιδέες και οι θεωρίες έμφανίζονται να γεννιούνται – έν κενώ – ή μιά από τήν άλλη σε μιά μονογραμμική διαδοχή, όπου ή «πρόοδος» της έπιστήμης φαίνεται να περνά μόνο μέσα από τήν προσωπικότητα του ενός ή του άλλου μελετητή. 'Ετσι, και όταν άκόμη υπάρχει κάποια συσχέτιση με τό ευρύτερο περιβάλλον και τίς γενικότερες συνθήκες, ή συσχέτιση μένει μονοσήμαντη και συχνά δεβιασμένη. Για ένα τυπικό δείγμα αυτής της αντίληψης για τήν ιστορία της έπιστήμης βλ. M. Clagget(ed), *Critical Problems in the History of Science*, Madison (Univ. of Wisconsin Press), 1959. Εϊδικά για τήν ανθρωπολογία βλ. J.O. Brew(ed), *One Hundred Years of Anthropology*, Harvard (Harvard Univ. Press), 1968.

20. Βλ. π.χ. P. Bohannan και M. Glazer(eds), *High Points in Anthropology*, New York (Knopf), 1973.

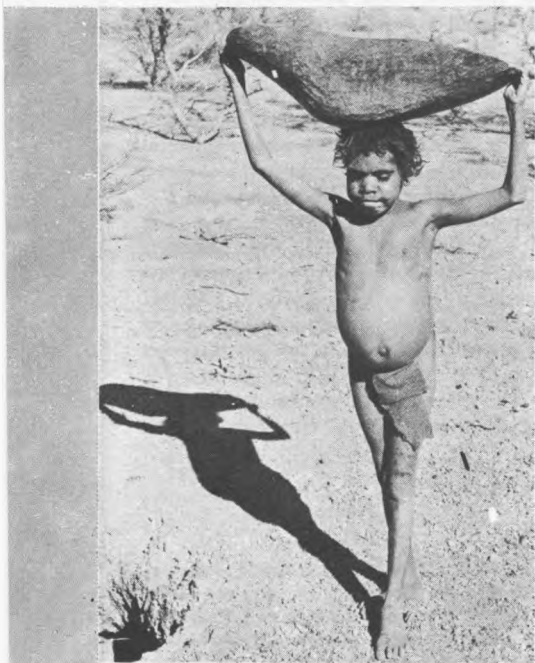

1

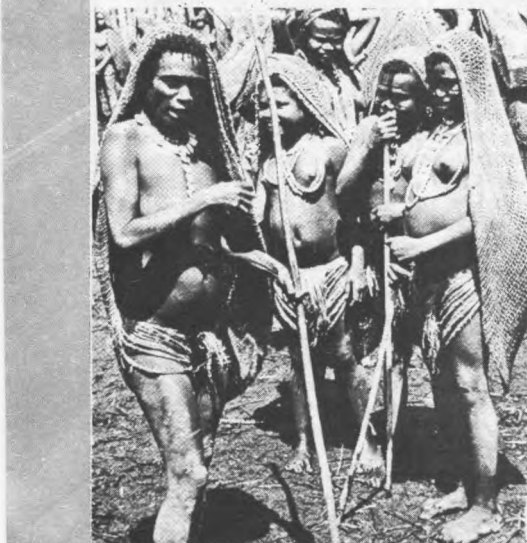
1. Κυνηγός.

2. Παιδική εργασία στους Ναμπικονάρα.

3. Άνυπαντρες γυναίκες της φυλής Καπαούκου σέ μιά γιορτή.

2

3

6

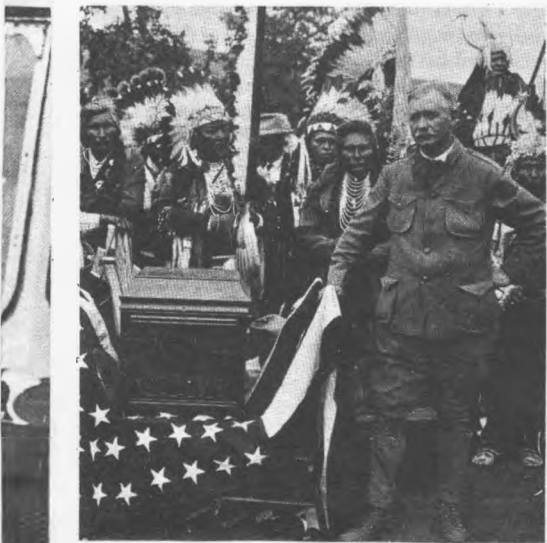
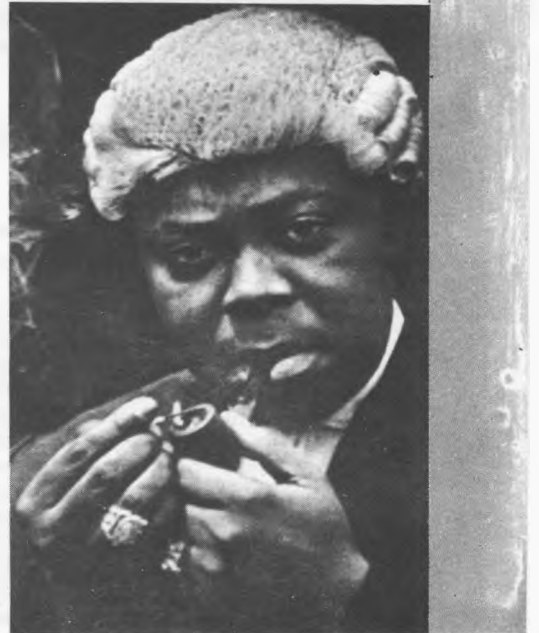
4

4. Έκστρατεία του Άφγανιστάν (1880).

5. Erneste Etienne Narjot,

«Ο συνταγματάρχης Csemony σε μάχη έναντι των Άπάτσι».

6. Στο λεωφορείο.

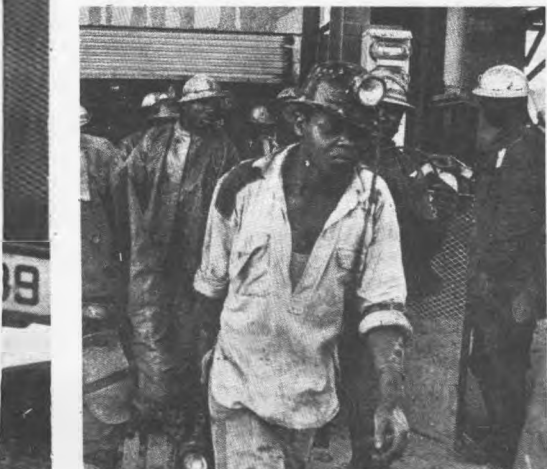

8. Μαῦροι μεταλλωρύχοι στη Ν. Ἀφρική.

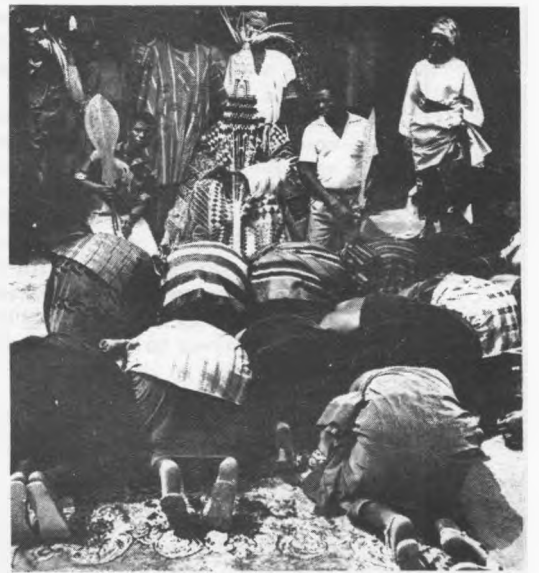
7. Ἰνδιάνοι ἀκούν ἠχογραφημένα ὁμιλία τοῦ προέδρου Wilson.

9-10. Ὁ βασιλιάς τοῦ Ἀκουρέ (Νιγηρία) ὡς Ἰθαγενής ἡγεμόνας καί ὡς βρετανός δικηγόρος.

7

8

9

άπλουστευτικής αντίληψης μπαίνει μιά νέα αντίληψη για την ιστορία της επιστήμης όπου υποστηρίζεται ότι, για να είναι κριτική μιά (ανα)θεώρηση, πρέπει αυτή καθεαυτή να στοχεύει στην αντιμετώπιση *συγκεκριμένων επιστημολογικών προβλημάτων*.

Προσπαθώντας λοιπόν να ξεκαθαρίσουμε τον χώρο συζήτησης, θα δοκιμάσουμε να εντοπίσουμε δύο επιστημολογικά προβλήματα, τα οποία αλληλοπροσδιορίζονται, αλληλεξαρτώνται και οι δύο τους εμπλέκονται σε τέτοιο βαθμό ώστε μόνο αναλυτικά μπορούμε να μιλούμε για δύο και όχι για ένα και τό αυτό πρόβλημα. Τό «ένα» αφορά τή σχέση ανθρωπολογίας και ιστορίας· τό «άλλο» αφορά τό αντικείμενο τής ανθρωπολογίας όπως αυτό προσδιορίζεται (κάθε φορά) μέσα στην παραπάνω δυναμική σχέση. Μέσα από τή θέση αυτών των προβλημάτων θα γίνει ή επισήμανση και ή οριοθέτηση ορισμένων ανθρωπολογικών «ιδεολογιών», πού καθορίζουν, πιστεύουμε, τίσ ιδιότητες ενός περάσματος από τήν κριτική ανθρωπολογία στην κριτική τής ανθρωπολογίας, μέ στόχο πάντοτε τή διερεύνηση τής κρίσης σ' αυτόν τόν χώρο τής γνώσης.

2. 'Ανθρωπολογία και ιστορία. 'Η ιστορικότητα των «άλλων»

α. 'Ανθρωπολογία: ό άνθρωπος – υποκείμενο και ό άνθρωπος – αντικείμενο

Ό πίο σύντομος και περιεκτικός (από επιστημονική όμως άποψη έπισφαλής) όρισμός τής ανθρωπολογίας είναι ό έτυμολογικός, όπου άκριδώς ό όρος αναλύεται στά συνθετικά του και σημαίνει τόν λόγο περί τού ανθρώπου ή άλλως τή μελέτη τού ανθρώπου από άνθρωπο. Μέ τήν καταρχήν άποδοχή και χρήση τού όρου τονίζεται ότι όποιοδήποτε χρονικό όριο για τήν ιστορική έπισκόπηση τής ανθρωπολογίας είναι σε κάποιο βαθμό αυθαίρετο. Οί περισσότεροι ανθρωπολόγοι δέχονται ότι τό όριο είναι οι δύο πρώτες δεκαετίες τού 20ού αιώνα: τότε ή ανθρωπολογία διαφοροποιείται ένσυνείδητα από τίσ συγγενικές τής επιστήμες (κοινωνιολογία, ιστορία τού πολιτισμού, ψυχολογία, λαογραφία κ.τ.λ.), γίνεται επιστημονική, εφαρμοσμένη, συστηματική· τότε καθορίζονται οι είδικές τεχνικές πού χρησιμοποιεί στην έρευνα· τότε – κυρίως – μπαίνει στόν άκαδημαϊκό χώρο (ίδρύονται σχολές και έδρες ανθρωπολογίας, ίνστιτούτα, εταιρείες και έρευνητικά κέντρα). Ωστόσο στόν άπλό αυτόν όρισμό ένυπάρχει κοντά στην ιστορία τής *έπιστήμης τής ανθρωπολογίας* και ή προϊστορία τής πού, έναλλακτικά, όνομάζεται ιστορία τής *ανθρωπολογικής σκέψης*.²¹ Πρόκειται συγκεκριμένα για τήν εξέλιξη τής θεωρίας για τήν διαφορετικότητα (τήν *έτερογένεια*), για τήν ποικιλία τού ανθρώπου και των ανθρώπινων κοινωνιών και πολιτισμών στό χώρο και τό χρόνο. Από τήν άποψη αυτήν αντικείμενο τής ανθρωπολογίας είναι τό «άλλο», και ή ιστορία τής αν-

θρωπολογίας σημαίνει σε τελευταία άνάλυση ιστορία των διαδοχικών μετασχηματισμών πού παίρνει ή σχέση μας μέ τό «άλλο» ή τούς «άλλους».

Μολονότι όμως ή σχέση ανάμεσα στην ανθρωπολογία και τό αντικείμενό τής είναι σχέση *ιστορική*, άφού έξ όρισμού είναι ή σχέση ανάμεσα σε δύο κόσμους πού αντιπαρατίθενται: τόν κόσμο τού υποκειμένου (τού ανθρώπου πού παρατηρεί) και τόν κόσμο τού αντικειμένου (τού ανθρώπου ή των ανθρώπων πού γίνονται αντικείμενο τής παρατήρησης), ώστόσο ό όρισμός τού αντικειμένου τής ανθρωπολογίας είναι κατά βάση *φιλοσοφικός*. Στά μέσα ήδη τού 18ου αί. ένας στοχαστής όπως ό Ρουσό διαπίστωνε ότι άν ή γνώση για τόν άνθρωπο ήταν πολύ άτελής αυτό όφειλόταν κυρίως στην έπιτόλαιη γνώση σχετικά μέ τούς μη εύρωπαϊκούς λαούς:

«Όταν θέλει κανείς να μελετήσει τούς ανθρώπους πρέπει να παρατηρήσει γύρω του· αλλά όταν θέλει να μελετήσει τόν άνθρωπο, πρέπει να μάθει να περιφέρει τή ματιά του μακριά: πρέπει πρώτα να παρατηρήσει τίσ διαφορές για να ανακαλύψει τίσ ιδιότητες».²²

Όρθά ή λανθασμένα ό Ρουσό θεωρείται ιδρυτής πατέρας τής ανθρωπολογίας²³ (άλλωστε, όποιοσδήποτε ανθρωπολόγος θα μπορούσε να υπογράψει ή να προσυπογράψει τό παραπάνω κείμενο), όχι μόνο για τήν προσφορά του στό επίπεδο τής θεωρίας, αλλά και για τήν έμφαση πού δίνει στην άνάγκη τής από πρώτο χέρι γνώσης των «άλλων» (μιά διαδικασία γνώσης πού άργότερα, τήν περίοδο τής «επιστημονικής» ανθρωπολογίας όνομάστηκε επίτοπια έρευνα: field-work). Η άνάγκη να γνωσθεί τό «άλλο» για να γνωρίσουμε τόν έαυτό μας χαρακτηρίζει τήν ανθρωπολογία τού Διαφωτισμού,²⁴ ταυτόχρονα όμως προκαθο-

22. J.-J. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, Κεφ. VIII: ή παραπομπή από τήν M. Duchet, *Anthropologie et Histoire au siècle des lumières* (Buffon, Voltaire, Rousseau, Helvetius, Diderot), Paris (Maspero), 1971, σελ. 322. Η έμφαση δική μου (N.Σ.-Δ.).

23. Βλ. π.χ. C. Lévi-Strauss, «Jean-Jacques Rousseau fondateur de sciences de l'homme», *Anthropologie structurale deux*, Paris (Plon), 1973. Βλ. όμως και τίσ εστοχες κριτικές αναζητήσεις των P. De Man «On Reading Rousseau», *Dialectical Anthropology*, 2(1) 1978, 1-18 και T. O. Hagan «Rousseau: Conservative or Revolutionary: A Critique of Lévi-Strauss», *Critique of Anthropology* 3(11) 1970, 19-38. Ό τελευταίος αρχίζει χαρακτηριστικά τό άρθρο του μέ τόν ακόλουθο τρόπο: «Ό Μάο Τσέ Τούνγκ απαριθμούσε τά έργα τού Ρουσό, μαζί μέ εκείνα τού Άνταμ Σμίθ, τού Τζών Στιούαρτ Μίλλ, τού Δαρβίνου, τού Σπένσερ και τού Μοντεσκιέ, ως πηγές τής αυτομόρφωσης του στά νεανικά του χρόνια. Ό Φιντέλ Κάστρο υποστήριξε ότι πολέμησε τόν Μπατιστά μέ τό Κοινωνικό Συμβόλαιο στην τσέπη του. Ένώ ό Κλώντ Λεβί-Στρώς φαίνεται ότι έκανε τά έθνογραφικά του ταξίδια φορτωμένος μέ διάφορα άλλα έργα τού Ρουσό, ή – τουλάχιστον – μέ μιά έπιλεκτική άνάμνηση αυτών των έργων...»

24. Σχετικά μέ τήν επίδραση τού λεγόμενου «επιστημονικού μοντέλου» πού διαμορφώθηκε τήν περίοδο αυτήν στην φιλοσοφία (ή καλύτερα στίς «κοινωνικές επιστήμες») βλ. γενικότερα J. Llobera, «Newton, The Scientific Model, and Social Thought in the Enlightenment», *Dialectical Anthropology* 4(2) 1979, 147-153.

21. Παραφράζω τούς όρους *έθνολογία* και *έθνολογική σκέψη* πού χρησιμοποιεί ό J. Poirier, *Histoire de l'ethnologie*, Paris (Presses Univ. de France), 1974.

ρίζει και τά όρια της ανθρωπολογικής προβληματικής των επόμενων αιώνων.²⁵ Ανάμεσα σε άλλους τρεις μεγάλοι σύγχρονοι ανθρωπολόγοι, Κ. Λεβί Στρως, Ε. Έβανς Πρίτσαρντ και Μ. Χάρρις (έκπρόσωποι κατά κάποιο τρόπο των τριών μεγάλων «έθνικών» σχολών, αντίστοιχα της γαλλικής, της αγγλικής και της αμερικανικής) διατύπωσαν και ανέλυσαν συστηματικά την άποψη ότι οι φιλοσοφικές θεωρίες του 18ου αιώνα περιέχουν έν σπέρματι «όλα τά συστατικά στοιχεία της ανθρωπολογικής θεωρίας του επόμενου αιώνα (του 19ου), και ακόμη και του δικού μας».²⁶

Τό γεγονός ότι οι γεωγραφικές ανακαλύψεις έφεραν στο προσκήνιο της (δυτικής) ιστορίας ένα μεγάλο αριθμό από πληροφορίες για τους κατοίκους διαφόρων περιοχών της γής δημιούργησε αυτό καθαυτό «ένα πειστικό ένδιαφέρον να έρμηνευθεί ή μεγάλη διαφοροποίηση στις μορφές της ανθρώπινης κοινωνίας».²⁷

Η ανθρωπολογία του Διαφωτισμού – μολονότι προεπιστημονική, μολονότι δημιούργημα μιάς «παιστικής ανάγκης» – πρόσφερε τή βάση για τήν αντικειμενική αντιμετώπιση των άλλων κοινωνιών τοποθετώντας τες μέσα στην ιστορία. Οι σοφοί του 18ου αϊ. άρνήθηκαν να δούν τόν «κόσμο των άγρίων» σαν τόν «θαυμαστό νέο κόσμο που μάγευε τούς ανθρώπους της αναγέννησης».²⁸ Τόσο ή έπιθυμία για τήν παραγωγή μιάς ειδικής μορφής γνώσης όσο και ή κριτική ενάντια στην δλέθρια πρακτική της δουλείας, όδήγησαν αυτούς τούς μελετητές στην έπεξεργασία της έννοιας του «πολιτισμού» και του αντίθετού της: του «πρωτόγονου κόσμου».

Μέσα από τή διαδικασία μεταμόρφωσης του «άγριου» σε «πρωτόγονο», αυτός ό τελευταίος γίνεται ιστορικό όν και καθίσταται έτσι δυνατή ή ανθρωπολογική προσέγγιση – ενός όρισμένου βέβαια τύπου, άφου ό «πρωτόγονος» γίνεται τό αντικείμενο μιάς ιστορίας που τήν φτιάχνουν και τήν εκμεταλλεύονται άλλοι. Η ανθρωπολογική θεωρία της εξέλιξης (έβολουσιονισμός) είναι τό μεσοράνημα αυτής της «ιστορικής» και ταυτόχρονα «φιλοσοφικής» αντίληψης στην ανθρωπολογία, άφου διακηρύσσει ότι «μέσα και μέσω της ανθρωπολογίας ό πολιτισμένος

άνθρωπος μπορεί να άγκαλιάσει τό σύνολο της δικής του ιστορίας και να άπολαύσει τό (προνομιακό) δικό του status».²⁹

Μέ τήν εμφάνιση της άκαδημαϊκής (ή καλύτερα της κλασικής) ανθρωπολογίας τόν 20ό αιώνα, προσδιορίζεται πιό συστηματικά τό αντικείμενο της έπιστήμης και μαζί οι μέθοδοι, οι έννοιολογικές κατηγορίες και οι τεχνικές άνάλυσης: τό έπιστημονικό *instrumentarium* της ανθρωπολογίας. Στόχος πιά γίνεται ή συγχρονική άνάλυση τών «πρωτόγονων κοινωνιών», οι όποιες θεωρούνται ως «κλειστές μονάδες έξω από τήν ιστορία» (έννοείται: έξω από τήν δυτική ιστορία). Ό προσδιορισμός του αντικειμένου της ανθρωπολογικής έρευνας με βάση τίσ «κλειστές μονάδες» νομιμοποιεί τήν προώθηση μιάς αντίστοιχα κλειστής και άυστηρά εξειδικευμένης έπιστημονικής διαδικασίας. (Αυτή ή αντιμετώπιση εκφράζεται πληρέστερα στις διάφορες παραλλαγές της λειτουργικής θεωρίας ή φονξιοναλισμού και έχει τίσ βάσεις της στη θετικιστική αντίληψη στις κοινωνικές έπιστήμες για τήν άνάλυση τών «κοινωνικών γεγονότων»).

Οι δυό αυτές αντίληψεις – ή «ιστορική» και ή «άντιστορική», κατά κάποιοιόν τρόπο – συνυπάρχουν στην ανθρωπολογική θεωρία: συχνά συγκρούονται και σπανιότερα συμβιδάζονται. Στην ουσία όμως και οι δυό στηρίζονται στην ίδια άρχική ύπόθεση εργασίας: ότι αντικείμενο της ανθρωπολογίας είναι τό «άλλο». Στη ρίζα της κλασικής ανθρωπολογικής θεωρίας βρίσκεται ένα φιλοσοφικό δόγμα.

Χαρακτηριστικό λ.χ. είναι τό γεγονός ότι ό όρισμός που δίνει τό 1958 ό Λεβί-Στρως (και που γίνεται άποδεκτός με μεγάλη εύκολία από τούς περισσότερους ανθρωπολόγους) δέν είναι τίποτε άλλο από μιάν άναλυμένη μορφή του άρχικού έτυμολογικού (ή φιλοσοφικού) όρισμού της ανθρωπολογίας. Λέγει συγκεκριμένα:

«...Η Άνθρωπολογία σκοπεύει σε μιά σφαιρική γνώση του ανθρώπου. Άγκαλιάζει τό αντικείμενό της σε όλο του τό ιστορικό βάθος και σε όλο του τό γεωγραφικό πλάτος αναζητώντας μιά γνώση που να ταιριάζει σε όλην τήν ανθρώπινη εξέλιξη από τά άνθρωποειδή μέχρι τίσ σημερινές φυλές και σκοπεύοντας σε συμπεράσματα που μπορεί να είναι θετικά ή άρνητικά, όπωσδήποτε όμως ισχύουν για όλες τίσ ανθρώπινες κοινωνίες από τίσ μεγάλες σύγχρονες πόλεις μέχρι τό μικρότερο χωριό της Μελανησίας».³⁰

Και τό ίδιο μπορούμε να πούμε και για έναν άλλο όρισμό – από μιάν άποψη πιό «έπαγγελματικό» – που δίνει ό Έβανς-Πρίτσαρντ τό 1951: τό αντικείμενο και έδώ είναι σαφέστατο και άναμφισβήτητο:

«Ό κοινωνικός ανθρωπολόγος μελετά τίσ πρωτόγονες κοινωνίες άμεσα, ζώντας για μήνες ή για χρόνια σ' αυτές, ένw ή κοινωνιολογική έρευνα στηρίζεται συνήθως σε στοιχεία και ντοκουμέντα

25. Αυτός ό συγκεκριμένος καθορισμός των όρίων της ανθρωπολογίας σημαίνει ότι θά πρέπει πέρα από τή διαπίστωση ή και τή διεκδίκηση της κατοχύρωσης της «πατρότητας» (ή «μητρότητας», αν πρόκειται για «φυσική» και όχι για θεσμική κατοχύρωση) της ανθρωπολογίας να προσμετρήσουμε σοβαρά «όλες τίσ διαστρεβλώσεις για να εκτιμήσουμε όπως άρμόζει τίσ πληροφορίες των φιλοσόφων και να παραδεχτούμε μιά για πάντα ότι, αν ή ανθρωπολογία του Διαφωτισμού έχει τή δική της χρονολόγηση που δέν ταιριάζει άπόλυτα με τήν χρονολόγηση της ιστορίας των έξερευνήσεων ούτε με έναν κατάλογο των ταξιδιωτικών άφηγήσεων, τότε έχει επίσης τήν σφραγίδα της *ιδεολογίας*», Μ. Duchet, *όπ. παραπ.*, σελ. 16 (ή έμφαση δική μου, Ν.Σ.-Δ.)

26. Βλ. π.χ. Ε.Ε. Evans-Pritchard, *Social Anthropology*, London (Routledge), 1951, σελ. 25.

27. Α. R. Radcliffe-Brown, *The Method of Anthropology*, Chicago (Chicago Univ. Press) 1958, σελ. 146.

28. Μ. Duchet, *όπ. παραπ.* σελ. 16.

29. Μ. Duchet, *όπ. παραπ.*, από τό σημείωμα στο όπισθόφυλλο.

30. C. Lévi-Strauss, *Anthropologie Structurale*, Paris (Plon), 1958, σελ. 388.

και βασικά είναι στατιστική. Ο ανθρωπολόγος μελετά τις κοινωνίες ως σύνολα: την οικολογία τους, την οικονομία, τους δικαιικούς και πολιτικούς θεσμούς, την οργάνωση της οικογενείας και της συγγενείας, τη θρησκεία, την τεχνολογία, την τέχνη κτλ., όλα ως τμήματα γενικών κοινωνικών συστημάτων.³¹

*Αν ο Λεβί-Στρώς εκφράζει το «πνεύμα» του Ρουσό, ο Έβανς-Πρίτσαρντ σίγουρα εκφράζει το «γράμμα» του.

Η ιστορία της ανθρωπολογίας σηματοδοτείται από αυτό το παιχνίδι όπου το «άλλο» ορίζεται ως αντικείμενο της ανθρωπολογικής έρευνας και θεωρητικοποιείται μέσα σε μία διαδικασία κατά την οποία το ποιοί θα είναι το «άλλο» προσδιορίζεται αναγκαστικά από εξωτερικούς παράγοντες. Ένα παιχνίδι όπου οι ανθρωπολόγοι είναι υποχρεωμένοι να παραδέχονται αλλά να αναγκάζονται «εκ των πραγμάτων» να καταλαβαίνουν, αλλά να σιωπούν: ή - ακόμη - και να μην καταλαβαίνουν καθόλου. Έτσι, και όσες φορές υπάρχει κριτική - και μάλιστα σφοδρή κριτική - στην ανθρωπολογία, ωστόσο δεν φτάνει ποτέ στο σημείο να αμφισβητήσει το αντικείμενο της. Τό περιορίζει, τό προσδιορίζει, αλλά δεν τό αρνείται.

Συγκεκριμένα, μολοντί η ανθρωπολογία ορίζεται ως μελέτη του *άνθρώπου* (των ανθρώπινων κοινωνιών, των ανθρώπινων πολιτισμών)³² ωστόσο «στην

πράξη», «συνήθως», «στην πράξη και για ευκολία», «για λόγους χρονικής προτεραιότητας» ή «για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας», η ανθρωπολογία μελετά τους *μη δυτικούς λαούς*. Αυτοί οι τελευταίοι ορίζονται ποικιλότροπα: είναι «οι άγριοι», «οι βάρβαροι», «οι πρωτόγονοι», «οι κατώτερες φυλές», «οι άπλες κοινωνίες», «οι κοινωνίες χωρίς γραφή», «η περιφέρεια», «τό χωριό», «οι άλλοι πολιτισμοί», «οι άλλες κοινωνίες» κτλ. Ο ίδιος ο Λεβί-Στρώς, παρά τον εύρύ ορισμό που δώσαμε πιο πάνω, αναγκάζεται να «συρρικνώσει» το αντικείμενο:

«Άκριβώς επειδή οι λεγόμενοι πρωτόγονοι εξαφανίζονται, πρέπει να δοθεί απόλυτη προτεραιότητα στη μελέτη τους.»³³

Μία στάση που χαρακτηρίζεται από τη διασύννη και τη σπασμωδικότητα μιάς επιχείρησης σωτηρίας:

«Επιχείρηση S.O.S.: μελέτη των πρωτόγονων κοινωνιών προτού εξαφανισθούν τελείως.»³⁴

Ταυτόχρονα ο Λεβί-Στρώς σπεύδει να συμπληρώσει ότι επειδή ακριβώς είναι γεγονός ότι όλο και λιγότερο υλικό (προφανώς «πρωτόγονες κοινωνίες») βρίσκεται στη διάθεση των εθνογράφων, αυτή η στενότητα και σπανιότητα θα πρέπει να αποζημιωθεί³⁵ με την επεξεργασία πιο εκλεπτυσμένων τεχνικών στην παρατήρηση και πιο εξειδικευμένων θεωρητικών εργαλείων στην ανάλυση του υλικού:

«Η ανθρωπολογία έχει μάθει [πιά] να ψάχνει για τις πολιτισμικές κόγχες όπου - κυνηγημένη από τον πολιτισμό - βρίσκει καταφύγιο ή παραδοσιακή γνώση, δηλαδή τη γλώσσα [τά συστήματα] συγγενείας, την εθνοδοτανική, την εθνοοικολογία και τά όμοια.»³⁶

Στόν εύρύ λοιπόν ορισμό της ανθρωπολογίας μπαίνουν αναγκαστικά κάποια όρια. Τά κριτήρια που χρησιμοποιούνται για να περιοριστεί τό αντικείμενο είναι άρνητικά³⁷ ή στηρίζονται στην αντίθεση με κάτι γνωστό. Είναι χαρακτηριστικό λ.χ. ότι τό παλιό σχήμα πολιτισμένος/πρωτόγονος (όπου πρωτόγονος

31. E.E. Evans-Pritchard, *όπ. παραπ.*, σελ. 11.

32 Μέσα στα πλαίσια της ακαδημαϊκής (ή κλασικής) ανθρωπολογίας ο προγραμματισμός της έρευνας προσδιορίζεται από δύο διαφορετικές αντιλήψεις: στη μία υποστηρίζεται ότι η ανθρωπολογία είναι πολιτιστική (βασική έννοια: *πολιτισμός*) και στην άλλη ότι η ανθρωπολογία είναι κοινωνική (βασική έννοια: *κοινωνία* ή *κοινωνική οργάνωση*). Και οι δύο ξεκινούν από την κριτική της εξελικτικής θεωρίας (εβολουσιονισμού) στην ανθρωπολογία, και η πρώτη συνιστά την αμερικανική, ενώ η δεύτερη τη βρετανική παραλλαγή αυτής της κριτικής.

Στην *πολιτισμική ανθρωπολογία* γίνεται δεκτό ότι ο ολιστικός και συνεκτικός χαρακτήρας των κοινωνικών φαινομένων πηγάζει από την ύπαρξη του πολιτισμού, δηλαδή ενός διωμένου συνόλου από κοινωνικά αποκτημένα και προσδιορισμένη συμπεριφορά μέσα στα πλαίσια μιάς ανθρώπινης ομάδας. Κάθε πολιτισμός συνιστά έναν ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο πραγματώνονται οι οικουμενικά κοινές ανθρώπινες δυνατότητες. Η έρευνα ξεκινά λοιπόν από τις διωμένες σχέσεις-συμπεριφορές, όπως τις αντιλαμβάνονται τά μέλη της συγκεκριμένης ομάδας (*emics*) ή όπως τις αντιλαμβάνεται με τις δικές της έννοιες και κατηγορίες η ανθρωπολογία (*etics*). Βασικό αξίωμα είναι τό «μη αναγωγή» (*irreducibility*) των πολιτισμών: κάθε πολιτισμός είναι ένα σύνολο *per se* και θεωρείται τυπικά ίσος με όποιοδήποτε άλλο αντίστοιχο σύνολο.

Στην *κοινωνική ανθρωπολογία* η συνοχή της κοινωνίας (ή μιάς κοινωνικής ομάδας) υπάρχει και διατηρείται επειδή η κοινωνία είναι σύστημα: κάθε μέρος του συστήματος αντιμετωπίζεται από τον έρευντή όσον αφορά τη λειτουργική του συμπεριφορά-συμμετοχή στη διατήρηση του κοινωνικού συστήματος, τό όποιο λειτουργεί ως σύνολο. Βασικές έννοιες: τό κοινωνικό σύνολο, ή κοινωνική δομή, ή λειτουργικότητα, ή ισορροπία.

(Φυσικά ή παραπάνω παρουσίαση είναι πολύ σχηματική μεταξύ των έρευνητών και των επίμετρους σχολών υπάρχουν μεγάλες και σημαντικές διαφοροποιήσεις).

33. C. Lévi-Strauss, *όπ. παραπ.*, 1966, σελ. 125.

34. P. Worsley, *όπ. παραπ.*, σελ. 6.

35. Για να μιλήσουμε και για μιάν άλλον είδους «αποζημίωση» που επιδιώκουν σπασμωδικά πολλοί ανθρωπολόγοι όταν συνειδητοποιούν ότι «κινδυνεύουν» να μείνουν χωρίς αντικείμενο. Με αρκετό λοιπόν σκεπτικισμό θα πρέπει να ιδωθεί ή ανάπτυξη της *άγροτικής ανθρωπολογίας* (*rural anthropology*), της *περιφερειακής ανθρωπολογίας* (*regional anthropology*), ή της *ανθρωπολογίας των πόλεων* (*urban anthropology*) και της *βιομηχανικής ανθρωπολογίας* (*industrial anthropology*), όπου οι ανθρωπολόγοι διεκδικούν νέους «χώρους δουλειάς» - συχνά φιλονικώντας με τους λαογράφους ή τους κοινωνιολόγους (βλ. λ.χ. αντίστοιχα *άγροτική κοινωνιολογία*, *βιομηχανική κοινωνιολογία* κ.τ.λ.) - μιά και εξαντλήθηκαν ή χάθηκαν οι «πρωτόγονοι». Τό φαινόμενο είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό: όμως σίγουρα τό πρόβλημα βρίσκεται κάπου αλλού, και όχι στο επίπεδο όπου πολλοί «ερίζουν» διεκδικώντας τό ίδιο, τελικά άοριστο, αντικείμενο.

36. C. Lévi-Strauss, *όπ. παραπ.*, 1966, σελ. 125.

37. Βλ. αναλυτικά P. Bonte, «From Ethnology to Anthropology: On Critical Approaches in the Human Sciences» *Critique of Anthropology* 1(2), μέρος Α', 1974, σελ. 36.

είναι ο μὴ πολιτισμένος) επανεμφανίζεται σέ διάφορες μορφές. Οί ανθρωπολόγοι μιλοῦν γιά κοινωνίες χωρίς γραφή, κοινωνίες χωρίς ιστορία, μὴ δυτικές (ἢ μὴ εὐρωπαϊκές) κοινωνίες μὴ (ἢ πρό) βιομηχανικές κοινωνίες κτλ. μὴ ἀναπτυγμένες (καί τώρα ὑπὸ ἀνάπτυξη) κτλ.

Ἐνα πλῆθος ἀπὸ περιφραστικούς ὀρισμούς πού ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν παρατήρηση μιᾶς ἄλλειψης (μὴ..., χωρὶς...) καί μολονότι ἐμφανίζονται ὡς ἀξιολογικά σὺνδέτεροι ὡστόσο προβάλλουν κάθε φορά τὴ συγκεκριμένη ἄλλειψη σέ (ρητά δηλωμένη ἢ σιωπηρή) ἀντίθεση μὲ κάτι ἄλλο πού εἶναι τὸ τέλειο, τὸ πλήρες (καί πού, ὁ νοῦν νοεῖται, εἶναι ὁ δυτικός πολιτισμός καί ἡ ἀναπτυγμένη δυτική κοινωνία). Οἱ «πρωτόγονοι» (τὸ «ἄλλο») ὀρίζονται μέσα ἀπὸ μιὰ ἀθροιστική συσσώρευση ἐλλείψεων (τί δὲν ἔχουν) καί ὄχι μὲ βάση τὸ τί ἔχουν ἢ τί εἶναι. Πρόκειται σαφῶς γιά μιὰ ἐθνοκεντρική εὐρωπαϊοκεντρική (καί ὅλα τὰ συμπαρομαρτοῦντα: ἀνδροκεντρική, ρατσιστική, κεφαλαιοκρατική κτλ.) ἐπιστημονική διαδικασία. Ἐτσι ὀρισμένο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀνθρωπολογίας εἶναι ἓνα *ιδεολογικό κατασκευάσμα*.³⁸ Ὁ «δυτικός πολιτισμός», ἡ «δυτική ἐπιστημονική σκέψη» – μὲ ὄπλο του τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες καί μανδύα του τὴν ἐπιστημονική οὐδετερότητα – ἐκφράζει τελικὰ τὴν ἀνωτερότητα του σέ σχέση μὲ ὄλους τοὺς ἄλλους πολιτισμούς. Ὁ παγκόσμιος πολιτισμός εἶναι ὁ δυτικός πολιτισμός, ὁ πολιτισμός τοῦ καπιταλισμοῦ.

Αὐτὴ ἡ προκρούστεια χειρουργική ἐπέμβαση στὸ ἀντικείμενο τῆς ἀνθρωπολογίας καταδεικνύει τὴν *ἕπαρξη* ἑνὸς προβλήματος καί τὴν *καταπίεση* του. Εἶναι τὸ σύμπτωμα μιᾶς πραγματικότητας: τοῦ κόσμου τῆς ἀποικιοκρατίας (ὁ ὅρος στὴν εὐρύτερη δυνατὴ του σημασία). Μέσα στὴ λογικὴ αὐτοῦ τοῦ κόσμου οἱ «πρωτόγονοι», οἱ «μὴ δυτικές κοινωνίες» – ὅπως ἄλλωστε καί οἱ γυναῖκες καί τὰ παιδιά καί οἱ ἐγχρωμοί καί οἱ μειονότητες πού συχνά εἶναι πλειονότητες – δὲν εἶναι τέλειοι ἢ τελειωμένοι ἄνθρωποι (κάτι λείπει: πολιτισμός, γραφή, μηχανές, φαλλός, ἡλικία, λευκὸ χρῶμα κτλ.). Ἡ ὑποδούλωσή τους λοιπὸν νομιμοποιεῖται μέσα σέ μιὰ πολὺπλοκὴ διαδικασία ὅπου οἱ «ἀνώτεροι» (ἢ δυτικὴ κοινωνία, οἱ ὄριμοι, οἱ ἐνήλικες, οἱ ἄντρες, ἢ ἐπιστῆμη) μποροῦν νὰ τοὺς μεταχειρίζονται ὡς *ἀντικείμενα*, καί ἄρα νὰ τοὺς ἐξολοθρεύουν, νὰ τοὺς ἐκμεταλλεύονται, νὰ τοὺς μεταβάλλουν (=νὰ τοὺς «ἐκπολιτίζουν»), ἀκόμη καί νὰ τοὺς μελετοῦν.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη ἡ κριτικὴ πού ἀναπτύσσεται μέσα στὰ ὄρια τῆς κλασικῆς ἀνθρωπολογίας *χωρὶς* νὰ ἀμφισβητεῖ τίς θάσεις της, εἶναι καταδικασμένη. Ἐνδεικτικὴ λ.χ. εἶναι ἡ περίπτωση τῆς κριτικῆς πού ἀναπτύχθηκε μέσα στὰ πλαίσια τόσο τῆς πολιτισμικῆς ὅσο καί τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας, οἱ ὁποῖες ἐνῶ ἐμφανίζονται νὰ ἔχουν διαφορετικὸ ἀντι-

κείμενο (ἀντίστοιχα τὸν πολιτισμὸ καί τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση), ὡστόσο ἀντιμετωπίζουν τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πρόβλημα καί καταλήγουν στὸ ἴδιο ἀδιέξοδο καί μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια λογικὴ. Συγκεκριμένα: στὴν πολιτισμικὴ ἀνθρωπολογία κάτω ἀπὸ τὸ ἄξιωμα ὅτι κάθε πολιτισμός εἶναι τυπικὰ ἴσος (ἢ τὸ ἴδιο «καλός») μὲ ὅποιονδήποτε ἄλλον, κρύβεται ἡ πραγματικότητά τοῦ ἀποικιοκρατικοῦ φαινομένου τῆς γενοκτονίας, τοῦ ρατσισμοῦ. Ὅροι ὅπως «πολιτιστικὴ ἐπαφή», «ἐκπολιτισμός», «πολιτιστικὴ ἀνταλλαγὴ» κτλ. ἀναλαμβάνουν νὰ ἰσοπεδώσουν τὰ πάντα.

Στὴν περίπτωση πάλι τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας ἡ ἀρνησιμὴ τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ πυρήνας τῆς θεωρίας της. Ἀκριβῶς μὲ τὴν προβολὴ τῆς ἔννοιας τῆς ἐσωτερικῆς ἰσορροπίας τοῦ συστήματος ἀποφεύγεται τὸ πρόβλημα τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων του· τὸ σύστημα ἓνα εἶναι χωρὶς ἐσωτερικὴ δυναμικὴ ἀθροισμα συγκεκριμένων παραγόντων. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν κοινωνικῶν συστημάτων, τὸ πρόβλημα τῆς εὐρύτερης ἐνταξῆς κάθε κοινωνικοῦ συστήματος στὴν ἱστορία, ἀποφεύγεται στὸ ὄνομα μιᾶς «θετικιστικῆς» ἀντιμετώπισης τῆς κοινωνίας: τὰ κοινωνικὰ συστήματα εἶναι δεδομένα, ἀναλλοίωτα. Κάθε ἀλλαγὴ ἀνάγεται στὴν «πολιτισμικὴ ἐπαφή», στὴ «διάδοση ἢ τὸν δανεισμό πολιτιστικῶν στοιχείων», στὸν «ἐκπολιτισμό». Ἐτσι ὑπονομεύεται ἡ ἰδέα ὅτι οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ μεταβάλλουν κάποτε τὴν κοινωνία. Καθετί (ἢ ἀποικιοκρατία, ἢ ἐκμετάλλευση) πού θεωρεῖται ὅτι μπορεῖ νὰ προκαλέσει ρήξη τοῦ συστήματος, εἶναι σὰν νὰ μὴν ὑπάρχει ἀφοῦ αὐτὸ πού ἐνδιαφέρει τὴν ἀνθρωπολογία αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι τὸ σύστημα καί τὰ μοντέλα του. Καί πρόκειται πάντοτε γιά μοντέλα κοινωνικῆς σταθερότητας.

Φυσικά καί στίς δύο περιπτώσεις ὑπάρχει ἡ κριτικὴ στὴν ἀποικιοκρατία· ὑπάρχει καί ἡ διακήρυξη τῆς οἰκολογικῆς ἐπανάστασης· ὑπάρχει – κυρίως αὐτὴ – ἡ κριτικὴ τοῦ μηχανοκρατούμενου δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι ὅμως μιὰ κριτικὴ πού στηρίζεται στὴν ἠθελμημένη ἀπόκρυψη τῆς *a priori* ὑπεροχῆς τῆς Δύσης, μολονότι ἢ *de facto* ὑπεροχὴ ἀναγνωρίζεται σέ κάθε περίπτωση «πολιτισμικῆς ἐπαφῆς» (ὅπου ἡ μελέτη τῶν ἄλλων πολιτισμῶν συμπλῆνται μὲ τὴν παροχὴ κάποιων οἰκονομικῆς βοήθειας ἢ «προστασίας».³⁹ Στὸ ὄνομα τῆς ἰσότητας ἢ ἀκόμη καί τῆς ἀνωτερότητας (πρὸς θεωρίες ὅπως τὸ «μαῦρο εἶναι ὠραῖο», «ἐπιστροφή στὴ φύση») τῶν στὴν πραγματικότητά ὑπὸ κυριαρχία ἢ ἐκμετάλλευση πολιτισμῶν, φυλῶν ἢ ὁμάδων, κρύβεται ἡ συνεχῆ παρουσία τῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικοἰδεολογικῆς καταδυνάστευσης, κρύβεται ἡ *ἴδια ἢ ἱστορία*.

Ἐνα πρῶτο λοιπὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ (κλασικὴ) ἀνθρωπολογία εἶναι ἐγκλωβισμένη μέσα στὸ ἴδιο της τὸ ἀντικείμενο. Ἀπὸ τὴν ἐνταξὴ τοῦ «ἄλλου» ὡς ἀντικειμένου στὴν ἱστορία (μὲ μιὰ συγκεκριμένη

38. Βλ. J. Copans, «De l' ethnologie à anthropologie» στὸ *L' Anthropologie, Science des sociétés primitives?*, Paris (De-noel), 1971, σελ. 30.

39. Πρὸς π.χ. τὴν περίπτωση «Ἑλλάδα» ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '50 καί ὄψις. Γιά μιὰ κριτικὴ καταγραφή τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐρευνῶν στὴν Ἑλλάδα βλ. τὸ ἄρθρο τῆς Μαρίας Κουρούκλη «Οἱ ἀνθρωπολογικῆς ἐρευνες στὴν Ἑλλάδα», *Σύγχρονα θέματα* 2(1978), 83-90.

όμως μονογραμμική αντίληψη για την ιστορία) ως την ανιστορική του περιγραφή (έν όνόματι μιας δήθεν αμερόληπτης ουδέτερης αντιμετώπισης της πολιτισμικής ετερογένειας) το σύνολο της ανθρωπολογικής προβληματικής στηρίζεται σε μίαν «*απλοϊκή ή δοσμένη ανθρωπολογία*» (για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Althusser) που είναι ή έννοια της «ανθρώπινης Φύσης» και της συγκεκριμένης πραγματώσεως του – άφηρημένου – Ανθρώπου σε διάφορες κοινωνίες. Αυτή ή αντίληψη προϋποθέτει μία συγκεκριμένη ιδεολογική στάση όπου γίνεται δεκτό έξ όρισμού τό αξίωμα της «*άληθινής*» ουσίας του ανθρώπου που είτε χάνεται για πάντα (στήν ρουσική παραλλαγή) είτε νικά τελικά και θριαμβεύει (στήν παραλλαγή των φιλοσόφων του Διαφωτισμού αλλά και στή δικτωριανή και στήν τεχνοκρατική παραλλαγή της θεωρίας της προόδου).⁴⁰

Έτσι ή κριτική περιορίζεται στις *επιφανειακές μορφές* ή, άλλως, στόν *άμεσα* παρατηρούμενο χαρακτήρα της σχέσης ανάμεσα στήν ανθρωπολογική γνώση και τό αντικείμενό της. Καί ή ανθρωπολογία καταλήγει νά είναι, όπως παρατηρεί ο Copans,

«ή αιώνια ανανεούμενη αναζήτηση ενός αντικείμενου που συνέχεια μάς διαφεύγει. Γιατί (τό αντικείμενο αυτό) μπορεί νά όρίζεται μόνο μέ τόν αργίσι αποκλεισμό των επιπτώσεων της μή επιστημονικής σχέσης που τό παρήγαγε».⁴¹

Όσο ή ανθρωπολογία δέν είναι σε θέση νά όρίσει επιστημονικά τό αντικείμενό της, διατηρεί τό διαφορούμενό της χαρακτήρα: βρίσκειται ακριβώς στήν κόψη ενός ξυραφιού που ή μία του όψη είναι ή επιστήμη και ή άλλη ή ιδεολογία.⁴² Υπάρχει όμως και κάτι άλλο· τό αδιέξοδο στό όποιο έχει όδηγηθεί ή ανθρωπολογία προσδιορίζεται σήμερα από μία ιστορική επαναστατική πραγματικότητα: οί «*άλλοι*» (οί πρωτόγονοι, οί γυναίκες, τά παιδιά, οί έγχρωμοι) διεκδικούν επιτέλους μία νέα θέση στήν ιστορία όχι πιά ως αντικείμενα αλλά ως *υποκείμενα*. Καί ή κρίση στήν ανθρωπολογία προκαλείται άμεσα από αυτήν ακριβώς τή διεκδίκηση.

Γιά νά καταλάβουμε καλύτερα αυτήν τήν εκτίμηση θά πρέπει νά ξαναδώμε τή *σχέση* ανάμεσα στήν ανθρωπολογία και τό (ιδεολογικό) της αντικείμενο, εντάσσοντας την (τή σχέση) στά *ιστορικά της συμφοροζόμενα*.

β. Ανθρωπολογικές ιδεολογίες: τά «σημεία καμπής» και ή ταυτότητα της (κλασικής) ανθρωπολογίας

Η εγκαθίδρυση της ανθρωπολογίας ως αυτόνομης κοινωνικής επιστήμης μέ αντικείμενο διευρυμένο (οί «άλλοι») ή – προσωρινά – περιορισμένο (οί «πρωτόγονοι» κτλ.) παραλληλίζει τήν *αντικειμενοποίηση* των

κοινωνιών που επικυριαρχούνται μέσα στή διαδικασία της άποικιοκρατίας. Οί ρίζες της ανθρωπολογίας είναι βαθιά χωμένες στόν ιστορικό χώρο όπου «*συναντιούνται*» – μέ άνισους όρους – ή Δύση και οί «άλλοι». Πρόκειται για μία συνάντηση μέ μεγάλη διάρκεια που ξεκίνησε περίπου μαζί μέ τή γένεση της άστικής Εύρώπης. Στήν πραγματικότητα είναι μία σχέση όπου ή Δύση κατέχει τόν κυρίαρχο ρόλο στό πολιτικοοικονομικό επίπεδο· παράλληλα, μέσα από αυτήν τή σχέση άποικιά και τή δυνατότητα συλλογής πληροφορίας (πολιτισμικής και ιστορικής πληροφορίας) σχετικά μέ τίς κοινωνίες πάνω στις όποιες βαθμιαία κυριαρχεί και στό επίπεδο της ιδεολογίας. Μέ αυτόν τόν τρόπο, πέρα από τήν επικυριαρχία στήν ύποδομή και τό δικαιοπολιτικό επίπεδο, προωθείται μία παγκόσμια γνώση (ή επιστήμη) ενός όρισμένου (δυτικού) τύπου ένδυναμώνοντας τίς σχέσεις άνισότητας ανάμεσα στόν εύρωπαϊκό και τόν μή εύρωπαϊκό κόσμο και κατά συνέπεια ανάμεσα στούς κυρίαρχους και τίς μάζες.⁴³

Μέσα στό σύνθετο φαινόμενο της άποικιοκρατικής διαδικασίας σημειώνουμε τή δυνατότητα ύπαρξης τριών – τουλάχιστον – σχέσεων που άλληλοπροσδιορίζονται:

α. Κυρίαρχα (κράτη) // υπό κυριαρχία (λαοί): ή *πολιτικοοικονομική αντικειμενοποίηση* των «άλλων».

β. Δύση (άποικιοκρατικές αυτοκρατορίες) // επιστήμη ή επιστήμες (π.χ. θετικές επιστήμες, θεωρητικές επιστήμες, επιστήμες του ανθρώπου κ.ά.)

γ. επιστήμη, δηλαδή: παραγωγή γνώσης (π.χ. ανθρωπολογία) // αντικείμενο της επιστήμης (π.χ. οί άλλοι, οί ξένοι πολιτισμοί ή κοινωνίες· μέ δυό λόγια ιδεολογική αντικειμενοποίηση των άλλων).

Θά ήταν λοιπόν μεγάλο λάθος νά θεωρήσουμε άπλουστευτικά τήν ανθρωπολογία ως άρωγό της άποικιοκρατικής διοίκησης ή ως άπλή άντανάκλαση της άποικιοκρατικής ιδεολογίας. Αντίθετα θά πρέπει νά τή θεωρήσουμε ως ένα *κομμάτι* της δυτικής επιστήμης και της παραγωγής γνώσης μέσα στις συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, όπου ή άποικιοκρατία είναι *μόνον ένα* από τά πολλά φαινόμενα μαζί μέ τήν εξάπλωση της παγκόσμιας άγοράς, τήν κεφαλαιοκρατία, τή γένεση και τήν έδραίωση του άστικού κράτους, κτλ. Η θέση της ανθρωπολογίας στήν εύρωπαϊκή σκέψη και οί μορφές που πήρε

40. M. Godelier, *όπ. παραπ.*, 1973, σελ. 32.

41. J. Copans, *όπ. παραπ.*, 1971, σελ. 30.

42. P. Bonte, *όπ. παραπ.*, σελ. 37.

43. Νά παρατηρήσουμε έδώ ότι ή στροφή στή μελέτη των άγροτικών κοινωνιών ή του άγροτικού τομέα των βιομηχανικών κοινωνιών, ή στροφή στήν ανθρωπολογία του άστικού και του βιομηχανικού χώρου εκφράζουν τήν ίδια ακριβώς τάση: κάθε φορά υπάρχει μία συγκεκριμένη και σαφής στροφή των «*άπό πάνω*» στούς «*άπό κάτω*», καλυμμένη κάτω από μία ιδεολογία για γενική και ουδέτερη (value-free) επιστήμη· μέ δυό λόγια για *επιστήμη ά-πολιτική*. Μία ιδεολογία που, άν όχι τίποτε άλλο, τουλάχιστον ναρκώνει τίς επιστημονικές συνειδήσεις.

ώς ακαδημαϊκή επιστήμη υποδεικνύουν τή συνθετότητα των σχέσεων που ύφιστανται ανάμεσα σε αυτήν τή συγκεκριμένη επιστήμη και τό εποικοδόμημα και τήν υποδομή σε όρισμένους Ιστορικά συγκεκριμένους κοινωνικούς σχηματισμούς.

Ἡ ἀνθρωπολογία λοιπόν δέν εἶναι – δέν *μπορεῖ* νά εἶναι – μιά ἀμερόληπτη ἢ οὐδέτερη ἐπιστήμη. Εἶναι μιά ἐπιστήμη πού διαμορφώνεται *μέσα* στήν καί *ἀπό* τήν Ιστορική συγκυρία. Ἡ ἀποικιοκρατία Ιστορικά – ἀλλά, γιὰτί ὄχι, καί λογικά – εἶναι ἡ ἀναγκαστική προϋπόθεση γιά τήν ἐμφάνιση τῆς ἀνθρωπολογίας (τῆς συγκεκριμένης μορφῆς ἀνθρωπολογίας)⁴⁴ καί τήν ἐδραίωσή της ὡς ἀκαδημαϊκῆς ἐπιστήμης. Ὑπάρχει ὁμως καί κάτι ἀκόμη: ἡ ἀνθρωπολογία ἀναπτύχθηκε σέ στενή σχέση – πού συχνά πῆρε τή μορφή ἐξάρτησης – μέ τόν ἀποικιοκρατικό κόσμο:

«Ἡ ἀνθρωπολογία εἶναι παιδί τῆς ἀποικιοκρατίας... προῖόν μιάς Ιστορικής διαδικασίας πού ἔχει μεταβάλει τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους σέ ὑποτακτικό τοῦ ἄλλου· μιάς διαδικασίας στή διάρκεια τῆς ὁποίας ἑκατομύρια ἀθῶν ἀνθρώπων ὑπάρξουν εἶδαν τίς πηγές τους νά λεηλατοῦνται, τούς θεσμούς καί τίς δοξασίες τους νά καταστρέφονται, ἐνῶ οἱ ἴδιοι σκοτώνονταν χωρίς οἴκτο ἢ ρίχνονταν στά δεσμά τῆς δουλείας ἢ μολύνονταν ἀπό ἀρρώστιες, χωρίς νά μποροῦν νά ἀντιπαραθέσουν καμία ἀντίσταση. Ἡ ἀνθρωπολογία εἶναι ἡ θυγατέρα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς τῆς βίας. Ἡ ἰκανότητά της νά ὑπολογίζει μέ περισσότερη ἀντικειμενικότητα τά γεγονότα πού ἔχουν νά κάνουν μέ τήν ἀνθρώπινη ὑπόσταση ἀντικατοπτρίζει – σέ ἐπιστημολογικό ἐπίπεδο – μιά κατάσταση ὅπου τό ἕνα μέρος τῆς ἀνθρωπότητας μεταχειρίζεται τό ἄλλο ὡς πράγμα».⁴⁵

44. Βλ. J. Llobera, «Some Provisional Theses on the Nature of Anthropology», *Critique of Anthropology* 1(1), 1974, σελ. 7.

45. C. Lévi-Strauss, *ὄπ. παραπ.*, 1966, σελ. 126. Πρόκειται γιά ἕνα κείμενο-καταπέλτη πού καταδείχνει μέ τό σαφέστερο τρόπο τό πόσο καί τό πῶς οἱ ἴδιοι οἱ ἀνθρωπολόγοι ξέρουν νά ξεσχίζουν τά ἰδεολογικοεπιστημονικά πέπλα. Ὡστόσο, ὁ ἴδιος ὁ Λεβί-Στρώς τελείωνε τό ἐπίσημο ἑναρκτήριο του μάθημα τό 1960 στό Collège de France μέ τήν παρακάτω διακήρυξη περὶ ἀνθρωπισμοῦ: «Αὐτό πού ὀνομάζουμε Ἀναγέννηση πραγματικά σημάδεψε τή γένεση τῆς ἀποικιοκρατίας καί τῆς ἀνθρωπολογίας. Ἀνάμεσα στά δύο, πού βρίσκονται ἀντιμέτωπα ἀπό τόν καιρό τῆς κοινῆς τους γένεσης, ὑφίσταται ἕνας ἰσόφωνος (equivocal) διάλογος ἐδῶ καί τέσσερις αἰῶνες. Ἄν δέν εἶχε ὑπάρξει ἡ ἀποικιοκρατία, ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἀνθρωπολογίας θά εἶχε καθυστερήσει λιγότερο. Ἀλλά πάλι, ἴσως καί ἡ ἀνθρωπολογία νά μὴν εἶχε ὀδηγηθεῖ νά συμπεριλαμβάνει ὅλο τό ἀνθρώπινο εἶδος σέ καθεμία ἀπό τίς ἐπιμέρους ἐρευνές της. Ἡ ἐπιστήμη μας ὠρμάσε τή μέρα πού ὁ δυτικός ἄνθρωπος ἄρχισε νά βλέπει ὅτι δέν θά μπορούσε ποτέ νά καταλάβει τόν ἑαυτό του ἐφόσον ὑπῆρχε ἕστω καί μιά φυλή ἢ ἕνας λαός στή γῆ πού θά τόν μεταχειριζόταν ὡς ἀντικείμενο. Μόνο τότε μπόρεσε ἡ ἀνθρωπολογία νά παρουσιάσει τήν πραγματικὴ της ταυτότητα: ὡς ἐπιχείρηση πού ἀναθεωρεῖ καί ἐπανορθώνει γιά τήν Ἀναγέννηση μέ στόχο τή διάδοση τοῦ ἀνθρωπισμοῦ σέ ὅλην τήν ἀνθρωπότητα», *The Scope of Anthropology*, London (Cape) 1967, σελ. 52 (ἡ ἔμφαση δική μου, Ν.Σ.-Δ.)

Ἴσως αὐτὴ ἡ διαπίστωση δέν εἶναι κάτι καινούριο. Ἄλλωστε ἂν ἡ δεύτερη καί ἡ τρίτη γενιά τῶν ἀνθρωπολόγων (οἱ ἀνθρωπολόγοι τῆς «κλασικῆς» περιόδου τῆς ἀνθρωπολογίας) φαίνεται νά τό ἔχασαν – ἢ νά τό ἀπώθησαν στά βάθη τοῦ μυαλοῦ τους –, οἱ πῶτοι ἀνθρωπολόγοι τό γνῶριζαν πολύ καλά καί τά παραδέχονταν ἀνοιχτά. Γιά τόν Lubbock (6' μισό 19 αἰ.), λ.χ., δέν ὑπάρχει καμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ μελέτη τῶν «κατωτέρων φυλῶν» ἔχει καίρια πολιτικὴ σημασία γιά μιά χώρα (συγκεκριμένα τήν Ἀγγλία) πού ἠγεῖται μιάς πανίσχυρης αὐτοκρατορίας. Καί ὁ Malinowski (6' 20ετία τοῦ 20οῦ αἰ.) ἀργότερα, παρά τήν προσκόλλησή του στό ἰδανικό τῆς πολιτιστικῆς ἑτερογένειας, ἔγραφε καί δίδασκε ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἀγριῶν καί ἐγχρωμῶν φυλῶν ἔχει *πρακτικὴ ἀξία* γιά τούς στόχους τῆς ἀποικιοκρατικῆς διοίκησης καί τῆς διευθέτησης τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σέ λευκοὺς καί ἐγχρωμοὺς. Καί, λίγο μετὰ, ἡ Ρούθ Μπένεντικτ ξέροντας πολύ καλά τί κάνει ἀναλάμβανε στή διάρκεια τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου νά μελετήσῃ τούς Ἰάπωνες καί δημοσίευε τό 1946 τὴ σχετικὴ μελέτη της.⁴⁶

Ἔτσι, ἂν τελικὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ γενικὴ θεωρητικὴ κατεύθυνση, τό γενικὸ ἰδεολογικὸ κλίμα σέ κάθε περίοδο ἀνταποκρίνεται – μόνο σέ γενικὲς γραμμές – στίς ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς ἐποχῆς, τότε θά πρέπει νά τονίσουμε ὅτι δέν πρόκειται γιά ἀπλούς ντετερμινιστικούς προσδιορισμούς ἀλλά, ἀντίθετα, γιά *σύνθετα ἀναγωγικὲς σχέσεις*. Γιά παράδειγμα μποροῦμε νά σημειώσουμε ἐδῶ τήν παρακάτω ἰδιορρυθμία: ὅπου ἐντοπίζεται ἡ τάση νά κρυφτεῖ, νά συγκαλυφθεῖ ἡ πραγματικότητα τῆς ἀποικιοκρατίας, ἐκεῖ ἀναπτύσσεται πιό συστηματικὰ ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἔρευνα· ὅπου ἡ πραγματικότητα τῆς ἀποικιοκρατίας εἶναι ἐκδηλὰ ὠμὴ, ἡ ἀνθρωπολογικὴ πρακτικὴ δυσχεραίνεται. Ἡ ἀνθρωπολογία λοιπόν φαίνεται ὅτι χρειάζεται ἕνα *ἰδιαίτερο* κλίμα γιά νά εὐδοκίμησῃ καί νά ἀναπτυχθεῖ. Γιά τήν πρώτη περὶπτωση χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ ἀγγλοσαξονικὴ ἀνθρωπολογία (Μεγάλῃ Βρετανία καί ΗΠΑ), γιά τὴν δεύτερη ἡ Γαλλία. Συγκεκριμένα: οἱ δεσμοὶ ἀνάμεσα στήν ἀνθρωπολογία καί τήν ἀποικιοκρατικὴ διοίκηση ἀναπτύχθηκαν ἰδιαίτερα γρήγορα καί ξεκάθαρα στή βρετανικὴ ἀποικιοκρατικὴ αὐτοκρατορία ὅπου ἐπικρατοῦσε ὁ θεσμὸς τῆς ἔμμεσης διοίκησης. Τό ἴδιο συνέβη καί στίς ΗΠΑ, ὅπου ἡ ὀργανωμένη ἀπὸ τό κράτος «ἑσωτερικὴ ἀποικιοκρατία» (μέ Ἰνδιάνους ἔγκλειστους στίς εἰδικὲς ἐγκαταστάσεις: reservations, πού γρήγορα ἐξελίχθηκαν σέ στρατόπεδα ἀναγκαστικῆς ἐργασίας ἢ σέ φυλακὲς γιά ἀλκοολικούς, πόρνες καί κάθε εἶδους λούμπεν) παραλληλίζεται μέ τήν ἴδρυσή ἑνὸς εἰδικοῦ κρατικοῦ φορέα: τοῦ Ἀμερικανικοῦ Γραφείου γιά τίς Ἰνδιάνικες Ὑποθέσεις (American Bureau of Indian Affairs), πού ἀνέλαβε τὴ χρηματοδότηση καί ὀργάνωση τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας, μέ στόχο τήν καταγραφή τοῦ πῶς ἦταν διάφορες Ἰνδιάνικες φυλές σὸ παρελθόν. Ἐνα μεγάλο λοιπόν μέρος τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας ἀναπτύχθηκε μέσα στά πλαίσια τῆς ἀποικιο-

46. R. Benedict, *The Chrysanthemum and Sword; Patterns of Japanese Culture*, Boston, 1946.

κρατικής διοίκησης και συχνά πήρε τη μορφή της εντόπιας έρευνας· μιάς έρευνας όπου κατά κανόνα ή μικροκοινωνιολογική (μικροσκοπική) θεώρηση περιορίζει αναγκαστικά τις δυνατότητες της επιστημονικής παρατήρησης: αναζητούνται οι έσωτερικές ή οι επιφανειακές δομές των υπό μελέτη κοινωνιών ή κοινωνικών ομάδων, και όχι τά ιστορικά συμφραζόμενα που διευρύνουν αυτές τις δομές προς τά έξω. Αυτό του είδους ή παρατήρηση γίνεται δυνατή χάρη στή θεωρία για ουδέτερη έπιστήμη που προβάλλει ακριβώς τό πολιτισμικό κενό (όπου ή σχέση διαφοράς και ανισότητας ορίζεται ως κενό, ως ένα είδος νεκρής ζώνης) ανάμεσα στον κόσμο του παρατηρητή και τον κόσμο του αντικειμένου της παρατήρησης και δημιουργεί την κατάλληλη απόσταση για την «αντικειμενική» αντιμετώπιση των κοινωνικών γεγονότων ή των «άλλων». Ο άνθρωπολόγος γίνεται επαγγελματίας ειδικός, μέ την έπωνυμία: συμμετέχων παρατηρητής (participant observer) μέσα στις συνθήκες της άποικιοκρατίας. Αντίθετα στή Γαλλία, μέ τό σύστημα της άμεσης άποικιοκρατικής διοίκησης, ή διεύρυνση της ακαδημαϊκής ανθρωπολογίας άρχισε σχετικά νά γίνει και, όταν έγινε, ήταν κάτω από την παράλληλη επίδραση της βρετανικής ανθρωπολογικής σχολής και – κυρίως – της γαλλικής κοινωνιολογικής σχολής.⁴⁷

Μπορούμε λοιπόν νά πούμε πως ή κλασική ανθρωπολογία είναι έδραιωμένη στήν καρδιά του άποικιοκρατικού φαινομένου μέ ένα διττό τρόπο: από τή μιά μεριά μέ τή ρήξη μέ την ιστορία μηδένισε τό φαινόμενο της άποικιοκρατικής κυριαρχίας στό επίπεδο της ιδεολογίας. Από τήν άλλη, ανέπτυξε μιά ιδιαίτερη σχέση μέ την άποικιοκρατική πραγματικότητα την οποία παρέσθησε μέ στρεβλό τρόπο (θυμίζουμε πάλι έδώ τή χρήση όπως «πολιτιστική έπαφή», «έκπολιτισμός», «διάδοση των αγαθών του πολιτισμού», «διάδοση της έπιστήμης» κ.τ.λ.). Έμφανίζεται, λοιπόν, στό έσωτερικό της ανθρωπολογικής θεωρίας μιά ιδιότυπη αναπαραγωγή των αντιθέσεων οι όποιες προσδιορίζουν την ύπαρξη του άποικιοκρατούμενου κόσμου: ή αντίθεση μεταξύ γνωστικού υποκειμένου και αντικειμένου.

Αυτό δέν είναι άσυμβίβαστο μέ τό γεγονός ότι μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο ήταν δυνατές και οι καταγγελίες από μεμονωμένους ανθρωπολόγους για καταχρήσεις, σφάλματα και έγκλήματα. Αλλά ή προβληματική της κλασικής ανθρωπολογίας παρέμεινε πάντοτε έγκλωβισμένη μέσα στα όρια της κυρίαρχης ιδεολογίας και πρακτικής. Έτσι θά πρέπει νά έπιστημόνουμε τούτο τό «παράδοξο»: ότι ή ανθρωπολογία έγινε αυτόνομη

έπιστημονική διαδικασία – σέ ακαδημαϊκό επίπεδο – μολονότι έπιτελούσε τις ιδεολογικές και πολιτικές λειτουργίες που δικαίωσαν, νομιμοποιούσαν και – έμμεσα – στήριζαν την άποικιοκρατική πρακτική.

Αν, τελικά, ή ανθρωπολογία δέν είναι μιά τελειωμένη έπιστήμη, αλλά μιά «έπιστήμη εν τή γενέσει» (άφου τό πρακτικό-κοινωνικό δεσπόζει πάνω στό θεωρητικό-άφηρημένο: στή γνώση),⁴⁸ τότε μπορούμε νά μιλούμε για τήν ύπαρξη ανθρωπολογικών ιδεολογιών μέσα στό μεταβαλλόμενο άποικιοκρατικό πλαίσιο. Τό πλαίσιο αυτό ορίζει τις συνθήκες μέσα στις όποιες και από τις όποιες καθορίζεται ή μορφή, ή λειτουργία και τά ακριβή όρια των ανθρωπολογικών ιδεολογιών.⁴⁹ Πρόκειται για μιά σχέση ανταπόκρισης (correspondence) και όχι καθορισμού (determination). Μέ άλλα λόγια, ή συνολική θεωρητική κατεύθυνση κάθε περιόδου, ανταποκρίνεται σέ γενικές γραμμές στις συγκεκριμένες ανάγκες της άποικιοκρατικής πολιτικής, όπως διαμορφώνονται σέ συγκεκριμένο χρόνο και σέ συγκεκριμένο χώρο.

Μπορούμε νά ξεχωρίσουμε τρεις περιόδους στην άποικιοκρατία:

- α. την άποικιοκρατική έξάπλωση (μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τή Ρωσική Έπανάσταση)
- β. την άποικιοκρατική έδραίωση (μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο)
- γ. την άποικιοκρατική αποσύνθεση (πού συμπαρακολουθείται, ανάμεσα σέ άλλα, από τό σταλινικό φαινόμενο και τήν όψιμη «κατασίγασή» του, από τό ευρωπαϊκό ξύπνημα του μαρξισμού, από τά έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στον «Τρίτο Κόσμο», από τήν πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων (μαζί μέ τό μυστήριο: Κίνα), από τή διεθνιστική πολιτική του κεφαλαίου: ιδιωτικού και κρατικού).

Σέ καθεμία από αυτές τις περιόδους έμφανίζεται μιά κυρίαρχη ανθρωπολογική ιδεολογία, που κατά κανόνα ξεκινά από τήν παραλλαγή κάποιου παλιού φιλοσοφικού διλήμματος. Οι ιδεολογίες (ή θεωρίες) αυτές δέν χάνονται· καθεμία ακολουθεί τό δικό της δρόμο: μετασχηματίζονται και διαφοροποιούνται σημαντικά κάτω από τήν επίδραση άλλων ανθρωπολογικών και μη ιδεολογιών και συνυπάρχουν – ειρηνικά ή σέ έμπόλεμη κατάσταση – μέ αυτές. Ένα σηματοποιημένο – και αναγκαστικά έλλιπές – χρονολογικό διάγραμμα όπου σημειώνεται ή εμφάνιση όρισμένων ανθρωπολογικών ιδεολογιών μπορεί νά μάς βοηθήσει νά έντοπίσουμε συνεχή ρήγματα στην ανθρωπολογική προβληματική.⁵⁰

47. Η γαλλική κοινωνιολογική σχολή, πιά γνωστή ως σχολή της Année Sociologique, δημιουργήθηκε γύρω από τον E. Durkheim. Ένας από τους γνωστότερους μαθητές του, ό M. Mauss, (ό πρώτος Γάλλος έθνολόγος – ανθρωπολόγος) έθεσε τις έπιστημονικές βάσεις της γαλλικής ανθρωπολογίας που είναι συγχρόνως φονξιοναλιστικές και στρουκτουραλιστικές. Βλ. αναλυτικά τήν εισαγωγή του C. Lévi-Strauss (Introduction à l' oeuvre de Marcel Mauss) στο M. Mauss *Sociologie et Anthropologie*, Paris (Press Univ. de France), 1968.

48. Βλ. L. Althusser και E. Balibar, *Reading Capital*, London (N.L.B) 1970· (ειδικότερα τό γλωσσάρι του B. Brewster, λ. «ιδεολογία», «πρακτική».

49. Βλ. σχετικά J. Llobera, *δπ. παραπ.*, 1974, σελ. 9-10.

50. Για ένα πληρέστερο ανάλογο διάγραμμα βλ P. Bonte, *δπ. παραπ.* σελ. 39.

15ος-17ος αϊ.	Οί Εὐρωπαῖοι ἀνακαλύπτουν τόν κόσμον. Ἀπολυταρχία. Ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορευματοῦ καπιταλισμοῦ. Πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου. Δουλεμπόριο. Φυτεῖες.	Ἀνακάλυψη τοῦ κόσμου τῶν «ἀγρίων». Ἡ περιγραφή τῶν ἠθῶν καί ἐθίμων (moeurs et coutumes) τῶν διαφόρων «ξένων» λαῶν εἶναι ἡ νέα περιοχὴ τῆς γνώσης.
18ος-19ος αϊ.	Σταδιακὴ κατάργηση τῆς δουλείας. ⁵¹ Πρώτη φάση τῆς ὀργανωμένης ἀποικιοκρατίας. Δημιουργία κατάλληλων συνθηκῶν γιὰ συσσώρευση κεφαλαίου: τίθενται οἱ βάσεις τοῦ βιομηχανικοῦ καί χρηματιστικοῦ καπιταλισμοῦ. Φωτισμένη δεσποτεία. (Ἀστικές) ἐπαναστάσεις καί κινήματα. Δικαιοπολιτικὴ ἐδραίωση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας.	Κίνηση γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Καινούρια θεώρηση τῶν «ἄλλων» πολιτισμῶν μέσα ἀπὸ τὴ σύνθετη ἔννοια τοῦ «εὐγενοῦς ἀγρίου» (Ρουσώ) πού στηρίζεται στὴν ἀξονικὴ ἀντίθεση ἀγριος/πολιτισμένος. Ταυτόχρονα ὁ ὄρος «ἀγριος» ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν ὄρο «πρωτόγονος» (Μοντεσκιέ, Ρουσώ, Βολταίρος).
ΡΗΓΜΑ		(Τὸ πρῶτο σημεῖο καμπῆς στὴν ἀνθρωπολογικὴ θεωρία πού προδιαγράφει τὴ διαμόρφωση ἑνὸς εἰδικοῦ πεδίου γνώσης).
μέσα τοῦ 19ου αϊ. παραμονές τοῦ Α' Παγκόσμιου Πολέμου	Τίθενται οἱ βάσεις τῆς μεθοδευμένης ἱμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς: διαίρεση τοῦ κόσμου σὲ περιοχὲς ἀμεσης ἐξάρτησης καί ἐκμετάλλευσης. Ἀποικιακὴ ἐξάπλωση: διεύρυνση τοῦ ἀποικιοκρατούμενου κόσμου. Ἀλληπάλληλες συγκρούσεις τῶν αὐτοκρατοριῶν.	Στηριγμένη στὴ διάκριση πρωτόγονος/πολιτισμένος ἡ ἀνθρωπολογία καθιερῶνεται ὡς αὐτόνομη ἐπιστῆμη. Κοντὰ στίς σύγχρονες τῆς ἐπιστῆμες (βιολογία, γεωλογία, ἀρχαιολογία) υἱοθετεῖται καί αὐτὴ τὴν ἐξελικτικὴ θεωρία – μέ ὅλες τῆς θεωρητικῆς ἐπιπτώσεις. (Bachofen, Maine, Morgan, Tylor κ.ἄ.).
ΡΗΓΜΑ		(Τὸ δεύτερο σημεῖο καμπῆς πραγματώνεται μέσα στό πλαίσιο τῆς κριτικῆς γιὰ τὴ μεταφυσικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας). Ἡ καμπὴ αὐτὴ ἐκδηλώνεται συστηματικὰ μετὰ τὸν πόλεμο καί ἡ ἀνθρωπολογικὴ προβληματικὴ, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν Durkheim καί Weber, υἱοθετεῖται τὴ θετικιστικὴ ἀντίληψη στὴ μελέτη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καί ἀρνεῖται νὰ «παρακολοθηθεῖ» τὴν ἐπαναστατικὴ κριτικὴ πού ἐπιχειρεῖται στό ἔργο τοῦ Μάρξ· ἡ σχέση μαρξισμοῦ καί ἀνθρωπολογίας μένει σ' αὐτὴ τὴ φάση μονόδρομη. ⁵²
Α' Παγκόσμιος Πόλεμος	Σύγκρουση καί διάλυση τῶν παλιῶν αὐτοκρατοριῶν. Ρωσικὴ Ἐπανάσταση.	
Μεσοπόλεμος	Ἐδραίωση καί θρίαμβος τοῦ ἀποικιοκρατικοῦ φαινομένου. Φασισμός. Σταλινισμός.	Ἐμφάνιση τῆς ἀκαδημαϊκῆς (κλασικῆς) ἀνθρωπολογίας καί τῶν διαφόρων ἐπιστημονικῶν «σχολῶν» πού καθορίζουν τῆς μεθόδους παρατήρησης καί τῆς τεχνικῆς στὴν ἀνάλυση. Παρ' ὅλη τὴν ἀμφίσημη φύση τοῦ ἀντικειμένου τῆς καί τὴ διφορούμενη σχέση τῆς μ' αὐτό, ἡ ἀνθρωπολογία διεκδικεῖ μιὰ θέση-κλειδί στὴ μελέτη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Κυρίαρχη θεωρία καί μεθοδολογία ὁ φονξιοναλισμός καί ὁ δομικός φονξιοναλισμός. (Malinowski, Radcliffe-Brown).
51. Τὸ 1787 ἰδρύεται στό Λονδίνο ἡ Ἐπιτροπὴ ἐναντίον τῆς Δουλείας (Antislavery Committee) καί τὸ 1808 ἀπαγορεύεται μέ νόμο τὸ δουλεμπόριο στὴ βρετανικὴ ἐπικράτεια. Τὸ 1809 ἀκολουθεῖ ἡ μέ νόμο ἀπαγόρευση τοῦ δουλεμπορίου στίς ΗΠΑ, ὀχι ὁμως καί τῆς δουλοκτησίας – ἰδίως στίς πολιτεῖες τοῦ Νότου. Τέλος, τὸ 1815 ἐρχεται ἡ σειρά τῆς Γαλλίας νὰ ψηφίσει τὸ σχετικὸ νόμο.		52. L. Krader(ed), <i>The Ethnological Notebooks of Karl Marx: Studies on Morgan, Phear, Maine, Lubbock, Assen (Van Gorcum)</i>, 1972.

B' Παγκόσμιος Πόλεμος		
Δεκαετία του '50 και του '60	Έξάπλωση των εθνικοαπελευθερωτικών κινήσεων. Πρώτες φάσεις της αποικιοκρατικής αποσύνθεσης: αποικιοποίηση. Πολυεθνικές εταιρείες. Μεγάλες Δυνάμεις.	Έρχεται στο προσκήνιο το πρόβλημα του αντικειμένου της ανθρωπολογίας και της σχέσης της μ' αυτό.
	ΡΗΓΜΑ	(Το τρίτο σημείο καμπής ξεκινά από την κριτική του εμπειρισμού και οδηγεί, μέσα από την αμφισβήτηση των δοσμένων θέσεων, στον καθορισμό νέων αναλυτικών δρών και μεθόδων ανάλυσης. Κυρίαρχη θεωρία ο <i>στρουκτουραλισμός</i> . (Lévi-Strauss)).

Καθένα από τα παραπάνω ρήγματα (και μπορεί ενδεχομένως να προστεθούν και άλλα σε μία πιο διεξοδική θεώρηση) αποτελεί μία καιρία «στιγμή» στην ανθρωπολογική προβληματική, άψογ είναι ένα σημείο όπου «κάμπτεται» κατά κάποιον τρόπο ή προβληματική αυτή. Στην ουσία μάλιστα τα συγκεκριμένα *σημεία καμπής* συνιστούν την ιστορία της ανθρωπολογίας, ή οποία εμφανίζεται έτσι να έχει αρκετά σπασμωδικό και άσυνεχό χαρακτήρα. Κι

– Η *εξελικτική ιδεολογία* (έβολουσιονισμός) στην ανθρωπολογία εμφανίζεται στην πρώτη φάση της αποικιοκρατίας, ωστόσο τα βασικά του αξιώματα φαίνεται να ξαναγυρνούν σήμερα (είτε ως επιδιώξεις είτε ως μετασηματισμένες αναδιώξεις) σε πολλές περιοχές της ανθρωπολογικής πρακτικής: αμερικανικός νεοεβολουσιονισμός και πολιτισμικός υλισμός, σοβιετικός έβολουσιονισμός. Οι «βαθμίδες της εξέλιξης» – σε διάφορες παραλλαγές σχημάτων – που προβάλλει η ιδεολογία αυτή στην ουσία μετρούν την «πρόοδο». Έτσι η αποικιοκρατική εξέπλωση (ή οι νεοαποικιακές επεμβάσεις και παρεμβάσεις)⁵³ νομιμοποιείται μέσα στη λογική ότι ο «πολιτισμένος» ή ο «προοδευμένος» θά φέρει στους λαούς που βρίσκονται σε χαμηλότερη βαθμίδα εξέλιξης τα πλεονεκτήματα και τα όφελή του πολιτισμού και της προόδου – αναλαμβάνοντας μάλιστα να τα «καθάρει», ίδια εθθνή και πρωτοβουλία, από τις διάφορες μικροαναωμαλίες τους.

– Μέ την έδραίωση του αποικιοκρατικού κόσμου, αντικειμενικός στόχος γίνεται η σταθερότητα. Ως κυρίαρχη ανθρωπολογική ιδεολογία προβάλλει η *λειτουργική* (φονξιοναλισμός). Μέ τό δόγμα της επιτόπιας έρευνας – που σχετίζεται τόσο στενά μέ την «έμμεση διοίκηση» –, μέ την έμφαση στις συναρτησιακές αλληλεξαρτήσεις των συστατικών μερών του συστήματος και – κυρίως – μέ τον παραμερισμό της έννοιας της αλλαγής, ο φονξιοναλισμός παράγει και προβάλλει την εικόνα ενός άρμονικού πρωτόγονου (ή άλλου) κόσμου. Η αποικιοκρατία θεωρείται αρχικά ως «συναπάντημα δύο πολιτισμών, δύο κόσμων» και, λίγο αργότερα, μεταβάλλεται σε «διαδικασία κοινωνικής και οικονομικής μεταβολής». Η έξωγενής φύση αυτής της αλλαγής, ή διάσταση της βίας και της εκμετάλλευσης, ή οικονομική και πολιτιστική εξαθλίωση είτε παραβλέπονται είτε παραμερίζονται ως αναπόφευκτα και αυτονόητα. Αυτή ή στάση χαρακτηρίζει τον ανιστορικό χαρακτήρα της προσέγγισης.⁵⁴

– Μέ την αποσύνθεση του αποικιοκρατικού κόσμου αναπτύσσονται μορφές εκμετάλλευσης που δέν χρειάζονται άμεση πολιτική επικυριαρχία. Ως κυρίαρχη ανθρωπολογική ιδεολογία εμφανίζεται ο *στρουκτουραλισμός*, μέ τον οποίο εισάγεται μία καινούρια⁵⁵ – γιά την ανθρωπολογία – αντίληψη στην επιστημονική ανάλυση των κοινωνιών: άπορρίπτεται ο εμπειρισμός. Γιά τους στρουκτουραλιστές ο όρος *δομή* δέν έχει άμεση σχέση μέ την εμπειρική πραγματικότητα· σχετίζεται μέ μοντέλα που κατασκευάζονται σύμφωνα μέ την πραγματικότητα αυτήν. Οι κοινωνικές σχέσεις συνιστούν την πρώτη ύλη από την οποία φτιάχνονται τά μοντέλα που συνιστούν την κοινωνική δομή.⁵⁶ Στη στρουκτουραλιστική ανάλυση λοιπόν έρευνάται ή μορφή των σχέσεων και αποκωδικοποιείται ή «γραμματική» και τό «συντακτικό» τους. Όμως μέ την έμφαση στά τυπικά (μορφικά) χαρακτηριστικά χάνονται τελείως οι λειτουργίες που έπιτελούν οι δομές – πέρα από τη διαπίστωση της ύπαρξης μίας γενικής και άοριστης λειτουργίας, που είναι ή «έπικοινωνία». Και – κυρίως – δέν γίνεται καμία συστηματική προσπάθεια⁵⁷ νά έντοπιστεί ή ιστορικά προσδιορισμένη άρθρωση των διαφόρων δομών σε διάφορα επίπεδα σε συγκεκριμένους κοινωνικούς σχηματισμούς. Οι ιδεολογικές προδιαγραφές και προϋποθέσεις της κλασικής ανθρωπολογίας βαραίνουν μέ την καταλυτική παρουσία τους τον στρουκτουραλισμό.

ώστόσο δέν μπορούμε νά τά χαρακτηρίζουμε έπαναστατικά ρήγματα, γιατί κανένα τους δέν έκανε μιά ριζική τομή, κανένα δέν όδήγησε σε θεωρητική επανάσταση στην ανθρωπολογία και γενικότερα στις έπιστήμες του ανθρώπου.⁵⁸ Τό ζήτημα που μπαινεί έπιτακτικά σήμερα είναι νά εκτιμήσουμε αν βρισκόμαστε μπροστά σε μίαν άκόμη «καμπή» ή μπροστά σε μιά *ριζική τομή*. Η απάντηση στο έρώτημα αυτό έχει μεγάλη σημασία γιατί ακριβώς σήμερα – περισσότερο

ίσως από κάθε άλλη φορά – καταλαβαίνουμε δλο και περισσότερο ότι η πληροφορία και ή γνώση πού παράγονται από τήν έπιστήμη, και μάλιστα από τίς κοινωνικές έπιστήμες, όπως ή ανθρωπολογία, ή κοινωνιολογία, ή λαογραφία, ή ψυχολογία, χρησιμοποιούνται κατεξοχήν από αυτούς πού έχουν μεγαλύτερη ικανότητα νά εκμεταλλεύονται τούς άλλους. (Και αυτό φαίνεται τόσο από τή δομή τής έρευνας όσο και από τόν τρόπο πού οι έπιστήμες αυτές αντικειμενοποιούν τή γνώση πού παράγουν).⁵⁹

Μιά πρώτη λοιπόν εκτίμηση τής κατάστασης στό χώρο τής ανθρωπολογίας, όπως διαγράφεται μετά τήν εμπειρία του στρουκτουραλισμού, θά έδειχνε ότι ή μεταπολεμική κρίση, πού τό στίγμα ή τά στίγματα τής προσπαθούμε νά σηματοδοτήσουμε, είχε δύο άμεσες – αντιφατικές όμως – επιπτώσεις: από τή μιά μεριά βοήθησε νά αναβιώσει ή ρουσσοική αντίληψη για τήν «πρωτογονικότητα» και νά ξαναγυρίσει ή ανθρωπολογία – μέσα από τήν εμπειρία τής ανθρω-

πολογικής πρακτικής μισού περίπου αιώνα – σέ γενικές φιλοσοφικές απόψεις για τήν «άνθρώπινη φύση και ουσία» παρόμοιες μέ εκείνες πού ύπήρχαν στήν προϊστορία τής κλασικής ανθρωπολογίας. Από τήν άλλη μεριά, προκάλεσε τόν κατακερματισμό⁶⁰ τής ανθρωπολογίας. σέ μιά σειρά από επιμέρους εξειδικεύσεις. Συγκεκριμένα ή αναζήτηση μιάς θεωρίας για τή συνάρθρωση τών «επιπέδων» (οικονομικό, δικαιοπολιτικό, ιδεολογικό) οδήγησε στήν τομεοποίηση τής ανθρωπολογικής έρευνας: οικονομική ανθρωπολογία, πολιτική ανθρωπολογία, συμβολική ανθρωπολογία, ανθρωπολογία τής συγγένειας, ανθρωπολογία του δικαίου, ανθρωπολογία τής θρησκείας, ανθρωπολογική γλωσσολογία κ.τ.λ. Θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι, αν στή μιά περίπτωση πρόκειται για μιά «φιλοσοφική» αναβίωση τής ανθρωπολογίας πού φτάνει ως τήν άποσύνθεσή της μέσα στή φιλοσοφία, στήν άλλη πρόκειται σαφώς για τήν «κατ' άποκοπήν» και τεχνική ανάρρωση τής.

53. Βλ. G. Leclerc, *Anthropologie et Colonialisme*, Paris (Fayard) και T. Asad, *δπ. παραπ.*

54. Ωστόσο θά ήταν λάθος νά θεωρήσουμε ότι τό πρόβλημα όφειλεται μόνο στήν άνιστορική προοπτική πού έχει υιοθετήσει ό άγγλοσαξονικός φονξιοναλισμός ή μόνο στήν πολιτική πραγματικότητα τής χρήσης του ανθρωπολογικού ύλικού («πληροφορίες») από τόν γραφειοκρατικό μηχανισμό τής άποικιοκρατικής διοίκησης. Άλλωστε μπορεί έβ-βαια ό φονξιοναλισμός νά εϋημέρησε (και νά εϋημερεί) ως μεθοδολογία στήν άποικιοκρατική περίοδο, ώστόσο όμως έχει πολύ πιά βαθιές ρίζες στήν Ιστορία τών Ιδεών.

Για τόν ανθρωπολογικό φονξιοναλισμό ως ειδική Ιστορική μορφή του φονξιοναλισμού βλ. D. Goddard, «Anthropology: the limits of Functionalism» στό *Ideology in Social Sciences*, R. Blackburn(ed), London (Fontana), 1972 και A. Kuper, *Anthropologists and Anthropology. The British School 1922-72*, (Penguin) 1973.

55. Οι βασικές θέσεις του ανθρωπολογικού στρουκτουραλισμού έμφανίζονται για πρώτη φορά συστηματικά στό άρθρο του C. Lévi-Strauss, «Social Structure» στό *Anthropology Today: An Encyclopaedic Inventory*, A.L. Kroeber (ed), Chicago (Chicago Univ. Press), 1953. (Τό άρθρο αυτό άνατυπώθηκε στήν πρώτη συλλογή μελετών του Lévi-Strauss), *δπ. παραπ.*, 1958, κεφ. XV).

56. Βλ. ειδικότερα στό κεφ. II (Structural Analysis in Linguistics and Anthropology), C. Lévi-Strauss, *δπ. παραπ.*, 1958.

57. Πρβλ. ώστόσο τήν εγγήγορηση του Lévi-Strauss μπροστά στό πρόβλημα, π.χ. στον τρόπο μέ τόν όποιο άπαντά στήν κριτική του M. Rodinson (βλ. έπίμετρο του κεφ. XV, *δπ. παραπ.*, 1958).

58. Οι λόγοι μπορεί νά είναι πολλοί, από τό ότι ίσως κανένα ρήγμα δέν ήταν αρκετά «επαναστατικό», ως τό ότι ίσως δέν είχαν ώριμάσει οι κατάλληλες συνθήκες, παρ' όλο πού παρουσιάστηκαν αρκετές «εϋκαιρίες». Όμως τό θέμα μας έδώ δέν είναι ακριβώς αυτό.

59. Βλ. T. Asad, *δπ. παραπ.*, σελ. 16-17.

60. Η άλλως ή «σαλαμοποίηση» τής ανθρωπολογικής έρευνας σέ ειδικούς τομείς πού τελικά έχουν άναφορικότητα μόνο στό δυτικό πολιτισμό. Βλ. όσα χαρακτηριστικά γράφει ό R. Jaulin, *δπ. παραπ.*

Άνάμεσα στους «ειδικούς» ώστόσο – πού όλοι τους έχουν θαυμάσια δουλειά στον «ειδικό» χώρο αλλά και συνολική γνώση τών ανθρωπολογικών προβλημάτων και γενικά τής ανθρωπολογικής θεωρίας – αναφέρονται μερικά από τά γνωστότερα σήμερα όνόματα στό ανθρωπολογικό στερέωμα: ό G. Balandier (πολιτική ά.) ή M. Douglas (οικονομική ά. και συμβολική ά.), ό E.R. Leach (πολιτική ά. και συμβολική ά.), ό D. Hymes (ανθρωπολογική γλωσσολογία) κ.ά.π.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

A

Τά μαθηματικά ως έπιστήμη*

τοῡ Pierre Raymond

μετάφραση, σημειώσεις: Άριστειδης Μπαλιτᾶς

Τά Μαθηματικά, από πρώτη ματιά, δέν ἔμφανίζονται ὡς ἔπιστήμη. Καί αὐτό γιατί δέν φαίνεται νά παρέχουν καμιά θεωρητική γνώση τοῦ πραγματικοῦ – ἔκτος κι ἂν δεχόμαστε τήν ὑπαρξη ἰδεατῶν ἀντικειμένων, δηλαδή τήν πραγματικότητα τοῦ πνεύματος. Ὅχι ὅτι δέν ἀφοροῦν, τελικά, ἔκείνον ἢ τόν ἄλλον τομέα τῆς πραγματικότητας, ἀλλά κάτι τέτοιο συμβαίνει πάντα μέ τή μεσολάβηση μιᾶς ἄλλης, πού τά χρησιμοποιεῖ, ἔπιστήμης. Τά Μαθηματικά, ἀπό μόνα τους, δέν φαίνεται νά θίγουν πειραματικά – δηλαδή ἄμεσα καί μέ ἀκρίβεια – μιᾶ πραγματικότητα πού νά εἶναι σέ θέση νά «καταστήσει ἀληθινά»¹ τά θεωρήματά τους. Ὁ ἰδεαλισμός συχνά διαιρεῖ τήν πραγματικότητα σέ τομεῖς: ἀδρανῆς ὕλη (Φυσική), ζῶσα ὕλη (Βιολογία) καί κοινωνική ὕλη (κοινωνικές ἔπιστημες). Ἔτσι, πράγματι, δέν θά ἀπέμενε τίποτα γιά τά Μαθηματικά – τίποτα, ὡστόσο, ἀπό τήν *αἰσθητή ὕλη* (σχήματα ἢ ἀριθμοί δέν εἶναι παρά *σύμβολα*), ἀπαντᾶ ὁ ὕλισμός.

Οἱ θέσεις πού ἀκολουθοῦν σκοποῦν ν' ἀποδώσουν στά Μαθηματικά τόν τίτλο τῆς ἔπιστήμης.

Μαθηματικό καί μαθηματικοποιημένο

Ὁ μόνος τρόπος γιά νά γίνουν τά Μαθηματικά ἔπιστήμη εἶναι νά τάμουμε τό μαθηματικό κείμενο, ὅποιο κι ἂν εἶναι, σέ δύο ἐπίπεδα, ὅπου τό ἕνα παίζει ῥόλο θεωρίας καί τό ἄλλο ῥόλο πραγματικότητας: τό

1. Ὁ ὅρος «καθιστῶ ἀληθινό» εἶναι τεχνικός ὅρος τῆς μαθηματικῆς λογικῆς πού ὑποδηλώνει, σέ γενικές γραμμές, τήν ἐξῆς διαδικασία: Οἱ βασικές ἔννοιες καί σχέσεις ἐνός ἀφηρημένου ἀξιωματικοῦ συστήματος μεταφράζονται, μέ αὐστηρά καθορισμένους κανόνες ἀντιστοίχισης, σέ ἔννοιες καί σχέσεις πού ἀναφέρονται σέ κάποιο ἄλλο μαθηματικό ἐπίπεδο. Μ' αὐτό τόν τρόπο τό ἀφηρημένο ἀξιωματικό σύστημα ἀποκτᾶ «περιεχόμενο» καί οἱ προτάσεις καί τά θεωρήματα πού ἀπορρέουν ἀπό αὐτό γίνονται «ἀληθινά», «ἐπαληθεύονται» ὡς πρός αὐτό τό «περιεχόμενο». Κλασικό παράδειγμα εἶναι ἡ ἀντιστοίχιση τῶν θεμελιωδῶν ἔννοιῶν καί ἀξιωμάτων τῆς μὴ Εὐκλείδειας γεωμετρίας τοῦ Riemann μέ ἔννοιες καί σχέσεις πού χαρακτηρίζουν τή γεωμετρία τῆς ἐπιφάνειας μιᾶς σφαίρας. Ἔτσι οἱ προτάσεις καί τά θεωρήματα τῆς γεωμετρίας τοῦ Riemann γίνονται «ἀληθινά» ὡς πρός τήν ἐπιφάνεια τῆς σφαίρας. Ὅμως αὐτή ἡ διαδικασία ἀφορᾶ σχέσεις ἀνάμεσα σέ διαφορετικά μαθηματικά ἐπίπεδα, δηλαδή εἶναι καθαρά ἐνδομαθηματική. Μόνο στό ἔσωτερικό μιᾶς ἄλλης ἔπιστήμης πού χρησιμοποιεῖ τά Μαθηματικά, δηλαδή στό *ἐξωτερικό* τῶν Μαθηματικῶν, εἶναι δυνατό κάποιες μαθηματικές σχέσεις ν' ἀποκτήσουν μιάν ἔμμεση πειραματική σχέση μέ τήν πραγματικότητα. Ἔτσι, στή Φυσική λ.χ., ὅπου οἱ φυσικοὶ νόμοι διατυπώνονται μέ μαθηματικό τρόπο, ὑπάρχει πειραματική διαδικασία πού ἐλέγχει αὐτούς τοὺς νόμους ὡς πρός τήν πραγματικότητα πού ἀναφέρονται καί ἄρα ὑπάρχει μιᾶ ἔμμεση σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτή τήν πειραματική διαδικασία καί τήν ἀντιστοιχία μαθηματική διατύπωση (σ.τ.μ.).

* Pierre Raymond, *L'histoire et les sciences, suivi de Cinq questions sur l'histoire des mathématiques*, F. Maspero (perite collection), Paris 1978, σσ. 57-68.

μαθηματικό και τό μαθηματικοποιημένο. Τά δύο αυτά επίπεδα δέν είναι καθορισμένα μιά γιά πάντα· δέν αποτελοῦν παρά λειτουργίες. Ειδικότερα, τό μαθηματικοποιημένο είναι πάντοτε ἤδη θεωρητικό και ἄρα μεταβλητό, σέ ἀντιδιαστολή μέ τά φυσικά ἢ ἀκόμη και τά κοινωνικά δεδομένα πού ἀναπαράγονται ταυτόσημα γιά μεγάλες χρονικές περιόδους.

Τό μαθηματικοποιημένο μπορεί νά είναι κάποιο σύστημα συμβόλων ἢ κάποιο θεωρητικό σύστημα συγκροτημένο σάν τέτοιο ἔξω ἀπό τά Μαθηματικά, ἢ ἀκόμη κάποιο θεωρητικό σύστημα πού είναι μέν συγκροτημένο στό ἐσωτερικό ενός μαθηματικού τομέα, ἀλλά δέν είναι συναρτημένο μέ ἄλλους τομείς.²

Τό μαθηματικό μπορεί νά είναι ἕνα μείζον θεωρητικό επίπεδο τῶν Μαθηματικῶν ἢ κάποιο θεωρητικό επίπεδο τό ὁποῖο ἀντιπαράκειται σέ κάποιο ἄλλο επίπεδο πού ἐπέχει θέση ἀντικειμένου.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ θεωρία γενικά μεταβάλλεται ἀπό τή μιά ἱστορική περίοδο στήν ἄλλη ἢ, σωστότερα, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι, χοντρικά, ἀναπαράγεται διευρυνόμενη.

Ὅμως τό θεωρητικό δεδομένο διέπεται ἀπό ἕνα πολύ πιό ἰδιότυπο καθεστῶς. Ἐπ' τή μιά μεριά, στήν ῥίξεται στήν ἴδια τή γλώσσα, ἀλλά πάντα σέ ὁρισμένες μορφές τῆς τίς ὁποῖες και ὀφείλει (ἱστορικά, δηλαδή μέ μεταβλητό τρόπο) νά προσδιορίσει: νά καταδείξει ὄχι μόνο τίς συμβολικές μορφές, τίς φερόμενες ὡς μαθηματικοποιημένες σέ μιά δεδομένη ἱστορική στιγμή, ἀλλά νά καταδείξει ἐπίσης και τή χαλαρότητα ἢ τήν ἀυστηρότητα τῆς συμβολοποίησης.³ Ἐπ' τήν

ἄλλη μεριά, αὐτή ἡ συμβολική πραγματικότητα τελικά ἀποκτᾷ πάντα χρήσεις ἐξωμαθηματικές (και ὄχι ἀποκλειστικά στό ἐσωτερικό ἄλλων ἐπιστημῶν), οἱ ὁποῖες ἀσφαλῶς τήν καθιστοῦν κάτι διαφορετικό ἀπό ἀπλό συμβολισμό. Τά Μαθηματικά συνάπτουν πρακτικές σχέσεις μέ τόν κόσμο μέ τή μεσολάβηση, εἰδικότερα, ἄλλων ἐπιστημῶν. Γι' αὐτό τό λόγο, ὅταν μέν δέν εἶχαν ὑπάρξει ἄλλες ἐπιστήμες ὡς μεσολαβητές, ἡ ἔλλειψη αὐτή [και ἡ ταυτόχρονη παρουσία τῶν Μαθηματικῶν]⁴ συνέβαλε στή διαμόρφωση τοῦ μύθου τῶν οὐσιῶν [μέ βάση τόν ὁποῖο «ἐρμηνεύτηκαν» και τά ἴδια τά Μαθηματικά],⁵ ἐνώ ἀργότερα ἡ ὑπαρξη ἐνδιαμέσου προσέδωσε στά Μαθηματικά μιάν ὄψη μή – ἐπιστήμη.

Χρειαίεται ὁμως νά διερωτηθοῦμε κατά πόσον ἡ ὑπαρξη δύο ἐπιπέδων, ενός θεωρητικού και ενός πραγματικού, ἀρκεί ὥστε ἡ γνώση πού τό πρῶτο παρέχει γιά τό δεύτερο νά μπορεί νά ὀνομασθεῖ πειραματική.

Ὁ πειραματισμός

Μιά ἐπιστήμη είναι πειραματική μόνον ὑπό τόν ὄρο ὅτι ἡ εὐδοκίμηση τῶν θεωρητικῶν τῆς κατασκευῶν δέν είναι ἐξασφαλισμένη ἐκ τῶν προτέρων. Μέ ἄλλα λόγια, τό πείραμα είναι ἀπαραίτητο γιατί ἡ πραγματικότητα πού ἡ θεωρητική ὑπόθεση ὑποδηλώνει, ἐνδέχεται νά ἀποκλίνει ἀπ' αὐτήν πού ἀντικειμενικά ὑπάρχει. Ἐάν, ἀντίστροφα, μιά θεωρία ἦταν σέ θέση νά προσφέρει στόν ἑαυτό τῆς μιά πλασματική πραγματικότητα, τότε και τό πείραμα θά τῆς ἦταν ἀχρηστο, ἀλλά και ἡ ἴδια δέν θά γινόταν ἐπιστημονική.

Τά Μαθηματικά, ἔστω και ἐφοδιασμένα μ' αὐτά τά δύο επίπεδα, μοιάζουν νά είναι τέτοιου εἴδους θεωρία. Μήπως τό μαθηματικοποιημένο, τή γνώση τοῦ ὁποῖου παρέχει τό μαθηματικό, δέν είναι μιά ἀφηρημένη πραγματικότητα, ἀπογυμνωμένη ἀπό κάθε δική τῆς αὐτονομία: ἐλεύθερη ἀφαίρεση πού συγκροτεῖται σύμφωνα μέ τήν προαίρεση τῆς θεωρίας; Αὐτό τό αἶσθημα μπορεί νά ἐνισχυθεῖ ἀπό τό εἶδος πραγματικότητας πού ἀντιπροσωπεύει τό μαθηματικοποιημένο: πραγματικότητα συμβολική και ὄχι καθαρά αἰσθητή. Στήν πραγματικότητα, ἡ ἀναφορά στό αἰσθητό είναι ἀδύνατη, εἴτε γιατί αὐτό χαρακτηρίζεται ἀπό ἔλλειψη ἀκριβείας (γιά παράδειγμα στή γεωμετρία), εἴτε γιατί μιά τέτοια ἀναφορά είναι ἀπατηλή (γιά παράδειγμα στήν ἀριθμητική: 2 πραγματικά ἀντικείμενα, προστιθέμενα σέ 3 πραγματικά ἀντικείμενα, δέν κάνουν καθόλου 5 πραγματικά ἀντικείμενα και δέν ἐπαληθεύουν κατά κανένα τρόπο τήν πρόσθεση $2+3=5$). Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἀριθμητική πράξη δέν είναι μιά

2. Μερικά παραδείγματα ἴσως βοηθήσουν στήν καλύτερη κατανόηση τῶν ἐνοιῶν αὐτῶν. Μέσα ἀπό τήν πρακτική τῶν τυχερῶν παιχνιδῶν (και ἄρα στό ἐξωτερικό τῶν Μαθηματικῶν), εἶχε συγκροτηθεῖ ἕνας συμβολισμός πού ἀφοροῦσε αὐτό πού σήμερα ὀνομάζουμε Θεωρία Πιθανοτήτων. Τό «μαθηματικοποιημένο» αὐτό, περνώντας ἀπό διάφορα στάδια ἐπεξεργασίας και ἐξέλιξης συναρτημένα μέ τό επίπεδο ἀνάπτυξης τῶν Μαθηματικῶν στό σύνολό τους, κατέληξε νά ἐνσωματωθεῖ στά Μαθηματικά ὡς εἰδικός κλάδος τῆς Θεωρίας τοῦ Μέτρου. Μ' ἕναν ἀντίστοιχο τρόπο, ἡ Εὐκλείδεια Γεωμετρία, ἤδη συγκροτημένο θεωρητικό σύστημα στό ἐσωτερικό τῶν Μαθηματικῶν, ἀποτελέσε ἕνα «μαθηματικοποιημένο» τό ὁποῖο συναρτηώθηκε μ' ἕνα ἄλλο μαθηματικό συγκροτημένο σύστημα, τήν Ἀλγεβρα, δίνοντας τό νέο κλάδο τῆς Ἀναλυτικῆς Γεωμετρίας (σ.τ.μ.).

3. Ἡ ἀυστηρότητα τοῦ συμβολισμοῦ, δηλαδή ἡ μαθηματική ἀυστηρότητα στή διατύπωση τοῦ ἀντίστοιχου ἀξιοματικού συστήματος, χαρακτηρίζε τήν ἐποχή ὅπου αὐτό συγκροτεῖται. Ἐτσι, π.χ., τό ἀξιοματικό σύστημα πού πρότεινε ὁ Hilbert γιά τή Γεωμετρία (γύρω στά 1900) καταδείχνει τή χαλαρότητα τοῦ ἀξιοματικού συστήματος πού διατύπωσε ὁ Εὐκλείδης. Ἡ διαφορά αὐτή μπορεί νά θεωρηθεῖ ὡς ἕνα μέτρο τῆς ἀπόστασης πού διάνυσε ἡ μαθηματική ἐπιστήμη κατά τήν ἐξέλιξή τῆς σ' αὐτό τό χρονικό διάστημα (σ.τ.μ.).

4. Οἱ φράσεις πού δρῶσκονται σέ ἀγκύλες [] δέν ὑπάρχουν στό πρωτότυπο ἀλλά είναι προσθήκες τοῦ μεταφραστή.

5. Πρόκειται βασικά γιά τή φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα. Βλέπε και παρακάτω (σ.τ.μ.).

διαδικασία συστατική των αισθητών ιδιοτήτων· αφορά κάτι που είναι ήδη μαθηματικοποιημένο, δηλαδή ενδεχόμενο αντικείμενο του μαθηματικού. Όμως, τότε, η συμβολική πραγματικότητα των Μαθηματικών δεν είναι καθαρό δημιούργημα της θεωρίας;

Όσοι αυτό η έκδοχή δεν είναι παρά φενάκη. Η υπόθεση μιας αφηρημένης και ελεύθερης πραγματικότητας δεν έχει κανένα νόημα. Ένας συλλογισμός δεν μπορεί να στοχεύει μια πραγματικότητα την όποια να εξουσιάζει ανεξέλεγκτα. Είτε ο συλλογισμός δντως στοχεύει μια πραγματικότητα, όποτε αυτή του επιβάλλεται με την ανεξαρτησία της, είτε δεν στοχεύει τίποτε απολύτως. Τά Μαθηματικά στοχεύουν μια πραγματικότητα που είναι αναμφισβήτητη αφηρημένη, ιδεατή, συμβολική, κ.λπ., αλλά η όποια έχει ευθύς εξαρχής αυτόνομη ύπαρξη (άκομη κι όταν, όπως θα δούμε, εξαρτάται και από τη θεωρία). Ένας συλλογισμός δεν μπορεί να οικοδομηθεί χωρίς πείραμα. Χρειάζεται πάντοτε να επαληθεύσουμε κατά πόσον η θεωρητική αναζήτηση πράγματι περιγράφει την πραγματικότητα προς την όποια σκοπεύει, διά των σημείων που υποτίθεται πως την εξηγούν. Θα πρέπει να αντιπαραθέσουμε τις υποθετικές προς τις ισχύουσες όψεις του πραγματικού. Στά Μαθηματικά, όπως και παντού άλλου, η αντιπαράθεση προς την πραγματικότητα αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της υπόθεσης.

Έντούτοις, τά Μαθηματικά είναι ένα εντελώς ιδιαίτερο είδος επιστήμης. Θα εξάρουμε τις αιτίες αυτής της ιδιομορφίας και συγχρόνως θα δείξουμε κατά ποιους τρόπους είναι δυνατόν η ιδιομορφία αυτή να προσφέρεται στον ιδεαλισμό και μάλιστα έτσι ώστε να καθιστά τά Μαθηματικά ένα από τά προνομιακά πεδία του.

Τρεις φιλοσοφικές θέσεις

Στή βάση αυτή, ο ιδεαλισμός συνίσταται σέ τούτο: στον ισχυρισμό ότι κάθε επιστήμη αποτελεί σταδιακή ανάδειξη μιας πιστής συμβολικής αναπαράστασης της πραγματικότητας· δηλαδή υποθέτει ότι η πραγματικότητα είναι ήδη θεωρητικά οργανωμένη. Μπορεί οί ανθρωποι να διαθέτουν α priori συστήματα συμβολισμών επιδεικτικά μιας τέτοιας αναπαράστασης, ή μπορεί να τά κατασκευάζουν μέσα στην ιστορία. Τό αποτέλεσμα, έτσι κι άλλως, είναι τό ίδιο: ο κόσμος είναι κατανοητός γιατί είναι ήδη θεωρητικός, μέ άλλα λόγια θεϊκός.

Μιά ενδιαμέση θέση ανάμεσα στον ιδεαλισμό και τον υλισμό ισχυρίζεται ότι η θεωρία δεν είναι ποτέ μόνο αναπαράσταση, αλλά αποτελεί πρόσθεμα (υλιστική θέση)· και ότι ο κόσμος μας αποκαλύπτει την ικανότητά του να εντάσσεται στο πρόσθεμα αυτό (ιδεαλιστική θέση). Όμως, τότε, ποιά είναι αυτή η ικανότητα; Ποιά αξία έχει η θεωρία ως πρόσθεμα;

Η υλιστική θέση ισχυρίζεται ότι η πραγματικότητα δεν είναι ούτε κατανοητή ούτε ακατανόητη, ότι η θεωρία δεν έχει καμιά α priori αξία. Η επιστημονική εργασία συνίσταται όχι στο να κατανοεί τον κόσμο, αλλά στο να οικοδομεί την κατανοησιμότητά του: δηλαδή, να εντάσσει, σύμφωνα μέ κανόνες ιστορικά μεταβαλλόμενους, σέ μια αφηρημένη κατασκευή, τις

όψεις της πραγματικότητας που στοχεύουν τά σύμβολα. Οί θεωρητικοί κανόνες, και πάνω απ' όλα οι υποθέσεις, μεταβάλλονται σέ συνάρτηση μέ την πειραματική δυνατότητα έγγραφης πραγματικών στοιχείων στην κατασκευή· και η αξία της κατασκευής εξασφαλίζεται προσωρινά από την ενότητά της μέ τό πραγματικό – ενότητα που είναι πάντα τό αποτέλεσμα μιας επίπονης ιστορίας.

Τά Μαθηματικά προσφέρονται στον ιδεαλισμό

Τά Μαθηματικά προσφέρονται στον ιδεαλισμό και συγγέονται, για πολλούς και διαφόρους λόγους.

Καταρχήν, στο επίπεδο της χρησιμοποίησής τους από διάφορες άλλες επιστήμες: χάρη στην παρέμβαση των Μαθηματικών, ή απροσδιόριστη πολλαπλότητα των αισθητών δεδομένων ανάγεται συχνά στην ενότητα μιας διατύπωσης νομοθετικού τύπου. Η φύση εμφανίζεται να διέπεται από τις κανονιστικές διατάξεις θεωρητικού κειμένου, να είναι γραμμένη σέ μαθηματική γλώσσα. Αποδίδοντας στή θεωρία την πλασματική ικανότητα να έγγραφει και να ρυθμίζει την πραγματικότητα, να εμφανίζεται σάν αποκάλυψη ενός άλλου, προϋπάρχοντος, θεωρητικού κόσμου, αποκρύπτουμε τό ιστορικό έργο παραγωγής της νέας μαθηματικής έκφρασης. Έτσι τό αποτέλεσμα της επιστημονικής εργασίας εμφανίζεται σάν προϋπόθεση για την ύπαρξή του. Ήδη μ' αυτήν την πρώτη έννοια, τά Μαθηματικά παρουσιάζονται σάν άρνητές της ιστορίας.

Στό έσωτερικό των Μαθηματικών, ή κατάσταση είναι διαφορετική και τροφοδοτεί τή σύγχυση για ένα δεύτερο λόγο: τό δεδομένο τό ίδιο είναι ήδη θεωρητικό και η ιστορία σγνά δεν εμφανίζεται παρά σάν ένα παιχνίδι αναδιοργάνωσης και συστηματοποίησης των θεωρητικών έγγραφων. Ένώ ο κόσμος δεν είναι γραμμένος, τό θεωρητικό δεδομένο, παράδοξα, είναι πάντοτε ήδη γραπτό. Στήν πραγματικότητα ωστόσο, ή έγγραφη αυτή είναι προϊόν μιας εργασίας που διεξάγεται στο έσωτερικό ή τό έξωτερικό των Μαθηματικών· και επομένως δεν πρέπει να συγγέουμε (δσο

6. Σύμφωνα μέ μία περιγραφική μεταφορά του L. Althuser, ή «ήπειρος των Μαθηματικών» είναι ή μία από τις τρεις «ήπειρους» (οί άλλες δύο είναι ή των Φυσικών Έπιστημών και ή της Ιστορίας), δηλαδή ή μία από τις τρεις μεγάλες οικογένειες στις όποιες κατανέμονται οί επιστημονικοί κλάδοι όπως αυτοί έχουν διαμορφωθεί ιστορικά μέχρι σήμερα (σ.τ.μ.).

7. Αν εξετάσουμε την ιστορική εξέλιξη οποιουδήποτε κλάδου των Μαθηματικών, π.χ. του διαφορικού λογισμού, θα διαπιστώσουμε ότι ή γνώση προϋπάρχοντος συμβολισμού, δηλαδή ή ένταξη του στην «ήπειρο» των Μαθηματικών, όπως αυτή ορίζεται σέ κάθε στάδιο ανάπτυξής της, ταυτιζόταν πάντα μέ τή διόρθωση ή τήν ανασκευή εκείνων των πλευρών του συμβολισμού ή των κανόνων χρήσης του, που δεν ανταποκρίνονταν στα αντίστοιχα κριτήρια μαθηματικής αυστηρότητας (σ.τ.μ.).

κι αν ανακατεύονται στην πραγματικότητα) την εργασία έγγραφης (μαθηματικοποίηση) με την εργασία μελέτης αυτών καθεαυτών των έγγραφων (μαθηματικά) - εργασίες ιεραρχημένες, στο μέτρο που η δεύτερη συχνά κυβερνά την πρώτη. Η διαμόρφωση των μαθηματικών δεδομένων και η διαδικασία μελέτης τους βρίσκονται σε μία τέτοια σχέση αλληλεπίδρασης, ώστε η ηπειρος⁶ των Μαθηματικών να μοιάζει θεωρητική ως προς το ένα μόνο επίπεδο και να προσφέρεται έτσι ως πρότυπο στα δύο ιδεαλιστικά σχήματα που, αντιστοίχως, παρουσιάζουν: 1) τη θεωρία σαν κανονιστική του έξωτερικού κόσμου και 2) την επιστήμη σαν απλή αντανάκλαση των ουσιών.

Αυτή η σύνθλιψη των Μαθηματικών προς όφελος ενός καθρέφτη της ουσίας συναρτάται, τέλος, προς ένα άλλο μείζον διακριτικό γνώρισμα του χαρακτήρα τους: την ταυτότητα της διόρθωσης και της γνώσης.⁷

Οι διάφορες επιστήμες δεν παρουσιάζουν όλες την ίδια εικόνα. Για τις περισσότερες, το αίσθητό δεδομένο βρίσκεται έξω από τη θεωρία που τό σκοπεύει. Στη Φυσική, για παράδειγμα, καμιά εργασία δεν έχει να λογοδοτήσει για κάποια άλλη εργασία της Φυσικής. Όμως είναι δυνατό μία επιστήμη, όπως η επιστήμη της ιστορίας, να οφείλει να εξηγήσει φαινόμενα στα οποία να συμπεριλαμβάνονται και επιστήμες. Μπορεί ακόμη μία επιστήμη να προσπαθεί να οικοδομήσει τη θεωρία των κειμένων - ειδικό είδος του συμβολικού αίσθητου.

Όμως τα Μαθηματικά αποτελούν μία έντελως εξαιρετική περίπτωση: πρόκειται για μία επιστήμη που όχι μόνο μελετάει κείμενα, όχι μόνο μελετάει μίαν επιστήμη αλλά μελετάει τον ίδιο τον εαυτό της και μόνον αυτόν, αντιμετώπιζοντάς τον, σε άλλα επίπεδα, ως αντικείμενο.

Η πρόοδος μίας επιστήμης γενικά εξαρτάται από τους μετασχηματισμούς που προκαλεί ή εμπειρία στις υποθέσεις, στις ισχύουσες θεωρητικές προτάσεις, στις έννοιες που διέπουν τη διατύπωση των προβλημάτων, ως έπιση και από τους μετασχηματισμούς που προκαλούν οι έννοιες, οι θεωρίες και οι υποθέσεις στην επιλογή των δεδομένων της εμπειρίας. Οι εξελίξεις προέρχονται, λοιπόν, από μετασχηματισμούς που υφίσταται ή διάταξη των δεδομένων (επιλογή έννοιολογικών εργαλείων και πειραματικών συσκευών) και από μετασχηματισμούς που υφίσταται ή προϋπάρχουσα θεωρία (επίδραση του πειράματος).

Αλλά στα Μαθηματικά τα πράγματα συμπεριφέρονται μ' έναν πρωτότυπο τρόπο: η κίνηση διόρθωσης του προϋπάρχοντος θεωρητικού εμπλέκεται με την κίνηση γνώσης του έξωτερικού (έπισης θεωρητικού). Αυτό δεν σημαίνει ότι οι δύο κινήσεις ταυτίζονται στην πραγματικότητα, υπάρχουν θεωρίες που απωθούνται στο παρελθόν. Όμως τό προϋπάρχον μπορεί ν' αντιμετωπιστεί ως αντικείμενο μελέτης από κάποιο άλλο θεωρητικό επίπεδο εξίσου καλά με τό σύγχρονο και έτσι η αυτοδίκαια διάκριση ανάμεσα τους μετατρέπεται, στην πράξη, σε σύγχυση. Η σύγχυση επιτείνεται επειδή η κίνηση επανεξέτασης, ή κίνηση αναδιοργάνωσης του προϋπάρχοντος μέσα σ' ένα νέο έννοιολογικό σύστημα, αναμειγνύεται πολλές φορές με τη διαμόρφωση της καινούριας θεωρίας που

παρέχει την αντίστοιχη γνώση. Τά αποτελέσματα που απορρέουν είναι πολλά και ιδιαίτερα σημαντικά.

1. Τά δεδομένα τά ίδια, που εδώ είναι ήδη θεωρητικά, μεταβάλλονται όχι μόνον από την πειραματική σκόπευση αλλά και από την ανασκευή που επιβάλλει η ιστορική εξέλιξη.

2. Για τά Μαθηματικά, περισσότερο από κάθε άλλη επιστήμη, η διαδικασία της γνώσης είναι άρνητης της ιστορίας αφού, σαν διαδικασία, ωθεί στην ταύτιση της διόρθωσης με την ίδια τη γνώση. Μ' άλλα λόγια, η διαδικασία της γνώσης αρνείται τό παρελθόν και άρα αρνείται την ιστορική εξέλιξη.

3. Αυτή η σύγχυση αποτελεί προνομιακό χώρο όπου ο ιδεαλισμός βρήκε έδαφος για νά αναπτυχθεί.

α) αρνούμενος στα Μαθηματικά τη δυνατότητα νά μελετούν ως πραγματικότητα οτιδήποτε εκτός από τις ουσίες, οι οποίες όμως καθρεφτίζουν τις έννοιες,

β) συγχέοντας, στο όνομα των έννοιών, τους ισχύοντες κανόνες ενός ενιαίου επιστημονικού λόγου με κάποιες ιδεατές πραγματικότητες του χώρου του πνεύματος που προσφέρονται για μελέτη (ή πρώτη σύγχυση αυτού του είδους έντοπίζεται στη φιλοσοφία του Πλάτωνα, δηλαδή τό πρώτο, ιστορικά, φιλοσοφικό σύστημα),

γ) συμπιέζοντας τά Μαθηματικά στο επίπεδο ενός μόνο κειμένου χωρίς πειραματική διάσταση,

δ) ισχυριζόμενος ότι, στή βάση του προτύπου των μαθηματικών, κάθε επιστήμη μελετά μία πραγματικότητα ήδη θεωρητική (ή οποία, επιπλέον, ταυτίζεται με την ουσία).

Σημείωση: Η θέση ότι τά Μαθηματικά είναι πειραματική επιστήμη πρέπει νά διαχωριστεί με σαφήνεια από τον φορμαλισμό και τον επίκουρό του εμπειρισμό. Τά Μαθηματικά είναι *επιστήμη* και όχι *εργαλείο* για τις επιστήμες: συγκροτούνται από τό έργο που άσκει κάποιος μαθηματικός τομέας σ' έναν άλλο, από τη δυναμική της έναλλαγής των αντίστοιχων λειτουργιών. Έτσι μπορεί ν' απορριφθεί ο φορμαλισμός που άνάγει τά Μαθηματικά σ' ένα μόνο επίπεδο αποδεικτικής διαδικασίας. Όμως, ταυτόχρονα, τά Μαθηματικά δεν είναι άυθυπόστατα: χρησιμοποιούνται, μετασχηματίζονται, προκαλούνται από άλλες επιστήμες που συναρτώνται με μία πραγματικότητα που δεν είναι συμβολική. Αυτή η θεμελιώδης σχέση *χρησιμοποίησης* (και όχι *εφαρμογής*) επιτρέπει την άπόρριψη της άλλης όψης του φορμαλισμού, δηλαδή του εμπειρισμού. Πράγματι, ο φορμαλισμός, που ξεχνάει την πειραματική διαδικασία, χρησιμοποιεί τον ίδιο, ιδιαίτερα φτωχό, όρο της άφαίρεσης, για νά έκφρασει τόσο την καταγωγή των έννοιών όσο και την έξωμαθηματική χρήση τους. Όμως ο πειραματισμός, ή χρήση και ή καταγωγή δεν έχουν τίποτε νά κάνουν με τό φιλοσοφικό μύθο της άφαίρεσης, που δεν είναι παρά τό υποκατάστατο που προτείνει ο εμπειρισμός για την ένόραση της διάνοιας. Ειδικότερα, ή καταγωγή άποτελεί ιστορικό πρόβλημα, και άρα τό προϋπάρχον δεν είναι τόσο ή «πραγματικότητα» άπ' όπου ή *άφαίρεση* *άνασθρει* την έννοια, όσο συγκεκριμένες άντιλήψεις που οφείλουν νά μετασχηματιστούν.

B

Γιά τήν ἔννοια τῆς ἐπιστημολογικῆς τομῆς (ὀρισμοί)

τῶν Μ. Pêcheux καί Ε. Balibar

Μέσα στήν ἱστορική διαδικασία διαμόρφωσης τῆς ἐπιστήμης τῆς Φυσικῆς, θά ὀνομάσουμε *ἐπιστημολογική τομή* τό σημείο «μὴ ἐπιστροφῆς» (κατά τήν ἔκφραση τοῦ F. Regnault) ἀπ' ὅπου ἀπὸ αὐτῆς ἡ ἐπιστήμη ἀρχίζει.

Αὐτό τό ἱστορικό σημείο μπορεῖ νά ἐντοπιστεῖ στίς ἐργασίες τοῦ Γαλιλαίου τίς σχετικές μέ τήν πτώση τῶν σωμάτων. Πράγματι, μετὰ ἀπό αὐτές τίς ἐργασίες, ἡ ἐπάνοδος (ἢ ἡ ἀνασκευή) στίς φυσικές καί κοσμολογικές ἔννοιες τοῦ Ἀριστοτέλη ἢ τῶν Σχολαστικῶν καθίσταται *ἀδύνατη* στήν πράξη. Συγχρόνως ἡ ἐπεξεργασία τῶν φυσικῶν ἐνοιῶν (στιγμαία ταχύτητα, ἐπιτάχυνση) καί τῶν μαθηματικῶν ἐνοιῶν (ἀπειροστικός λογισμός) πού ἀπαιτεῖ ἡ ἴδια ἡ διατύπωση τῶν «δυναμικῶν» προτάσεων τοῦ Γαλιλαίου καθίσταται στήν πράξη *ἀναγκαία*.¹

Ὁ ὅρος «σημείο μὴ ἐπιστροφῆς» συνιστᾷ μιά τοποθέτηση στήν πολεμική πού ἀντιπαραθέτει, μέσα στήν ἐπιστημολογία καί τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, μιά θέση «συνεχείας» (ὁ Brunschvicg καί ἡ ἀέναη παρουσία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος μέσα στήν ἐπιστήμη, ὁ Duhem καί τό πρόβλημα τῶν προδρομῶν...) σέ μιά θέση «ἀσυνέχειας» πού θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε πρόχειρα μέ τά ὀνόματα τοῦ Bachelard καί τοῦ Koyré.

★ *Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ εἰσαγωγή στό τεῦχος III – M. Fichant, M. Pêcheux, Sur l'histoire des sciences, Paris, Maspero, 1969 – τῆς σειρᾶς μαθημάτων Cours de philosophie pour scientifiques, πού διδάχθηκε στήν École Normale Supérieure στό Παρίσι τό 1968. Συνοψίζει, μ' ἓνα ἀναγκαστικά σχηματικό τρόπο, ὀρισμένα θεωρητικά στοιχεῖα τοῦ μαθήματος τοῦ F. Regnault μέ τίτλο «Τί εἶναι μιά ἐπιστημολογική τομή;» καί, πιστεύουμε, συμπληρώνει καί ὀρθοθετεῖ τήν προβληματική τοῦ προηγούμενου ἀρθρου τοῦ Rierre Raymond.*

Ἡ θέση «ἀσυνέχειας» ἀμφισβητεῖ τήν ἔννοια τῆς «γνώσης» ὡς συνεχούς ἐξέλιξης ἀπό τήν «κοινή γνώση» ὡς τήν «ἐπιστημονική γνώση», ἀπό τήν αὐγή τῆς ἐπιστήμης μέχρι τῆ σύγχρονη ἐπιστήμη.²

Ὁ ὅρος *ἀρχή* χαρακτηρίζει τή διάκριση μ' αὐτό πού μερικές φορές ὀνομάζουμε καταβολές μιᾶς ἐπιστήμης: τό νά μιλάμε γιά ἀρχή σημαίνει ὅτι ἡ τομή πού ἰδρύει μιά ἐπιστήμη πραγματοποιεῖται ἀναγκαστικά μέσα μιά καθορισμένη συγκυρία, ὅπου οἱ καταβολές (οἱ φιλοσοφίες καί οἱ θεωρητικές ιδεολογίες πού ὀρίζουν τόν χώρο τῶν προβλημάτων) ὑφίστανται μιά μετατόπιση πρὸς ἓνα νέο χώρο προβλημάτων.

II

Θά ὀνομάσουμε διαφοροποιήσεις (ἢ ἐνδοϊδεολογικές ρήξεις) τίς τελειοποιήσεις, διορθώσεις, κριτικές, ἀνασκευές, ἀρνήσεις ὀρισμένων ιδεολογιῶν ἢ φιλοσοφῶν πού προηγούνται λογικά ἀπό τήν ἐπιστημολογική τομή τῆς Φυσικῆς.

Ἡ ἀκολουθία τῶν ὄρων «τελειοποιήσεις... ἀρνήσεις» ὑποδηλώνει τήν ὑπαρξη μιᾶς διαδικασίας συσσωρευσης πού ἀναγκαῖα προηγείται ἀπό τῆ στιγμή τῆς τομῆς καί καθορίζει τή συγκυρία μέσα στήν ὁποία αὐτή θά συμβεῖ. (Βλέπε τῆ «φυσική τοῦ impetus» πού ἀναπτύχθηκε ἀπό τήν «Παρισινή» σχολή τοῦ XIV αἰώνα, τῆ φυσική τοῦ Benedetti). Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ τομή πραγματοποιεῖται στό σημείο τό ὅποιο, μέσα στό χώρο τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων, βρίσκεται ὑπερπροσδιορισμένο ἀπό τῆ συσσωρευση τῶν ιδεολογικῶν σχηματισμῶν πού διαδοχικά θεωροῦνται (ἐδῶ: ὁ ὀρισμός τῆς κίνησης).

Τό παραπάνω σημαίνει ὅτι ἡ διαδικασία συσσωρευσης πρέπει νά νοηθεῖ ὄχι ὡς μιά φάση ἀπλῆς προεπιστημονικῆς πλάνης γιά τήν ὁποία δέν θά εἶχαμε τίποτε νά πούμε, ἀλλά ὡς ὁ *χρόνος διαμόρφωσης* τῆς συγκυρίας μέσα στήν ὁποία θά συμβεῖ ἡ τομή. Κατά τῆ διάρκεια αὐτῆς τῆς διαμόρφωσης, στοιχεῖα συνδεδεμένα μέ τήν οἰκονομική βάση (σχέσεις παραγωγῆς καί διαδικασίες παραγωγῆς), μέ τό νομικό – πολιτικό ἐποικοδόμημα τῆς κοινωνίας καί μέ τίς πρακτικές ιδεολογίες³ παρεμβαίνουν μέ μορφές καί τρόπους ἱστορικά προσδιοριζόμενους. Εἶναι ἡ συμπύκνωση αὐτῶν τῶν στοιχείων πού καθορίζει τίς ἱστορικές συνθήκες τῆς τομῆς.

Συγχρόνως τό παραπάνω σημαίνει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς τομῆς δέν ἔχει τίποτε νά κάνει μέ τῆ βολονταριστική πρόθεση νά πραγματοποιεῖ ἓνα «ἔλμα» ἔξω ἀπό τήν ιδεολογία καί μέσα στήν ἐπιστήμη, μέ τά ἀναπόφευκτα συνεκφερόμενα ἔτσι θρησκευτικά ὑπονοούμενα ἢ τοῦς πλασματικούς «ἥρωες τῆς ἐπιστήμης» πού αὐτή ἡ πρόθεση συνεπάγεται. Τό ὄνομα τοῦ Γαλιλαίου, γιά νά πάρομε τό παράδειγμα πού χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ ὡς καθοδηγητικός μίτος, συνιστᾷ μιά ἐνότητα κακᾶ διαλεγμένη γιατί μιά ἐπιστήμη δέν εἶναι τό προϊόν

ένος μόνου ανθρώπου. 'Ο Γαλιλαίος είναι τό αποτέλεσμα καί ὄχι ἡ αἰτία τῆς ἐπιστημολογικῆς τομῆς πού χαρακτηρίζουμε μέ τόν ὄρο «Γαλιλαϊσμός».

III

'Ὡς πρός τά ἐπιστημολογικά ἀποτελέσματα πού παράγει ἡ τομή ὀφείλουμε νά προδοῦμε σέ ὀρισμένες διακρίσεις.

Καταρχήν, ἡ τομή ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά καταστήσει ἀδύνατες ὀρισμένες ἰδεολογικές ἢ φιλοσοφικές ἀναφορές πού προηγούνται, δηλαδή νά ὀδηγήσει τῆ νέα ἐπιστήμη νά διαρρήξει ρητά τίς σχέσεις τῆς μέ τά ἀντιστοιχία ρεύματα: ἡ ἐπιστημολογική ρῆξη ἐμφανίζεται ἔτσι ὡς ἓνα ἀποτέλεσμα («φιλοσοφικοῦ» χαρακτήρα) τῆς τομῆς (πράγμα πού ὕπενθυμίζει, ταυτόχρονα, ὅτι ἡ ρῆξη μέ μιά ἰδεολογία δέν εἶναι μόνη τῆς ἀρκετή γιά τήν παραγωγή μιάς τομῆς).

Κατά δεύτερο λόγο, ἡ τομή ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τῆ διενέργεια ἐπικυρώσεων, ἀκυρώσεων ἢ διαχωρισμῶν στό ἔσωτερικό τῶν φιλοσοφιῶν πού ἐνέχονται στή συγκυρία ὅπου αὐτή πραγματοποιεῖται. Μέ μιά λέξη, χαράζονται στή βάση τῆς τομῆς γραμμές ὀριοθέτησης⁴ μέσα στό χώρο συγκρούσεων πού συνιστᾶ ἡ φιλοσοφία.

Τέλος, ἡ τομή ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά καθορίσει μιά σχετική αὐτονομία τῆς νέας ἐπιστήμης πού τῆς ἀντιστοιχεί: ξεκινώντας ἀπό τήν τομή, ἡ νέα ἐπιστήμη ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἴδια τῆ δική τῆς συνέχιση, ἀπέναντι στήν ὁποία εἶναι σάν νά θρίσκειται σέ ἐκκορεμότητα. Αὐτή ἡ συνέχιση, στήν ὁποία ὑπόκειται μιά ἐπιστήμη πού γεννιέται, ἐξαρτᾶται, τό ξέροουμε, ἀπό τῆ δυνατότητα σύστασης μιάς πειραματικῆς διαδικασίας πού θά τῆς εἶναι ἐπαρκῆς.⁵ Ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπό τίς ἐνδοεπιστημονικές ρῆξεις ἢ, σύμφωνα μέ τήν ὀρολογία τοῦ F. Regnault, ἀπό τίς μεταπλάσεις τῆς θεωρητικῆς προβληματικῆς πού ἐπισυμβαίνουν μέσα στήν ἱστορία μιάς ἐπιστήμης (Einstein).

'Ἄς ὑπογραμμίσουμε, γιά νά τελειώσουμε, ὅτι τό λάθος πού συνίσταται στή σύγχυση ἀνάμεσα σέ ἀπλές ἐνδοἰδεολογικές ρῆξεις (ἢ διαφοροποιήσεις) στήν ἐπιστημολογική τομή (συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ρῆξης πού παράγει) καί στίς ἐνδοεπιστημονικές ρῆξεις (ἢ μεταπλάσεις),⁶ προσποισμένο ὅτι θεωρεῖ κάθε μετάπλαση ὡς μιά νέα τομή ἢ τήν τομή ὡς μιά πρώτη μετάπλαση, καταλήγει ν' ἀκυρώνει τήν ἴδια τῆ δραστηκότητα τῶν ἐννοιῶν τῆς τομῆς καί τῆς ρῆξης καί νά ἐγκαταλείπει στήν πράξη τό ἔδαφος στή θέση «συνεχειᾶς» πού ἀναφέραμε παραπάνω.

1. Οἱ περισσότεροι ἱστορικοί μιλάνε γιά «Γαλιλαϊκή δυναμική». Αὐτή ἡ ἐκφραση, ἀν ἐκληφθεῖ κατά γράμμα, μπορεῖ νά δημιουργήσει δυσκολίες. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ἡ δυναμική οὐσιαστικά θεμελιώνεται μόνο μέ τό Νεύτωνα («... Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Νεύτωνα, πρότυπο κάθε ἐπιστήμης ἐκείνη τήν ἐποχή, ὀλοκληρώνει τήν ἐπιστήμη τοῦ Γαλιλαίου» γράφει ὁ G. Canguilhem στό *Γαλιλαίος, ἡ σημασία τοῦ ἔργου καί τό μάθημα τοῦ ἀνθρώπου*, *Etudes d'histoire et de philosophie des sciences*, Paris, 1968).

2. Οἱ παρακάτω λίγες φράσεις τοῦ Κογρέ, ἀπό τό ἔργο του *Etudes Galiléennes* (*Histoire de la Pensée*, XV, Hermann, 1966, p. 50) χαρακτηρίζουν καλά, ἀπό αὐτή τῆ σκοπιά, τῆ θέση «ἀσυνέχειας» μέ τό παράδειγμα τῆς προγαλιλαϊκῆς ἐννοίας τοῦ *impetus*: «... Ἡ ἐννοία τοῦ *impetus* εἶναι... μιά ἐννοία πολύ συγκεχυμένη. Κατά βάθος, δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά μεταφράζει σέ «ἐπιστημονικούς» ὄρους μιά ἀντίληψη πού βασίζεται στήν καθημερινή ἐμπειρία, σέ ἓνα δεδομένο τῆς κοινῆς λογικῆς.

Τί εἶναι στήν πραγματικότητα τό *impetus*, ἢ *forza*, ἢ *virtus motiva*, παρά μιά συμπίκνωση, μποροῦμε νά ποῦμε, τῆς μυικῆς προσπάθειας καί τῆς φόρας; Ἐτσι, πράγματι, ἡ ἐννοία αὐτή συμβιδάξεται πολύ καλά μέ τά «γεγονότα» – πραγματικά ἢ ὄχι – πού ἀποτελοῦν τήν πειραματική βάση τῆς μεσαιωνικῆς δυναμικῆς καί, ἰδιαίτερα, μέ τό «γεγονός» τῆς ἀρχικῆς ἐπιτάχυνσης τοῦ βλήματος. Αὐτό τό γεγονός, μάλιστα, τό ἐξηγεῖ: δέν χρειάζεται, πράγματι, χρόνος ὥστε τό *impetus* νά καταλάβει τό κινητό; Ἀκόμη, ὄλος ὁ κόσμος ξέρει ὅτι χρειάζεται «νά πάροουμε φόρα» γιά νά πηδήξουμε ἓνα ἐμπόδιο, ὅτι τό καρτσάκι πού σπρώχνουμε ἢ τραβάμε ξεκινάει ἀργά καί αὐξάνει σταδιακά τῆ ταχύτητά του – ὅτι παίρνει φόρα καί αὐτό. Καί ὄλος ὁ κόσμος ξέρει – ἀκόμη καί τά παιδιά πού παίζουν μπάλα – ὅτι γιά νά χτυπήσουμε καλά πρός τό τέρμα τοποθετούμαστε σέ μιά σχετική ἀπό-

σταση ἀπό αὐτό: γιά νά ἐπιτρέψουμε στήν μπάλα νά ἀποκτήσει τῆ φόρα πού χρειάζεται».

3. Ὁ ὄρος «πρακτική ἰδεολογία» ὀρίζεται ἀπό τόν L. Althusser ὡς ἔξης: «οἱ πρακτικές ἰδεολογίες (γιά παράδειγμα ἡ ἠθική, ἡ θρησκεία...) εἶναι σύνθετοι σχηματισμοί ἀπό ἐννοιες – ἀναπαραστάσεις – εἰκόνες ἀπό τῆ μιά μεριά καί ἀπό συμπεριφορές – διαγωγές – στάσεις – χειρονομίες ἀπό τήν ἄλλη μεριά. Τό σύνολο λειτουργεῖ ὡς οἱ πρακτικοί κανόνες πού κυβερνοῦν τῆ συγκεκριμένη στάση καί τοποθέτηση τῶν ἀνθρώπων ἀέναντι στά πραγματικά ἀντικείμενα καί τά πραγματικά προβλήματα τῆς κοινωνικῆς καί ἀτομικῆς τους ὑπαρξης καθῶς καί τῆς ἱστορίας τους.

4. Ὡς πρός αὐτό τό σημείο, βλέπε ἐπίσης L. Althusser, *Lenine et la philosophie*, Paris, Maspero, 1969.

5. Βλέπε, γιά παράδειγμα, τό ἀρθρο τοῦ A. Κογρέ, *Une expérience de mesure*, in *Etudes d'histoire de la pensée scientifique*, Paris, PUF, 1966.

6. Τό μάθημα τοῦ F. Regnault ἦταν οὐσιαστικά ἀφερωμένο στήν ἐρμηνεία ὄλων αὐτῶν ὄρων. Τό παρόν κείμενο συντάχθηκε μέ βάση αὐτό τό μάθημα.

7. Ἡ ἐννοία τῆς τομῆς ἐδῶ ἐφαρμόζεται κύρια στήν ἱστορία τῆς Φυσικῆς. Ἡ σωστή χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς ἐννοίας γιά τήν ἀνάλυση τῆς ἐπιστημονικῆς συγκρότησης κάποιου ἄλλου κλάδου ἀπαιτεῖ κάθε φορά μιά ἐπιστημονική δουλειά πάνω στήν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ κλάδου, σέ ἀναφορά μέ τό διαφορικό πεδίο τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν.

μετάφραση: Ἄριστειδῆς Μπαλτᾶς

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ:**ΠΡΟΜΗΝΥΜΑΤΑ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ**

Ἡ ὄψη καί ἡ διάρθρωση τοῦ ἀναπτυγμένου βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ ἀλλάζει μέ ἐπιταχυνόμενους ρυθμούς μέσα ἀπό τήν συνεχή ἐξέλιξη τῆς κρίσης του. Ἡ «κοινή γνώμη» ἐξοικειώνεται ὄλο καί περισσότερο μέ τά πιό ἐμφανή γνωρίσματα τῆς κρίσης ἀκόμη καί μέ τόν πληθωρισμό καί τήν ἀνεργία καί καταφεύγει σέ στάσεις ἀμυνας ἢ ἀναμονῆς ἢ καί πολιτικές στροφές πρὸς τίς πολιτικές συντηρητικές δυνάμεις, ἐνώ λίγη προσοχή δίνεται σχετικά, καί στήν Ἑλλάδα ἀκόμη λιγότερη, στίς διαρθρωτικές ἀλλαγές, κοινωνικοοικονομικές καί γεωπολιτικές, πού παράγει ἡ κρίση. Ἀλλαγές πού δέν εἶναι, φυσικά, προκαθορισμένες μέ ἀκρίβεια μιά καί οἱ γενικές τάσεις καί κατευθύνσεις τους προσδιορίζονται τόσο ἀπό τούς μηχανισμούς τῆς κρίσης ὅσο καί ἀπό τίς κοινωνικοοικονομικές καί τίς γεωπολιτικές ἀντιθέσεις καί ἀγῶνες στό σημερινό κόσμο. Χωρίς λοιπόν νά παίζουμε τούς προφήτες καί πέρα ἀπό τό ἀπαρχαιωμένο λειτουργικό τοῦ % καί «βαθαίνει ἡ κρίση» εἶναι χρήσιμο νά παρακολουθοῦμε ἀπό κοντά τό γίνεσθαι αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν ὅπως καί τά κάθε φορά ἀναγκαῖα καί δυνατά ἀλλά προσωρινά, ἴσως, συμπεράσματα.

Ἡ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ «ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ» ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ

Σάν ἀπτή εἰκονογράφηση τῶν παραπάνω ἄς ἀναφερθοῦν μερικά πρόσφατα παραδείγματα. Δημοσιεύθηκε στό Λονδίνο πρόσφατα μελέτη σχετικά μέ τίς τάσεις τῆς παγκόσμιας ναυπηγικῆς βιομηχανίας. Τό κύριο συμπέρασμα τῆς εἶναι ὅτι τό κέντρο βάρους αὐτῆς τῆς βιομηχανίας ἀπομακρύνεται συνεχῶς ἀπό τή Δ. Εὐρώπη πρὸς τήν Ἄπω Ἀνατολή καί τή Λατινική Ἀμερική.

Στή δεκαετία τοῦ '80 προβλέπεται ὅτι ἡ Ἰαπωνία θά ἔχει ἀκόμα τό 40% τῆς παγκόσμιας ναυπηγικῆς παραγωγῆς (σήμερα ἔχει 50%), ἡ Δ. Εὐρώπη 12% (σήμερα περίπου 40%) καί ὁ Τρίτος Κόσμος 24% (*Financial Times*, 19.9.79).

Οἱ χώρες πού φαίνεται ἰδιαίτερα νά ἐπωφελοῦνται ἀπό αὐτές τίς ἀλλαγές εἶναι, γιά τήν ὥρα, σύμφωνα μέ ἄλλη ἀνάλογη μελέτη τοῦ ΟΟΣΑ, ἡ Πολωνία καί ἡ Ν. Κορέα (*Matin*, 5.10.79).

Ἀπό τό 1974 καί μετὰ σημαντικές ἀλλαγές ἀρχίζουν νά διαπιστώνονται (ἀλλά εἶχαν ξεκινήσει ἀπό ἀρκετά χρόνια πρὶν) καί στήν παγκόσμια αὐτοκινητοβιομηχανία.

Ἐνώ ἡ παραγωγή αὐτοκινήτων στίς ἀναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες γνωρίζει ρυθμούς αὔξεσης ρουτίνας, σέ ἄλλες χώρες ἡ αὔξηση εἶναι ἀλματώδης, ἰδιαίτερα στίς Ἀνατολικές χώρες, στή Ν. Εὐρώπη καί στή Λατινική Ἀμερική, ὅπως φυσικά καί στήν Ἄπω Ἀνατολή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς ΦΙΑΤ. Σήμερα ἡ ΦΙΑΤ πούλαει ὄχημα πού παράγονται ἀπό ἐγκαταστάσεις τῆς καί συμφωνίες τῆς μέ 6 χώρες: Ἰταλία, Ἰσπανία, Βραζιλία, Ἀργεντινή, Πολωνία καί Γιουγκοσλαβία. Ἡ εἰσαγωγή ΦΙΑΖΑ (Βραζιλία) ἀρχίζει προσεχῶς ἐξαγωγές 150.000 κινήτων καί 50.000 ὀχημάτων τό χρόνο. Ὁ κινήτρης ντζελ γιά μικρά αὐτοκίνητα (ΦΙΑΤ 127) θά παράγεται στήν Ἀργεντινή. Τό Φιάτ 126 θά παράγεται στήν Πολωνία, ἐνώ τό Φιάτ 128 θά παράγεται στή Γιουγκοσλαβία καί στήν Ἀργεντινή. Τά ἐμπορικά δίκτυα τῆς Φιάτ στήν Εὐρώπη θά πούλησουν τοῦ χρόνου 80.000 αὐτοκίνητα κατασκευασμένα στήν Πολωνία καί τήν Γιουγκοσλαβία. Παράλληλα ἡ παραγωγή τῆς ΣΕΑΤ (ΦΙΑΤ Ἰσπανίας) θά περάσει ἀπό 290.000 σήμερα σέ 350.000 αὐτοκίνητα τό 1980, ἀπό τά ὁποῖα 150.000 προορίζονται γιά ἐξαγωγές (*Forum International*, 5.10.70)

Ανάλογες αναδιαρθρώσεις επιχειρούν και όλες οι άλλες αυτοκινητοβιομηχανίες. Η γαλλική Πεζώ αγόρασε τη Σιτροέν και τις ευρωπαϊκές θυγατρικές της Κράυσερ.

Η Ρενώ αγόρασε την αμερικανική Αμερικαν Μότορς για να παράγει μοντέλα της στις ΗΠΑ. Η Τζένεραλ Μότορς (ΗΠΑ) διαπραγματεύεται ίδρυση νέων εργοστασίων στην Ευρώπη. Η Ντάτσουν αρχίζει σύντομα να μοντάρει αυτοκίνητα στην Ελλάδα. Η Φόλκσβάγκεν επενδύει στις ΗΠΑ για κατασκευή 400.000 αυτοκινήτων τó χρόνο. Παράλληλα αναπτύσσει τή θυγατρική της στη Βραζιλία (όπου είναι ó πρώτος παραγωγός τής χώρας) και ή θυγατρική αυτή επενδύει στην Αίγυπτο (10.000 αυτοκίνητα τó χρόνο, 28 εκ. δολάρια αρχική επένδυση).

Κι ακόμα παραπέρα, ή Ν. Κορέα αναπτύσσει ταχύτατα τήν κατασκευή αυτοκινήτων σέ συνεργασία μέ εταιρείες από Ίαπωνία και ΗΠΑ, στήν Πορτογαλία ή Ρενώ ίδρύει μονάδα παραγωγής 100.000 αυτοκινήτων, ή Αλγερία διαπραγματεύεται ανάλογη μονάδα μέ ευρωπαϊκές βιομηχανίες, ή Νιγηρία μοντάρει ήδη Πεζώ (πού τεμάχια μέχρι πρό όλίγου μεταφέρονταν μέ καθημερινές πτήσεις Μπόινγκ 747 από τήν Λυών) κ.λπ.

Τέτοιες επιταχυνόμενες εξελίξεις είναι αυτές πού εξηγούν τήν «προφητεία» τού προέδρου τής ΦΙΑΤ ότι δέν υπάρχει πιά χώρος στήν Ευρώπη παρά για δυό τó πολύ μεγάλες αυτοκινητοβιομηχανίες (προφανώς μετά από παραπέρα συγκέντρωση και συνεργασία αυτών πού ήδη υπάρχουν). Καί εξηγεί ακόμα γιατί όλες οι μεγάλες αυτοκινητοβιομηχανίες επιδιώκουν τή διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων τους πρός άλλες κατευθύνσεις: τρακτέρ, φορτηγά, βιομηχανικός εξοπλισμός, μελέτη και κατασκευή εργοστασίων κ.λπ. (ήδη ή ΦΙΑΤ είναι αυτοκινητοβιομηχανία για κάτω από τó 50% τής δραστηριότητάς τής).

Μ.Π.

ΑΠΟΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΥΣΗΣ

Συνεχίζονται και μάλλον εντείνονται οι αλλαγές πού κάνουν πολλούς να μιλούν για «άποεκβιομηχάνιση» των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Μερικά πρόσφατα στοιχεία δείχνουν ότι τó ποσοστό τού ενεργού πληθυσμού πού εργάζεται στή βιομηχανία μειώθηκε σημαντικά στά 4-5 τελευταία χρόνια:

Ένεργός πληθυσμός στή βιομηχανία (%)

	1974	1978
Βέλγιο	41,2	36,7
Όλλανδία	35,6	32,5
Λουξεμβούργο	47,1	43,5
Γαλλία	39,6	37,1
Δανία	32,3	30,3
Μ.Βρετανία	42,3	39,7
Δ.Γερμανία	47,3	45,1
Ίταλία	39,4	38,3
Ίρλανδία	31,4	30,9

(πηγή: *ECONOMIST*, 15/9/79)

Τέτοιες ποσοστιαίες αλλαγές, σέ τόσο μικρό χρονικό διάστημα, είναι τεράστιες. Δέν όφειλονται μόνο στήν αυξανόμενη ανεργία: στις παραπάνω χώρες ή πτώση των ποσοστών μεταφράζεται σέ άπώλεια 2,5 εκατομμυρίων εργατών.

Από την άλλη μεριά ο «τριτογενής τομέας» δημιούργησε στο ίδιο διάστημα 3 εκατομμύρια απασχολήσεις και η ανεργία μεγάλωσε γιατί η διαφορά καλύφθηκε από τη φυσική αύξηση του ενεργού πληθυσμού και την εγκατάλειψη της υπαίθρου. Έτσι, πάλι στην ανεργία, ο δεύτερος λόγος της μείωσης του βιομηχανικού πληθυσμού δεν μπορεί παρά να αποδοθεί σε δομικές αλλαγές της παραγωγικής δραστηριότητας στο σύνολο της παγκόσμιας οικονομίας: είτε η ίδια ή αύξημένη βιομηχανική παραγωγή στις αναπτυγμένες χώρες χρειάζεται όλο και λιγότερη βιομηχανική απασχόληση είτε, παράλληλα μάλιστα, τμήμα της βιομηχανικής παραγωγής μεταφέρεται ή αναπτύσσεται αλλού, έξω από τις παραδοσιακές γεωγραφικές βάσεις ανάπτυξης της παγκόσμιας βιομηχανίας.

Τό πρώτο φαινόμενο της ανεργίας που προκαλείται από το κλείσιμο μη αποδοτικών, στις συγκεκριμένες συνθήκες, επιχειρήσεων ή εργοστασίων είναι σχετικά τό πιο γνωστό. Τό δεύτερο, δηλαδή της μειωμένης ζήτησης βιομηχανικής απασχόλησης για τήν ίδια ή και αύξημένη βιομηχανική παραγωγή, είναι λιγότερο γνωστό αν και σχετικά παλιότερο. Ήδη ή βιομηχανική απασχόληση στις ΗΠΑ έχει πέσει κάτω από τό 30% του ενεργού πληθυσμού, ενώ επίσημες μελέτες στη Γαλλία δείχνουν ότι ή βιομηχανική (σημαντική) ανάπτυξη 4-5 χρόνια πριν από τό 1973 (και τήν «επίσημη» έναρξη της κρίσης) δεν δημιούργησε ούτε μία καινούρια βιομηχανική απασχόληση.

Όσο για τό τρίτο φαινόμενο, της αναδίπλωσης δηλαδή της βιομηχανίας έξω από τά παραδοσιακά της κέντρα, είναι σχετικά καινούριο, και έν πάση περιπτώσει στις μέρες μας παίρνει σχεδόν καθοριστικό χαρακτήρα. Σ' αυτή τήν αναδίπλωση πολλοί* αποδίδουν τήν λεγόμενη «άποεκβιομηχάνιση» του αναπτυγμένου δυτικού καπιταλισμού. Βέβαια ό όρος «άποεκβιομηχάνιση» έχει κάποιο άποπροσανατολιστικό χαρακτήρα. Δέν σημαίνει αναγκαστικά μείωση της ισχύος, και μάλιστα μπορεί νά σημαίνει τό αντίθετο. «Έκβιομηχάνιση» δέν είναι αναγκαστικά ένας άριθμός εργοστασίων αλλά ένας συγκεκριμένος τρόπος οργάνωσης της εργασίας και της παραγωγής. Και στις παραπάνω χώρες, μέ αυτή τήν έννοια, βιομηχανοποιείται ταχύτατα ή γεωργία και όλες οι πολύπλοκες δραστηριότητες που όνομάζουμε «ύπηρεσίες» (έργασία γραφείου, τράπεζες, ασφάλειες, εκπαίδευση, τουρισμός κ.λπ.)

Μολαταύτα τό φαινόμενο της «άποεκβιομηχάνισης» όπως περιγράφεται παραπάνω παραμένει ιδιαίτερα σημαντικό για τήν πορεία της παγκόσμιας οικονομίας (άντίθετη έκβιομηχάνιση άλλων χωρών) και τήν ποιότητα των κοινωνικών αγώνων στην αναπτυγμένη καπιταλιστική οικονομία (τά ευρωπαϊκά συνδικάτα ζητούν γενίκευση του 35ωρου, διεκδικώντας έτσι ένα τμήμα από τά άποτελέσματα της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας τους).

Μ.Π.

* π.χ. ό καθ. Α. Ζακμέν στή *Monde* τής 23/1/79.

ΝΕΟΙ ΤΟΜΕΙΣ ΓΙΑ ΝΕΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Είναι γενικά παραδεκτό σήμερα ότι ή κρίση δέν μπορεί νά ξεπεραστεί παρά μέ μία διαδικασία νέου τύπου συσσώρευσης του κεφαλαίου σε νέες τεχνικοοικονομικές, κοινωνικές και γεωπολιτικές βάσεις. Σχετικά μέ τούς νέους τομείς που σιγά-σιγά αναδύονται από τώρα ως οι μελλοντικές βάσεις συσσώρευσης του κεφαλαίου, είναι τά ηλεκτρονικά, ή πυρηνική τεχνολογία, ή «βιομηχανία της πληροφορόρησης και του γραφείου» ή αεροναυτική, οι νέες μορφές ενέργειας, ή εκμετάλλευση του διαστήματος και των ωκεανών.

Σχετικά μέ τούς τελευταίους, πολλά ένδιαφέροντα πράγματα αρχίζουν νά γίνονται γνωστά. Ήδη 20% της συνολικής κατανάλωσης πετρελαίου στον κόσμο έρχεται από κοιτάσματα «off-shore» δηλ. από τά θαλάσσια βάθη. Ό πλου-

τος δέβαια του ωκεανού δεν περιορίζεται εκεί: σήμερα ή παγκόσμια άλιεία «παράγει» περίπου 80 εκ. τόνους ψάρια και θαλασσινά (4 εκ. πριν 50-60 χρόνια), για να αναφέρουμε ένα «παραδοσιακό» επιχείρημα. Άλλά υπάρχουν και τά φουτουριστικά: ό πυθμένας του ωκεανού καλύπτεται από στρώματα μεταλλοφόρου ήλύος και από τούς λεγόμενους πολυμεταλλικούς κονδύλους, πού άποτελούν τά άσυγκρίτως μεγαλύτερα άποθέματα στον κόσμο (καλύπτουν ήκατομμύρια τετραγωνικών χιλιομέτρων). Η σύγχρονη τεχνολογία είναι κοντά ή έχει ήδη φτάσει σή λύση τών προβλημάτων πού έχει ή έκμετάλλευσή τους (σέ βάθη 3000-5000 μέτρων). Τό κόστος τής έκμετάλλευσης είναι φυσικά ύψηλότατο και δεν μπορεί να άντιμετωπιστεί παρά από τεράστιους συνασπισμούς έπιχειρήσεων ή και κρατών. Πράγμα πού άνταποκρίνεται στίς σημερινές δυνατότητες (ύπαρξη τεράστιων κεφαλαίων χωρίς δυνατότητα άποδοτικών έπενδύσεων), άλλά και δημιουργεί νέα προβλήματα (πώς τά μή έπενδυμένα κεφάλαια θά «μεταφερθούν» σ' αυτούς πού μπορούν και έπιθυμούν να τά έπενδύσουν) και άντιφάσεις. Άντιφάσεις, άνάμεσα στ' άλλα, πολιτικές: Σέ ποιόν άνήκουν οί ωκεανοί; Μπορεί τό κάθε κράτος να έπεκτείνει άπεριορίστα τά χωρικά του ύδατα ώσπου να καταλήξουμε σέ μιά μοιρασιά τών άχανών εκτάσεων πού καλύπτει ή θάλασσα; Και δεν είναι «άδικη» τέτοια μοιρασιά πού άποκλείει τίς χώρες χωρίς άκτές (καμιά είκοσαριά) και «τιμωρεί» τίς χώρες μέ στενές έξόδους στή θάλασσα; Και τί νόημα θά είχε μιά «δίκαιη» μοιρασιά όταν ή πραγματική οικονομική έκμετάλλευση δεν μπορεί να γίνει σήμερα και άδριο παρά από 3-4 χώρες (ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, ΕΟΚ, Ίαπωνία...);

Πρωθείται, κυρίως από τόν Τρίτο Κόσμο, ή ιδέα τής άνακήρυξης τών ωκεανών σέ «κοινό κτήμα τής άνθρωπότητας». Πράγμα πού θά σήμαινε ίσως κοινή διαχείρισή τους (παραχωρήσεις εκτάσεων για έκμετάλλευση κ.λπ.) και κάποιου είδους μοιρασιά τών κερδών (παγκόσμιος φόρος π.χ.). Η έννοια τής «νέας διεθνούς οικονομικής τάξης» προχωρεί και έδώ μετ' έμποδίων. Τά σχετικά θέματα συζητούνται και στήν παγκόσμια συνδιάσκεψη για τό δίκαιο τής θάλασσας. Έκει πού συζητούνται και τά τής ύφαλοκρηπίδας, και άλλα θέματα. Είναι περίεργο πού έδώ και χρόνια άδυνατεί να καταλήξει σέ πρακτικά άποτελέσματα;

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

ΤΟΥΡΚΙΑ: ΑΒΕΒΑΙΗ ΠΟΡΕΙΑ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

Ένώ δεν περνάει μέρα χωρίς νεκρούς από πολιτική βία σ' όλες τίς περιοχές τής χώρας, φαίνεται ότι μετά τίς συμπληρωματικές εκλογές του Όκτωβρίου και τήν πτώση τής κυβέρνησης Έτσεβίτ άνοίγει μιά περίοδος περισσότερο άδέβαιη.

Σάν άνερχόμενη δύναμη καταγράφηκε τό Κόμμα Δικαιοσύνης (ΑΡ) του Ντεμιρέλ, ένώ τό Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα του Έτσεβίτ έχασε έδαφος και μαζί τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Τά δύο μικρότερα δεξιά κόμματα, τό Κόμμα Έθνικιστικής Δράσης (ΝΑΡ) του Τουρκές και τό Κόμμα Έθνικής Σωτηρίας του Έρμπακάν, παρουσίασαν επίσης άνοδο. Άνάμεσα στίς τέσσερις αυτές πολιτικές δυνάμεις παίζεται σήμερα ένα πολύπλοκο παιχνίδι πιέσεων, διαπραγματεύσεων και ήλιγμών. Έκδασή του ένδέχεται να είναι μιά νέα κυβέρνηση συνασπισμού τών Κομμάτων Δικαιοσύνης, Έθνικής Σωτηρίας και Έθνικής Δράσης (ό Έτσεβίτ δεν έχει άποκλείσει τό ένδεχόμενο να στηρίξει έμμεσα μιά τέτοια κυβέρνηση) ή κυβέρνηση του Κόμματος Δικαιοσύνης (πού μόνο αν στηριχτεί από τόν Έτσεβίτ μπορεί να έπιζήσει) ή πρόωρες γενικές εκλογές.

Στίς μετακινήσεις τών ψηφοφόρων άντικαθρεφτίστηκε ή άδυναμία του Έτσεβίτ να άντιμετωπίσει τά οικονομικά προβλήματα τής χώρας, τήν όξύτατη

κοινωνική πόλωση και τό μειονοτικό πρόβλημα. Από τόν 'Ιανουάριο του 1978 πού ανέλαβε τήν κυβέρνηση κληρονομώντας από τό «Έθνικό Μέτωπο» (συνασπισμό τών τριών κομμάτων τής Δεξιᾶς καί 'Ακροδεξιᾶς μέ πρωθυπουργό τόν Ντεμιρέλ) μιᾶ καταστροφική κληρονομιά, ἡ κατάσταση δέν ἔπαυε νά χειροτερεύει. Κάτω ἀπό τήν ἐκδιαστική πίεση τοῦ Διεθνοῦς Νομισματικοῦ Ταμείου ἡ Τουρκία ὑποτίμησε ἀρκετές φορές τό νόμισμά της (φθινόπωρο 1978: 1 δολλάριο = 27 λίρες, χειμῶνας 1978-1979: 1 δολλάριο = 37 λίρες, καλοκαίρι 1979: 1 δολλάριο = 47 λίρες). Μόνο ἔτσι μπορεῖ νά πάρει δάνειο, ἐντελῶς ἀπαραίτητο γιά τή χώρα ἀφοῦ τό ἐξωτερικό χρέος της ἀνέρχεται περίπου στό μισό τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ἐνώ ὁ πληθωρισμός ἔφτασε τό 70% τό 1978. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν πολιτική βία, μετά τή μεγάλη σφαγή τοῦ Καραμάν Μαράς τόν Δεκέμβριο τοῦ 1978 (στήν ὁποία ἔνοπλες ὁμάδες φασιστῶν ἀπό διάφορες περιοχές δολοφόνησαν 250 ἀλεβίτες, δηλαδή μουσουλμάνους οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν στή σιιτική θρησκευτική μειονότητα τής Τουρκίας) κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος σέ 13 ἐπαρχίες καί στή συνέχεια σέ περισσότερες. Παρ' ὅλα αὐτά σήμερα, ἡ τρομοκρατία δέν εἶναι περιθωριακό γεγονός στήν τουρκική πολιτική, ἔργο μικρῶν ὁμάδων, ὅπως σέ εὐρωπαϊκές χώρες. Οἱ ἀριθμοί, πού δείχνουν νεκρούς καί τραυματίες τής κάθε μέρας, λένε ὅτι βρίσκεται στό κέντρο τής σημερινῆς τουρκικῆς πραγματικότητας.

Τελικά, τό Λαϊκό Κόμμα ἀποφεύγοντας νά θίξει τήν κοινωνική ρίζα τής πόλωσης καί νά χτυπήσει τοὺς φασιστικούς μηχανισμούς μέσα στό κράτος, ἔδωσε τήν ἐντύπωση ὅτι δέν εἶχε νά προσφέρει τίποτα διαφορετικό ἀπό τόν Ντεμιρέλ, ἐνώ ἐκεῖνος ὑποσχόταν ἐπιπλέον «νά ἐπιβάλει τήν τάξη». 'Εξάλλου, ἡ τουρκική ἀστική τάξη ἀφοῦ ἔκλινε γιά λίγο πρὸς μιᾶ σοσιαλδημοκρατική λύση καί ὑποστήριξε τόν 'Ετσεβίτ (ἀπογοητευμένη ἀπό τήν ἀνικανότητα τής προηγούμενης κυβέρνησης «'Εθνικοῦ Μετώπου»), φαίνεται ὅτι ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό στρέφει τίς προτιμήσεις της σ' ἕνα νέο συνασπισμό τών δεξιότερων κομμάτων ἢ ἐναλλακτικά σ' ἕνα δίδυμο 'Ετσεβίτ-Ντεμιρέλ (τό ὁποῖο ὅμως δέν φαίνεται πιθανό σήμερα). 'Ετσι εἶδαμε συνεχεῖς ἀποσκιρτήσεις βουλευτῶν τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος (ἢ συνεργαζομένων) στίς πιό κρίσιμες στιγμές γιά τόν 'Ετσεβίτ, οἱ ὁποῖοι προσχώρησαν μετά στό Κόμμα Δικαιοσύνης ἢ ἔμειναν ἀνάμεσα στά δύο μεγάλα κόμματα δημιουργώντας ἕνα «χώρο συνδιαλλαγῆς».

'Από τήν ἄλλη πλευρά, τά μαζικά ἀριστερά συνδικάτα (Συνομοσπονδία Ριζοσπαστικῶν 'Εργατικῶν Συνδικάτων, DISK) τά ὁποῖα ὑποστήριξαν κριτικά τό Λαϊκό Κόμμα, καθώς καί ἡ ἀριστερή πτέρυγα τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματος (μέ ἐπικεφαλῆς τή νεολαία, ἡ ὁποία ἀγωνίστηκε σκληρά στό συνέδριο κατά τοῦ «δεξιῶ ἀνεμου» πού ἔπνεε στό κόμμα) δέν μπόρεσαν νά δημιουργήσουν τοὺς ὅρους γιά νά ἀναδειχθεῖ μιᾶ ἄλλη πολιτική εἴτε μέσα εἴτε ἔξω ἀπό τό κόμμα τοῦ 'Ετσεβίτ. 'Η ἀπογοήτευση ἀπό τόν τελευταῖο σέ συνδυασμό μέ τόν φόβο ὅτι ὁποιαδήποτε διαρροή ψήφων ἀπό τό Λαϊκό Κόμμα πρὸς ἀριστερότερους σχηματισμούς πριμοδοτεῖ τόν Ντεμιρέλ, διώχνει τοὺς λιγότερο πολιτικοποιημένους ψηφοφόρους πρὸς τά δεξιά ἐνώ καθηλώνει τοὺς πιό προοδευτικούς καί σκεπτόμενους στήν ἴδια ἀδέβαιη καί ἀδιέξοδη πορεία. Μέσα σ' αὐτό τό κλίμα, οἱ μικρές ἀριστερές πολιτικές δυνάμεις 'Εργατικό Κόμμα (TIP), Σοσιαλιστικό Κόμμα Τουρκίας (TSIP), Κόμμα 'Εργαζομένων (TEP), Σοσιαλιστικό Κόμμα (SP) βρίσκονται σέ πολύ χαμηλά ποσοστά ψήφων. 'Εξάλλου τό Λαϊκό Κόμμα ἀπέκτησε τελευταία καί τό κύρος τοῦ μέλους τής Σοσιαλιστικῆς Διεθνοῦς. Οἱ ὁμάδες τής ἐξωκοινοβουλευτικῆς ἀριστερᾶς ἔχουν σημαντικές προσβάσεις στή νεολαία (ἰδίως τή φοιτητική), καί ὅπως λέγεται ἔχουν σιναψί σοβαροῦς δεσμούς μέ τό αὐτονομιστικό κίνημα τῶν Κούρδων στίς ἀνατολικές περιοχές. Τό 'Επαναστατικό Κόμμα τῶν 'Εργατῶν καί 'Αγροτῶν λέγεται ὅτι ἔχει τήν ὑποστήριξη ἑνός μέρους τῶν συνδικάτων DISK, ἐνώ ἡ παρουσία τής 'Ομοσπονδίας 'Επαναστατικῆς Νεολαίας (DEV-GENG) εἶναι ἐντυπωσιακή στήν Κωνσταντινούπολη, στήν 'Αγκυρα καί τίς ἀκτές τοῦ Αἰγαίου. Τέλος, ἡ ἐνοπλή ἀκρα ἀριστερά, ἡ ὁποία δέχτηκε ἰσχυρά πλήγματα τό 1971 μέ τήν ἐπέμβαση τοῦ στρατοῦ, ἀνασυγκροτήθηκε μετά τό 1973 καί κάθε ἄλλο παρά ὑποτονική εἶναι ἡ παρουσία της.

Στό χώρο τής ἀκρας δεξιᾶς, τό Κόμμα 'Εθνικιστικῆς Δράσης (NAP) δέν κρύβει καθόλου τίς φασιστικές του καταβολές, ἐνώ προπαγανδίζει τήν ἰδέα τής

«Μεγάλης Τουρκίας» (διεκδικεί όλες τις περιοχές όπου κατοικούν Τούρκοι ή συγγενείς φυλές, όπως τό σοβιετικό και κινεζικό άκόμα Τουρκεστάν). Από τή «μαζική του όργάνωση», τήν Ίδεαλιστική Άδελφότητα, έκπορεύονται οί τρομοκρατικές ομάδες τών Γκρίζων Λύκων. Η τρομοκρατική δράση ωστόσο είναι πολύ πιο άποτελεσματική επειδή στηρίζεται σε ένα ισχυρό φασιστικό βραχίονα μέσα στην καρδιά του κατασταλτικού μηχανισμού του κράτους: μέσα στην τουρκική ύπηρεσία πληροφοριών (ΜΙΤ) υπάρχει συγκροτημένος μηχανισμός που έλέγχει όλες τις καιρίες θέσεις. Και όλοι πιστεύουν ότι ό μηχανισμός αυτός, γνωστός με τό όνομα «Άντιανταρτοπόλεμος», ιδρύθηκε από τήν ίδια τήν CIA.

Όσο για τόν Έρμπακάν και τό κόμμα Έθνικής Σωτηρίας οί όμοιότητες με τό θρησκευτικό κίνημα του Ίράν υπάρχουν, αλλά δέν πρέπει να τις υπερτιμάμε. Οί προσπάθειές του να ανατρέψει όρισμένες από τις μεταρρυθμίσεις που επέβαλε ό Άτατούρκ, όταν περιόρισε τό ρόλο της εκκλησίας και τήν διαχώρισε από τό κράτος, έχουν αποδώσει φτωχούς καρπούς μέχρι τώρα. Κι αυτό παρά τό γεγονός ότι έχει συμπράξει σε συμμαχικές κυβερνήσεις και με τά δύο μεγάλα κόμματα. Σήμερα, φαίνεται ότι προσπαθεί να έκμεταλλευτεί τήν αίγλη του Χομεϊνί και να δημιουργήσει κίνημα μαζών με θεοκρατική κατεύθυνση. Και ή δύναμή του αυξάνει. Άλλά οί συνθήκες είναι πολύ διαφορετικές από τό Ίράν: ούτε ό κληρός έχει ανάλογο ειδικό δάρος και κύρος στην τουρκική κοινωνία, ούτε οί γυναίκες τών μεγάλων πόλεων είναι εύκολο να πεισθούν να φορέσουν και πάλι φερετζέ. Έτσι τό θρησκευτικό κίνημα αναπτύσσεται χωρίς να παίρνει διαστάσεις πλημμύρας όπως στο Ίράν.

Στή σημερινή φάση τό Λαϊκό Κόμμα προσπαθεί να «πετάξει τό μπαλάκι» του δύσκολου παιχνιδιού στον Ντεμιρέλ, ώστε για μία άκόμα φορά να φθαρεί και αυτός με τή σειρά του. Ίστορία που θυμίζει άρκετά τήν παλιότερη διαμάχη Βενιζελικών και Άντιβενιζελικών στη χώρα μας. Ό Ντεμιρέλ όμως έχει επίγνωση τών δυσκολιών που θά αντιμετώπισει και επιπλέον φοβάται να επαναλάβει τό πείραμα του «Έθνικού Μετώπου». Προτιμά τις πρόωρες εκλογές έλπίζοντας σε αυτοδύναμη πλειοψηφία. Παράλληλα, έχοντας αναλάβει έντολή να σχηματίσει κυβέρνηση, κολακεύει τό στρατό και ύπόσχεται να επιβάλλει τήν τάξη.

Η ήγεςία του στρατού δείχνει άπρόθυμη να ανακατευτεί και πάλι στην πολιτική. Όσοτόσο ρεύματα ποικίλα άντιμάχονται στους κατώτερους άξιωματικούς όπως και στην άτυνομία (ή όποια έχει σχεδόν παραλύσει άφου στους κόλπους της δρούν δύο όργανώσεις, μία δεξιά και μία άριστερή).

Τελικά, δέν διακρίνεται προς τό παρόν μία σφαιρική αντιμετώπιση της κρίσης από τις προοδευτικές δυνάμεις. Τέτοια που να συγκεντρώνει τις έπιμέρους άντιστάσεις και άγώνες τών λαϊκών δυνάμεων σε μία ένιαία προοπτική. Τό άδιέξοδο παρατείνεται και για τόν πολύ κόσμο τό δίλημμα είναι ποιο από τά δύο μεγάλα κόμματα μπορεί να διαχειριστεί καλύτερα τήν κρίση. Και φαίνεται ότι σήμερα μόνο κάποιες μειοψηφικές δυνάμεις – εργάτες της Κωνσταντινούπολης, φοιτητές της Άγκυρας, εκπαιδευτικοί σ' όλη τή χώρα, Κούρδοι τών βουνών – προσδλέπουν σε μία σύντομη άνατροπή του «δεξιού άνεμου».

Γιώργος Ριτζούλης

ΠΕΡΣΙΑ: ΙΕΡΑΤΕΙΟ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Πώς να καταλάβουμε τά γεγονότα της Περσίας; Νά ένα έρώτημα που λίγους άπασχολεί. Εύκαιρίας δοθείσης οί περισσότεροι όργανισμοί που έκπορεύονται τή κοινή μας ώφέλεια – και συνείδηση – επιδίδονται σε άγοραπωλήσεις: (ξε)πουλάς όλίγον σοσιαλισμό, άγοράζεις Ιρανική επανάσταση. Κοινό τό όφελος, άνταλλάξιμα τά είδη. Άλλοθι γερό: στην Περσία δρώ ό λαός.

Στήν Περσία, μιά κοινωνία μεταβατική ὅπως τόσες στήν ἐποχή μας, μέ τούς ἀστούς καί τούς ἐμπόρους, τούς προλετάριους καί τούς ἀγρότες της, ἀλλά καί τούς ἀναρίθμητους ὑποπρολετάριους ἀνεργούς τῆς πόλης, βαδίζοντας ἕναν πολιτικά ταραγμένο, κοινωνικά σχεδόν βίαιο (βοηθῶντος καί τοῦ πετρελαίου) δρόμο πρὸς τὴν ἀστικοποίηση, ἦρθε νά συναντήσῃ τούς ἀγιατολλάδες. Δέν στάθηκε ἐμπόδιο πού αὐτοὶ βάδιζαν τὸν ἀκριβῶς ἀντίστροφο δρόμο. Τὸ ἀντίθετο. Ἄλλωστε τὸ ξέρομε, τὸ ἔχουμε μόνιμο σχεδόν σαράκι, ἡ ἰδεολογία παρουσιάζει συνήθως κάποιαν ὑστέρηση. Τελικὰ οἱ ἀγιατολλάδες οἰκειοποιήθηκαν καί ἔκαναν τὴν ἐπανάσταση.

Μέ τὸ ποιὸ εἶναι οἱ ἀγιατολλάδες, ἔχει ἀσχοληθεῖ παλαιότερα ὁ *Πολίτης*. Ἄλλὰ κι ὅσοι θέλουν νά σκέπτονται σ' αὐτὴ τὴ χώρα, χωρίστηκαν σέ δύο στρατόπεδα. Εἶναι λοιπὸν ἐπαναστάτες ἢ ὀπισθοδρομικοί; Εἶναι καί τὰ δύο. Θὰ τούς ἀποκαλέσουμε ἐδῶ ὀπισθοδρομικούς σέ βαθμὸ ἐπαναστατικὸ ἀκόμα καί ὡς πρὸς τὸ σημερινὸ Ἰράν. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἐπαναστατικὸ ὀπισθοδρομικὸ ἱερατεῖο ἦταν ἀπὸ τὴν ἀντιφατικὴ πολιτικὴ κληρονομιά τῆς ἐπανάστασης ἀναγκασμένο νά συνυπάρχει γιὰ ἕνα διάστημα μέ τούς ὑπόλοιπους ἀντισαχικούς καί ἀντιαμερικανούς συμμάχους: τούς φενταγίν, τούς κομμουνιστές, τούς πολιτικούς τῆς κυβέρνησης τοῦ ἀστοῦ συνεργάτη τους Μπαζαργκάν, στοὺς ὁποίους παραχωρήθηκε ἡ διαχείριση τῶν ἐγκοσμίων. Ἄλλ' ὁ λόγος τοῦ Ἄλλάχ – κάθε Ἄλλάχ – δέν παίρνει νερό. Οὔτε σηκώνει συμμάχους. Σέ μιά χώρα πού δέν ὑπάρχει πιά ὀργανωμένο κράτος, πού ὁ στρατὸς, πληγωμένος καθὼς εἶναι ἀπὸ τὸ ἀμαρτωλὸ παρελθόν, προτιμᾷ νά παρατηρεῖ τὰ γεγονότα, πού ἡ ἰδεολογικὴ κυριαρχία τοῦ χομεϊνικοῦ λόγου συνιστᾷ τελικὰ τὴν μοναδικὴ δρῶσα πολιτικὴ δύναμη, τὸ ἱερατεῖο, πού μοιάζει νά σέβεται σοβαρὰ τίς ἴδιες του τίς προθέσεις, θέλει, μιά καί τὸ μπορεῖ, νά ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τούς «συμμάχους».

Γύρω ἀπ' αὐτὸν τὸν ἄξονα κινήθηκαν τὰ πιὸ σοβαρὰ γεγονότα τῶν τελευταίων μηνῶν. Ὅμως οἱ ἀντιφάσεις τῆς ἐξουσίας τῶν θεοκρατῶν δέν λύνονται, μονάχα ἀνάγονται σέ κάποιες ἄλλες. Ὁ λόγος τοῦ Χομεϊνί, θρησκευτικὸς στήν ἀφετηρία καί τὴν κατάληξή του, εἶναι, ἂν καί κυρίαρχος, ἀναγκασμένος νά γίνεται πολιτικὸς κάθε φορὰ πού θέλει νά ἐπιδράσῃ σέ κάπως σοβαρότερα γεγονότα. Μέχρι σήμερα τὸ κατάφερε, ἂν καί σέ τόνο ἀπελπιστικὰ μονότονο. Τὸ εἶδαμε στὸ κλείσιμο τῶν γραφείων καί τῆς ἐφημερίδας τοῦ *Τουντέχ*, τὸ ὁποῖο κατηγορήθηκε γιὰ συνεργασία μέ ξένες δυνάμεις. Τὸ εἶδαμε καί πρόσφατα, μέ πολὺ πιὸ ἐντυπωσιακὸ σκηνικὸ. Γιὰ νά ἀπομακρυνθεῖ ἡ κυβέρνηση Μπαζαργκάν χρειάστηκε νά ἐπιστρατευθεῖ ὄλο τὸ ἀντιαμερικανικὸ καί ἀντισαχικὸ μένος, σέ βαθμὸ ὑστερίας. Σχεδὸν ἐμπόλεμη κατάσταση. Ἡ θρησκεία δέν ἀρκεῖ νά εἶναι τὸ ὄπιο τοῦ λαοῦ. Πρέπει νά γνωρίζεῖ νά δίνει ὄπιο στὸ λαό. Μέ μαεστρία.

Ἡ διεύρυνση τῆς κυριαρχίας τοῦ Χομεϊνί συνοδεύεται ἔτσι ἀπὸ μιά μόνотонη, σχεδὸν ἐξαντλητικὴ πλειοδοσία πάνω στὰ συνθήματα τῆς ἐπανάστασης, μέ τὸν λαὸ σάν δέκτη τῆς πολιτικῆς του βούλησης. Μέχρι πότε ὅμως; Ἀργὰ ἢ γρήγορα θά εἶναι ἀναγκασμένος νά ὑπακούσῃ στὴ δυναμικὴ τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἐφόσον βέβαια θέλει νά τὴν ἐξουσιάσει. Κάτι πού ὄχι μόνο δέν τὸ μπορεῖ, ἀλλὰ πού ἀκριβῶς ἀπεύχεται. Ἄρα λοιπὸν ἀδιέξοδο; Ἴσως. Ἐκτός κι ἂν κάποιος ἄλλος δέκτης τῆς πολιτικῆς βούλησης τοῦ ἱερατείου ἀντικαταστήσει στὸ μέλλον τὸ λαό. Στὶς χριστιανικὲς ἐπικράτειες μιλάμε γιὰ μηχανισμούς. Ὅποτε πιά τὰ πράγματα θά εἶναι πολὺ πιὸ γνώριμα σέ μᾶς, καί σίγουρα λιγότερο ἐξωτικά.

Δαμιανὸς Παπαδημητρίου

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΦΟΙΤΗΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΕΠΙ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

**Πρόχειρο σχέδιασμα
μιας υπόθεσης
γιά τή λογική
τής πολιτικής εξέλιξης
του αντιδικτατορικού
φοιτητικού κινήματος**

του Δημήτρη Νικολάου

Α. Τό γενικό πλαίσιο

1. 'Η άμαχητί επίβολή τής δικτατορίας ισοδυναμεί με τήν συντριπτική πολιτική ήττα ολόκληρου του προχουντικού πολιτικού κόσμου πού στάθηκε συνολικά άνίκανος νά προβλέψει τήν επέλευσή της και νά προετοιμασεί κατάλληλα. Οί συνθήκες αὐτῆς τῆς άρχικῆς ήττας καθόρισαν, στή συνέχεια, τήν ουσιαστική άδυναμία αὐτοῦ τοῦ κόσμου νά ἐπεξεργαστεί και νά προτείνει μιάν άποτελεσματική στρατηγική γιά τήν αντιμετώπιση τῆς δικτατορίας και τῶν συνεπειῶν της. 'Ετσι οί πολιτικοί οργανισμοί δέν διαλύθηκαν μόνο οργανωτικά (φυλακές, έξορίες, κ.λπ.), αλλά διαλύθηκαν και με τήν ουσιαστική πολιτική έννοια τοῦ ὄρου: ή χούντα μονοπώλησε τό πολιτικό επίπεδο: ουσιαστικά κανένας πολιτικός αντίπαλος δέν μπόρεσε ν' άμφισβητήσει τήν κυριαρχία της.

2. 'Ομως ή δικτατορία δέν κατόρθωσε ποτέ νά κερδίσει εκείνη τή λαϊκή άποδοχή πού θά τήν νομιμοποιούσε ιδεολογικά και πολιτικά. Δηλαδή δέν απέκτησε ποτέ ένα περιθώριο έλιγμών πού θά τῆς επέτρεπε νά απορροφήσει ή ακόμα και νά προσεταιριστεί ὀρισμένα κοινωνικά αίτήματα. 'Ετσι ή χούντα ήταν άναγκασμένη νά κινείται μέσα σ' έντελῶς άνελαστικά πλαίσια, ήταν ὑποχρεωμένη νά επιστρατεύει άμεσα τόν καταπιεστικό μηχανισμό της γιά ν' αντιμετώπισει ακόμη και τό πιο στοιχειῶδες αίτημα, τήν πιο ὑποτυπώδη φωνή διαμαρτυρίας. Γι' αὐτό τό λόγο, ή ανάπτυξη τῆς ὀποιας κοινωνικῆς κίνησης, άπαιτούσε τή θραύση τοῦ γύψου, κάθε κοινωνικό αίτημα άντικειμενικά συμπυκνωνόταν στό νά φύγει ή χούντα. Ταυτόχρονα, ή μονοπώληση τοῦ πολιτικοῦ επιπέδου από

τήν μεριά της άνάγκαζε ὄλες τίς πολιτικές στρατηγικές νά διερχονται κι αὐτές από τήν ίδια άπάντηση: νά φύγει ή χούντα. 'Η πτώση τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας δέν άποτέλεσε, λοιπόν, μόνο συμπύκνωμα τῶν κοινωνικῶν αίτημάτων: ήταν συγχρόνως και σημείο σύγκλισης ὄλων τῶν πολιτικῶν δυνάμεων - από τούς βασιλικούς μέχρι τούς άριστερούς ὄλων τῶν κατευθύνσεων. 'Αντίστροφα, μέσα στήν ίδια αὐτήν διαδικασία, τό κοινό γενικό πολιτικό αίτημα νά φύγει ή χούντα μπορούσε νά ὑποβαστάξει ριζικά αντίθετες πολιτικές στρατηγικές ὅπως και νά συγκεκριμενοποιείται, ανάλογα με τόν κοινωνικό χώρο, σέ διαφορετικό κοινωνικό περιεχόμενο.

3. 'Η επίβολή τῆς δικτατορίας δέν ήταν μόνο ήττα τοῦ προχουντικού πολιτικοῦ κόσμου: ήταν και ήττα τῶν ἰδίων τῶν μαζῶν. 'Η διάλυση τῶν πολιτικῶν ὀργανισμῶν ήταν συνάννη με τήν καταστροφή τῆς ὀποιας ὀργανικῆς σχέσης τους με τίς μάζες. Οί μάζες άποδεσμεύθηκαν από τήν άμεση έπιρροή τους και συγχρόνως καταργήθηκαν προσωρινά στήν πράξη ὄλες οί παλιές κατακόρυφες διαιρέσεις σέ δεξιούς, κεντρώους και άριστερούς. 'Ομως αὐτή ή άποδέσμευση είχε τή γεύση τῆς άπογοήτευσης, ισοδυναμοῦσε με μιá αίσθηση άδυναμίας. Δέν κατέρρευσε μόνο ή έμπιστοσύνη τους άπέναντι στοῦς πολιτικούς ὀργανισμούς: κλονίστηκε καιρία και ή έμπιστοσύνη τους άπέναντι στίς ἰδιες τους τίς δυνάμεις. Κυριάρχησε έτσι μιá γενική πολιτική έπιφυλακτικότητα τόσο άπέναντι σέ ὄσες πολιτικές προτάσεις άπέρρεαν από τόν παλιό πολιτικό κόσμο ὅσο και σέ ὄσες πρωτοβουλίες δέν άνταποκρίνονταν στά κριτήρια πού ὑπαγόρευε ή θαθιά

ιστορική εμπειρία που οι μάζες είχαν συσσωρεύσει.

Β. Οι προϋποθέσεις ανάπτυξης φοιτητικού κινήματος

4. Μέ πρωτοβουλία λίγων άπ' όσους διέφυγαν τις πρώτες μαζικές συλλήψεις και την πολιτική κάλυψη ορισμένων κομμάτων ή προσωπικοτήτων, συγκροτήθηκαν μερικές αντιστασιακές οργανώσεις που προσπάθησαν να θέσουν έμπρακτα το αίτημα της απομάκρυνσης της χούντας. Όμως αυτές οι προσπάθειες, καθώς ήταν δομημένες ιδεολογικά, πολιτικά και οργανωτικά με βάση όσα οδήγησαν στην ήττα, δεν συνέλαβαν τη βαθύτερη ουσία της επιφυλακτικότητας των μαζών και παρέμειναν άπλοοι παραγανδιστές χωρίς ουσιαστικά καμία πραγματική πολιτική ύπαρξη. Στην ίδια επιφυλακτικότητα θα προσκρούσουν και ορισμένες άριστερές πολιτικές ομάδες που θα δημιουργηθούν σε μία κατεύθυνση κριτικής της παραδοσιακής άριστερά και με βάση την χωρίς επεξεργασία αποδοχή ορισμένων στοιχείων άπ' αυτά που ανέδειχνε ή κρίση του παγκόσμιου άριστερού και κομμουνιστικού κινήματος. Γενικά οι μάζες θα παρακολουθούν άπό μακριά, με κάποια ίσως συμπάθεια, τις προσπάθειες των αντιστασιακών να τις «ξυπνήσουν» χωρίς ν' ακολουθούν και χωρίς να κινητοποιούνται· ούτε οι μάζες θα έμπιστευθούν τις οργανώσεις, αλλά ούτε και οι οργανώσεις τις μάζες. Αυτή ή άμοιβαία επιφυλακτικότητα θα άφήσει τις αντιστασιακές οργανώσεις ουσιαστικά άπομονωμένες και θα τις καταστήσει εύκολη λεία της Άσφάλειας. Η μία μετά την άλλη θα διαγράψουν ένα σχετικά σύντομο κύκλο πραγματικής ζωής και θα σβήσουν.

5. Η ύπαρξη και ή δράση των αντιστασιακών οργανώσεων τοποθέτησε έμπρακτα το αίτημα της αντίστασης ενάντια στη χούντα. Όσο και άν αυτές δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να σπάσουν τό φράγμα της επιφυλακτικότητας και να καταλύσουν μαζικά κινήματα, οι δίκες των μελών τους, τά βασανιστήρια, οι βαριές ποινές συγκινοούσαν, παραδειγματίζαν και ένέπνεαν. Ταυτόχρονα, επειδή τό μεγάλο μέρος αυτών που πρώτοι αντίσάθηκαν και πλήρωσαν τις

συνέπειες ήταν άριστεροί, ή αντίσταση και ή συγκίνηση που προκαλούσε πήρε ένα έντονο άριστερό χρώμα, δηλαδή τό αίτημα να φύγει ή χούντα προσέλαβε έναν συγκεχυμένο ίσως ως προς τά επιμέρους στοιχεία του, αλλά πολύ σαφές στη γενικότητά του άριστερό περιεχόμενο.

6. Η καταγραφή της άποτυχίας των αντιστασιακών οργανώσεων συμπύκνει χρονικά (και όχι μόνο χρονικά) με τό τέλος των ψευδαισθήσεων (που άποτελούσαν συστατικό στοιχείο της πολιτικής των περισσότερων άπ' αυτές) ότι ή χούντα θα πέσει σύντομα άπό την έξωτερική πίεση που θα άσκήσουν οι «καλοί» Άμερικάνοι ή οι Εθρωπαίοι (δταν ό Ρ. Κέννεντυ εκλεγεί Πρόεδρος των ΗΠΑ, δταν ό σοσιαλδημοκράτης Β. Μπράντ ή τό Συμβούλιο της Εύρώπης επιληφθεί του θέματος, κ.λπ.), ολοκληρώνοντας έτσι την καταγραφή της χρεοκοπίας παρά πολλών «γνωστών» και «παραδεδεγμένων». Ός άθόρμητη συνέπεια αυτής της καταγραφής, έμφανίζεται μία στροφή προς μία άνοιχτή και έντονη ιδεολογική και θεωρητική άναζήτηση (πληθώρα εκδόσεων, ΕΚΙΝ, ΕΜΕΠ, άτυποι κύκλοι συζήτησης, κ.λπ.) Την πρωτοβουλία της στροφής έχουν, σε μεγάλο βαθμό, άριστεροί που, άλλοι λιγότερο άλλοι περισσότερο, είχαν συμμετάσχει στις αντιστασιακές οργανώσεις, ενώ αυτή θροίσει μεγάλη άπήχηση στη νεολαία και ιδιαίτερα στους τότε φοιτητές. Όλόκληρη ή κίνηση μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία διαδικασία άθόρμητης άναζήτησης των αίτιών της άποτυχίας των αντιστασιακών οργανώσεων, ως μία άθόρμητη προσπάθεια να τεθούν και να έρευνηθούν όλα τά καιρία προβλήματα της ιστορίας και της δομής του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, με όσα και όποια θεωρητικά εργαλεία ό καθένας διέθετε ή μπορούσε να θρει. Πρόκειται δηλαδή για μία διαδικασία *ιδεολογικής προετομασίας*. Τόσο τό περιεχόμενο αυτής της διαδικασίας όσο και οι συγκεκριμένες καταβολές της ένισχύουν σημαντικά τόν άριστερό προσανατολισμό, μ' όλα του τά ιδιότυπα γνωρίσματα, που είχε ήδη πάρει ή αντίσταση ενάντια στη χούντα.

7. Όσο οι αντιστασιακές οργα-

νώσεις εξακολουθούσαν να υπάρχουν, όσο δεν είχε ολοπλευρα καταδειχτεί ή έγγενής ιδεολογική και πολιτική άδυναμία τους να καταλύσουν διαδικασίες μαζικού κινήματος, ή παρουσία τους *δέσμευε* και άμεσα και έμμεσα τις πιο ευαίσθητες, τις πιο άνήσυχες, τις πιο ζωντανές δυνάμεις σε κατευθύνσεις πολιτικά στείρες. Άρα, αντίστροφα, με δεδομένη την άδυναμία τους να χαράξουν οι ίδιες μία τέτοια προοπτική, ή πολιτική χρεοκοπία τους άποτελούσε *προϋπόθεση* για να ξεκινήσει πραγματικό μαζικό κίνημα.

Γ. Τό ξεκίνημα του φοιτητικού κινήματος

8. Μαζικό κίνημα δεν μπορούσε να ξεκινήσει παρά άφου είχαν κοινωνικά εκπληρωθεί ορισμένες προϋποθέσεις και σ' ένα κοινωνικό χώρο που θα συγκέντρωνε κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Επειδή δέ και αυτές οι προϋποθέσεις και αυτά τά χαρακτηριστικά έβρισκαν την άρτιότερη έκφρασή τους στο φοιτητικό χώρο, τό μαζικό κίνημα που ξεκίνησε ήταν *φοιτητικό* κίνημα. Πραγματικά, οι φοιτητικές δυνάμεις είναι:

- δυνάμεις νεολαίας, δηλαδή δυνάμεις ευαίσθητες στο μήνυμα άξιοπρέπειας που εξέπεμπαν τότε οι φυλακές, οι έξορίες, τά βασανιστήρια, οι δίκες.
- δυνάμεις νεολαίας, δηλαδή δυνάμεις γενναιόδωρες όπου τόσο ή ηλικία όσο και ή ιστορική άπειρία μείωναν την τότε πολιτική επιφυλακτικότητα στο έλάχιστο.
- δυνάμεις διάνοησης, δηλαδή δυνάμεις που ανταποκρίνονται άμεσα στα γενικά πολιτικά αίτήματα και άρα και στο πολιτικό αίτημα που τότε συμπύκνωνε τά πάντα: να φύγει ή χούντα.
- δυνάμεις νεολαίας και δυνάμεις διάνοησης, δηλαδή άνήσυχες που μπορούσαν τότε να μετέχουν μ' ολοκληρητή ζωντάνια τους στις διαδικασίες ιδεολογικής και θεωρητικής άναζήτησης που είχαν ξεκινήσει και να κάνουν ύπόθεση ζωής τά όράματα του καινούριου άριστερού κόσμου που άνοίγονταν μπροστά στα μάτια τους.
- δυνάμεις που ή καθημερινή ζωή τις συγκεντρώνει σ' ένα χώρο και τις ώθει φυσιολογικά στη συζή-

τηση, στον προβληματισμό, στην επεξεργασία και την κριτική των απόψεων που τότε κυκλοφορούσαν.

– δυνάμεις, τέλος, που αντικειμενικά δέν μπορούσαν – τότε – να δεσμευτούν σέ πολιτικά δειλά και ιδεολογικά στενόκαρδα σχήματα, γιατί αυτά ήταν, προσωρινά τουλάχιστον, πολιτικά ανύπαρκτα.

Μέ δύο λόγια, ό φοιτητικός χώρος συγκέντρωνε δυνάμεις ζωντανές, ανήσυχες, ευαίσθητες στό μήνυμα τής αντίστασης και στό συγκεχυμένο άριστερό περιεχόμενο του και ταυτόχρονα δυνάμεις διαθέσιμες, άπαλλαγμένες από τήν πολιτική επιφυλακτικότητα που επέβαλλε ή ιστορική πείρα και αδέσμευτες, δηλαδή μέ αντικειμενικά κλειστή τή δυνατότητα άμεσου εγκλωβισμού τους σέ αδιέξοδα πολιτικά σχήματα.

Γι' αυτό ξεκίνησε μαζικό φοιτητικό κίνημα. Μέ μιά κατάλληλη άφορμή ως καταλύτη. Μέ κεντρικό αίτημα τό γενικό πολιτικό αίτημα *νά φύγει ή χούντα*. Μέ περιεχόμενο του αιτήματος άριστερό, όπως αυτό συγκεκριμένα καθορίζονταν από τή συγκεκριμένη προϊστορία και τήν ιδεολογική προετοιμασία του φοιτητικού κινήματος. Μέ τήν πρωτοβουλία άτομων που χαρακτηρίζονταν τόσο από τήν ελάχιστη δυνατή πολιτική επιφυλακτικότητα, δηλαδή που δέν βρισκονταν στόν περίγυρο των ύπολειμμάτων των αντιστασιακών οργανώσεων, όσο και από μιά έντονη συμμετοχή στή διαδικασία ιδεολογικής προετοιμασίας. Μέ πράξεις πρωτοβουλίας, πρωτότυπες, ανέκδοτες, άπρόβλεπτες και άκατανόητες για όσους τότε νόμιζαν πως σκέφτονται πολιτικά.

Δ. 'Η εξέλιξη του φοιτητικού κινήματος

9. Τό φοιτητικό κίνημα αναπτύσσεται ραγδαία. Άναδειχνει μόνο του τήν καθοδήγησή του, δημιουργεί και εκπαιδεύει τά στελέχη του, ανακαλύπτει τίς μορφές οργάνωσης που αντιστοιχούν στίς συνθήκες και τήν προοπτική του άγώνα του, κερδίζει ένα σύνολο από μερικές νίκες που άποδείχνουν τήν άποτελεσματικότητά του, πολιτικοποιείται και ώριμάζει μέ ταχύτατους ρυθμούς. Τελικά κατορθώ-

νει νά άρει – ιδιαίτερα μετά τό Πολυτεχνείο – τή γενική πολιτική επιφυλακτικότητα και νά αναδειχθεί ως πραγματική *πολιτική έκφραση* των μαζών. 'Ο κόσμος θά πάψει νά ρωτάει «τί λέει ή τί προτείνει εκείνο ή τό άλλο κόμμα» και θά ρωτάει «τί λένε οί φοιτητές». Τό φοιτητικό κίνημα έφτασε σ' αυτό τό επίτευγμα, *που είναι ιστορικής σημασίας*, γιατί έδειξε ότι φέρνει ένα νέο πνεύμα στό πολιτικά ήθη, δηλαδή έδειξε ότι είναι *πολιτικά άνιδιωτέλες*. Έτσι, αυτά που στήριζαν τήν πολιτική επιφυλακτικότητα, ή βαθιά και πικρή ιστορική έμπειρία που κρύβει ή φράση «όλοι ίδιοι είναι», θ' άρχίσουν νά μήν λειτουργούν. Τό φοιτητικό κίνημα θά θίξει τό φιλότιμο των μαζών. Τό Πολυτεχνείο, όχι μόνο δέν θά βιωθεί ως ήττα από κανένα, αλλά θά φέρει τίς μάζες μπροστά στή μέχρι τότε «όλιγορία» τους: στίς 17 του Νοέμβρη, οί μάζες θά συνειδητοποιήσουν ότι ή πτώση τής χούντας είναι δική τους ευθύνη. Κανένα φοιτητικό κίνημα δέν μπορούσε αντικειμενικά νά ξεπεράσει αυτά τά όρια και νά προσφέρει περισσότερα.

10. Όμως όσο αναπτύσσεται ένας άγώνας, τόσο αναπτύσσεται στό πλαίσιά του ή πάλη για τήν ιδεολογική και πολιτική του ήγεμόνευση. Άκόμη, έπειδή ό φοιτητικός άγώνας ήταν στήν πράξη ό μόνος πολιτικός άγώνας και μάλιστα μέ κεντρικό αίτημα τό κοινό γενικό πολιτικό αίτημα, οί πολιτικές δυνάμεις όφειλαν νά παρέμβουν μέ κάθε μέσο και νά προσπαθήσουν νά προσανατολίσουν τό κίνημα σύμφωνα μέ τίς δικές τους επιδιώξεις. Τό γεγονός ότι τό φοιτητικό κίνημα ήδη είχε έναν άριστερό προσανατολισμό, άφηγε πρακτικά περιθώρια παρέμβασης μόνο σ' όσες δυνάμεις παρουσιάζονταν ως άριστερές.

11. Τό συγκεκριμένο περιεχόμενο και οί ιδιαίτεροι όροι τής σύγκρουσης για τήν ιδεολογική και πολιτική ήγεμόνευση του φοιτητικού κινήματος καθορίστηκαν από τά χαρακτηριστικά τής γέννησης και τής ανάπτυξής του, όπως και από τήν ιδεολογική και πολι-

τική ποιότητα των άριστερών κομμάτων και οργανώσεων. Τό φοιτητικό κίνημα είχε ξεκινήσει, αναπτύχθει και κερδίσει την αυτοπεποίθησή του άφου είχε καταδειχθεί ή άδυναμία των άριστερών σχημάτων να οικοδομήσουν μαζική και άποτελεσματική αντίσταση και άφου είχε τό ίδιο στην πράξη άπορρίψει τίς μορφές πάλης πού σιά τά σχήματα συνέχιζαν να προτείνουν. Έτσι δέν έμοιαζε να άφήνονται πολλά περιθώρια για να υπάρξει και έδραιωθεί μία οργανική σχέση ανάμεσα στό φοιτητικό κίνημα και τίς άριστερές πολιτικές δυνάμεις. Όμως, έπειδή ό άριστερός προσανατολισμός τού φοιτητικού κινήματος ούτε μπορούσε να είναι ούτε ήταν ιδεολογικά και θεωρητικά ξεκάθαρος, έπειδή ή έλλειψη πολιτικής έπιφυλακτικότητας πού καθόρισε τή δυνατότητα ανάπτυξής του ήταν συνώνυμη μέ τήν ιστορική άπειρία του και τό ίδιο είχε συνείδηση αυτής τής άπειρίας, τίς στιγμές πού έβλεπε να αντιμετώπιζει προβλήματα πέρα από τίς δυνάμεις του και να χάνει τήν αυτοπεποίθησή του, έκρινε αναγκαίο να προστρέξει και να συμβουλευτεί αυτούς πού θεωρούσε φορείς τής ιστορικής έμπειρίας, δηλαδή τά άριστερά πολιτικά κόμματα και οργανώσεις. Έτσι ή οργανική σχέση τού φοιτητικού κινήματος μέ τίς άριστερές πολιτικές δυνάμεις δέθηκε γύρω από τό θέμα τής ιστορικής άπειρίας του και τής συνακόλουθης έλλειψης αυτοπεποίθησής του. Όμως ή συνολική ιδεολογική και πολιτική συγκρότηση των άριστερών κομμάτων και οργανώσεων, ή παραδοσιακή έπιφυλακτικότητά τους άπέναντι στή δυναμική ενός κινήματος πού δέν έλεγγαν, τό γεγονός ότι οι δυνάμεις κριτικής πού άπελευθέρωσε ή διάσπαση τού ΚΚΕ και τροφοδότησε ή συνεχιζόμενη κρίση τού παγκόσμιου άριστερού και κομμουνιστικού κινήματος, δέν έφτασαν να τίξουν τό βάθος τής παραδοσιακής άριστερης πολιτικής λειτουργίας — τή σχέση κόμματος — μαζών, άπαγόρευαν στίς άριστερές πολιτικές δυνάμεις να συμβάλλουν μέ πολιτική άνιδιοτέλεια στό ξεπέραςμα των άδυναμιών τού φοιτητικού κινήματος και να γονιμοποιήσουν τήν ιστορική έμπειρία πού έφεραν μέσα στή μήτρα του. Αντίθετα, οι άδυναμίες και ή άθωότητα τού

φοιτητικού κινήματος τελικά άποτέλεσαν τήν ούρανόπεμπτη εύκαιρία για να πατήσουν πόδι, ν' αναπτύξουν σχέσεις και να προσπαθήσουν να ήγεμονεύσουν στό όνομα τής «εργατικής τάξης», των «ιστορικών παραδόσεων», τής «πολιτικής ευθύνης», ύποτιμώντας τό φοιτητικό κίνημα και ύπονομεύοντας έτσι τήν έμπιστοσύνη του στίς δικές του δυνάμεις. Αυτό ήταν τό περιεχόμενο τής βασικής σύγκρουσης πού αναπτύχθηκε μέσα στα πλαίσια του. Ήταν ή σύγκρουση ανάμεσα στην τάση πού έμπιστευόταν τή δυναμική τού φοιτητικού κινήματος και τήν τάση πού ύποτιμούσε και τελικά ύπομόνευε αυτή τήν έμπιστοσύνη· ανάμεσα στην τάση πού έβλεπε τήν πολιτική του ώριμανση να συντελείται μέσα από τήν έπεξεργασία των δικών του έμπειριών και τήν τάση πού ήθελε να τό ύποτάξει σε σκοπιμότητες πού τό ίδιο δέν μπορούσε όλόπλευρα να κρίνει· ανάμεσα στην τάση πού στηριζόταν στην άγωνιστική ένότητα των μαζών και τήν τάση πού, για να έπιδληθεί, εισήγαγε τήν κομματική διαίρεση πέρα και έξω από τίς συγκεκριμένες έμπειρίες και ανάγκες του. Ή έσωτερική ιστορία τού φοιτητικού κινήματος είναι ούσιαστικά ή ιστορία αυτής τής σύγκρουσης. Όλες οι παρεμβάσεις στα πλαίσια του έπαιζαν άντικειμενικά προοδευτικό ή άντιδραστικό ρόλο στό μέτρο πού έμπαιναν από τή μία ή τήν άλλη μεριά αυτής τής σύγκρουσης. Και κάτι παραπάνω. Έπειδή τό φοιτητικό κίνημα δέν ήττήθηκε στην πάλη του μέ τή δικτατορία, ήταν ή εξέλιξη αυτής τής σύγκρουσης πού καθόρισε τελικά τήν πορεία και τήν κατάληξή του.

12. Τό φοιτητικό κίνημα ξεκίνησε και αναπτύχθηκε στή βάση τής ελάχιστης πολιτικής έπιφυλακτικότητας, δηλαδή στή βάση των λιγότερων δυνατών προκατασκευασμένων άπόψεων και ιδεολογημάτων. Έτσι, τό συγκεκριμένο πεδίο όπου αναπτύχθηκε ή βασική σύγκρουση στα πλαίσια του δέν τό άποτελούσε ή ιδεολογία ή ή θεωρία αλλά ή πρακτική. Θεμελιώδες κριτήριο για να κριθούν οι άπόψεις, οι πολιτικές γραμμές, οι συγκεκριμένες προτάσεις ήταν τό κριτήριο τής πρακτικής άποτελεσματικότη-

τάς τους ως προς τήν καλύτερη συνέχιση τού άγώνα. Έτσι, στό μέτρο πού τό ίδιο τό φοιτητικό κίνημα ανακάλυπτε πρακτικά άποτελεσματικούς τρόπους και μορφές πάλης, άποκτούσε μεγαλύτερη έμπιστοσύνη στίς δυνάμεις του και ή άσάφεια τού ιδεολογικού και θεωρητικού έξοπλισμού του δέν άποτέλούσε φρένο για τήν ανάπτυξή του. Ή αυτοπεποίθησή του κλονιζόταν μόνον όταν ένα χτύπημα τής αντίδρασης έδειχνε τήν πρακτική ανεπάρκειά του ως προς ένα σύνολο προβλημάτων (στρατεύσεις, Πολυτεχνείο), έπιτρέποντας έτσι τήν παρέμβαση των φορέων τής ιστορικής έμπειρίας. Σ' αυτή τή βάση, ή έπιρροή των άριστερών πολιτικών δυνάμεων δέν μπορούσε να ξεκινάει και ή δυνατότητα παρέμβασής τους να στηρίζεται παρά στα άτομα πού, λόγω μικρότερης συμμετοχής, είχαν δοκιμάσει λιγότερο τήν έμπιστοσύνη τους στίς πραγματικές δυνατότητες τού φοιτητικού κινήματος, δηλαδή στίς έφεδρείες του. Μέ άλλα λόγια, κατά τό ξεκίνημα τού φοιτητικού κινήματος, τά άριστερά κόμματα και οργανώσεις ήταν αναγκασμένα ν' άκολουθήσουν μία ταχτική «περικύκλωσης»: ν' άλώσουν πρώτα τήν περιφέρειά του για να μπορέσουν να πατήσουν πόδι στό κέντρο του όταν αυτό έχανε τήν αυτοπεποίθησή του.

13. Οι ιδεολογικές διαστάσεις τής βασικής σύγκρουσης στα πλαίσια τού φοιτητικού κινήματος καθορίστηκαν από τούς συγκεκριμένους ιδεολογικούς και πολιτικούς όρους γέννησης και ανάπτυξής του. Έτσι ό άριστερός προσανατολισμός του τό έκανε να έχει συνείδηση για τά όριά του: άν ή εργατική τάξη και ό λαός γενικά δέν αναλάβει στα δικά του χέρια τήν ύπόθεση τής αντίστασης, τό φοιτητικό κίνημα, από μόνο του, δέν μπορεί να έχει ούσιαστική προοπτική. Μ' άλλα λόγια, τό φοιτητικό κίνημα έδινε στόν άγώνα του ένα βαθύ κοινωνικό περιεχόμενο. Αύτός ό άριστερός προσανατολισμός, μέσα στίς συγκεκριμένες ελληνικές συνθήκες, σήμαινε άκόμη ότι τό φοιτητικό κίνημα είχε συνείδηση ότι ή πολιτική όλοκλήρωση τού

άγωνα του δέν μπορούσε νά συντελεστεί χωρίς τήν ύπαρξη πολιτικής οργάνωσης ή, σωστότερα, χωρίς τήν ύπαρξη κομμουνιστικού κόμματος. Τό φοιτητικό κίνημα δέν έβλεπε τόν έαυτό του σάν ένα αντίαιταρχικό κίνημα δυτικού τύπου, ούτε σάν ένα προσωρινό ξέσπασμα. Πρότυπο και άυλη καθοδήγησή του άποτελούσαν οι παραδόσεις του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ, του Δημοκρατικού Στρατού και συνειδητή του πρόθεση ήταν νά έγγραψει και τούς δικούς του άγώνες μέσα στην πλούσια ελληνική άγωνιστική παράδοση. Έβλεπε ότι συγκυριακά έπαιρνε τή σκυτάλη, αλλά δέν είχε τήν άλαζονεία νά τήν διεκδικήσει για λογαριασμό του. Όμως, ταυτόχρονα, ό βαθύς άριστος αυτός προσανατολισμός ήταν άξεκαθάριστος. Τό φοιτητικό κίνημα δέν είχε κλείσει τούς λογαριασμούς του (ούτε βέβαια μπορούσε νά τό έχει κάνει) μέ τήν ιστορία του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος. Και αυτή ή ιδεολογική και θεωρητική του ανεπάρκεια μετατρέπονταν σέ εύπιστία και άφέλεια όταν τά κενά τής πρακτικής του τό ανάγκαζαν νά προστρέξει στους φορείς τής ιστορικής έμπειρίας. Έτσι τό φοιτητικό κίνημα άρχιζε νά πιστεύει και νά έμπιστεύεται αυτούς πού του παρουσιάστηκαν σάν εκπρόσωποι τής εργατικής τάξης και του λαού, αυτούς πού του εμφάνισαν τόν έαυτό τους και τήν οργάνωσή τους σάν τό κομμουνιστικό κόμμα, αυτούς πού διέθεταν περιγαμηνές πού «έγγυώνταν» και τό κοινωνικό περιεχόμενο και τή συνέχεια και τήν πολιτική προοπτική του φοιτητικού άγώνα. Έτσι σιγά σιγά μιά μεταφυσική «εργατική τάξη», «οργάνωση» ή «προλεταριακή πολιτική» άρχισε νά δημιουργεί ταξικές ένοχές και πολιτικές τύψεις και νά διαβρώνει τήν αυτοπεποίθησή του, ενώ ή άνωθεν κομματική διένεξη έφθειρε τήν ενότητά του. Όμως, ή ασάφεια του άριστερου προσανατολισμού του φοιτητικού κινήματος, πού περιείχε όλα τά σπέρματα μελλοντικής ύπονόμευσης τής δυναμικής του, ήταν ταυτόσημη μέ τήν ιστορική άπειρία του, δηλαδή τήν έλλειψη πολιτικής έπιφυλακτικότητας του, δηλαδή τή βασική συνθήκη για τό ξεκίνημα και τήν ανάπτυξη του. Μ' άλλα λόγια, ή βασική προϋπόθεση για τό ξεκίνημα

και τήν ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος ήταν συγχρόνως και ή βασική συνθήκη για τή μελλοντική του ύπονόμευση. Οι συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες στην Ελλάδα είχαν έγκλωδίσει τό φοιτητικό κίνημα μέσα σ' ένα φαύλο κύκλο. Και μόνο ένα έξωτερικό αίτιο θά μπορούσε νά τό βγάλει από εκεί - είτε ενεργοποιώντας τά διδάγματα από τήν ιστορική πορεία του ελληνικού λαού και ένοποιώντας τό φοιτητικό κίνημα τόσο μέ τό λαϊκό κίνημα γενικά, όσο και μέ τς ιστορικές του ρίζες, είτε δίνοντας πολύ ευρύτερα περιθώρια ανάπτυξης στις «κλασικές» άριστερές πολιτικές σχέσεις και οδηγώντας το στον έκφυλισμό και τήν πολιτική χρεοκοπία.

14. Τό Πολυτεχνείο άνοιγε τήν πρώτη προοπτική. Η κορύφωση και ή εξάντληση των αντικειμενικών όρίων του φοιτητικού κινήματος ταυτίστηκε εκεί μέ τήν άψύπνιση του φιλότιμου και τήν άναστολή τής πολιτικής έπιφυλακτικότητας των μαζών. Συγκεντρώνονταν έτσι οι όροι ώστε νά πάρουν οι ίδιες οι μάζες τήν υπόθεση τής αντίστασης στα χέρια τους και νά γονιμοποιήσουν τήν ιστορική έμπειρία τους, ένοποιώντας τήν μέ τήν πολιτική γνώση τής δικτατορίας πού έφερνε ή άμεση σύγκρουση του φοιτητικού κινήματος μαζί της. Έτσι δημιουργούνταν τό πεδίο όπου θά μπορούσε ν' αναπτυχθεί ή ιδεολογική και θεωρητική κριτική τής παραδοσιακής συνολικής πολιτικής λειτουργίας των άριστερών κομμάτων και οργάνώσεων και νά συγκροτηθεί, μέσα σέ συνθήκες μάχης, ή έπαρκής πολιτική δύναμη πού θά ολοκλήρωνε πολιτικά τόν άγώνα. Η μεταπολίτευση ανέκοψε αυτή τήν προοπτική. Η στρατιωτική δικτατορία άπομακρύνθηκε και μαζί της άπομακρύνθηκε αυτό πού ένοποιούσε πολιτικά τό αντιδικτατορικό κίνημα. Τό πολιτικό έπίπεδο άνοιξε, οι μέχρι τότε δευτερεύουσες ή λανθάνουσες αντιθέσεις έγιναν καθοριστικές, οι συνθήκες έγιναν έξαιρετικά πολύπλοκες και ξεπέρασαν κατά πολύ τς πολιτικές δυνατότητες του φοιτητικού κινήματος. Τά κενά και οι αδυναμίες του φανερώθηκαν όλόπλευρα και ή έμπιστοσύνη στις δυνάμεις του

καταποντίστηκε. Έτσι, επειδή οι παραδοσιακές πολιτικές σχέσεις άνθούν στις κοινοβουλευτικές συνθήκες, οι κάθε λογής «άρμοδιοι», «έμπειροι» και «υπεύθυνοι» τής ευρύτερης άριστεράς βρήκαν τό μήνα πού τρέφει τούς έντεκα και διοχέτευσαν τό συσσωρευμένο πολιτικό δυναμικό στα κόμματα και τς οργανώσεις τής αντιπολίτευσης πού έτσι έφτιαξαν τό βασικό κορμό του στελεχικού της δυναμικού. Ένα χρόνο μετά τήν μεταπολίτευση, ή «νεολαιοποίηση» του φοιτητικού κινήματος είχε ολοκληρωθεί.

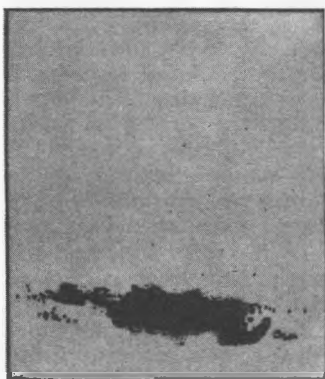
Η σημερινή του κατάσταση δέν είναι παρά ή άμεση συνέπεια αυτής τής εξέλιξης.

Ἀντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα: ιστορία καί ιδεολογίες

τοῦ Διονύση Καψάλη

Τό κείμενο τοῦ Νικολάου ἀνοίγει ἕνα κεφάλαιο πού ὄσο ὀρθάνοιχτο, ἐπίκαιρο, πολυσυζητημένο καί ἐπίμαχο μοιάζει, ἄλλο τόσο κλειστό, ἐρημητικά σφραγισμένο εἶναι στήν πραγματικότητα: τό θέμα τῆς ιστορίας τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος, πού χρόνια τώρα διατηρεῖ, μέ ἀφύσικο πιά ἀγωνιστικό μένος, τήν πρωτοκαθεδρία στήν πολιτική μας συνείδηση. Τά ὄσα ἐπονται, ἄλλα ἀπ' τά ὁποῖα ἀνταμώνουν καί ταιριάζουν μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Νικολάου, ἐνῶ ἄλλα στοιχειοθετοῦν ἀντίρρηση ἢ ἐπιφύλαξη, τελικά καταλήγουν ὄλα σέ μία μείζονα πρόταση: Πρέπει νά καταπιεστοῦμε σοβαρά μέ τήν *ιστορία* τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος· πού σημαίνει, προκαταβολικά καί πρώτιστα, πώς πρέπει νά γίνουμε *δασανιστικά σαφείς*. Καί ἐξηγοῦμαι ὡς πρὸς αὐτό τό «πρέπει», πού ἴσως ἦχει παράτονο, ὑπερβολικά ἠθικοπλαστικό: Ὁ ὑπογράφων, κομματικά ἄσκετος σήμερα καί δίχως ἱστορία προσωπικῆς ἐμπλοκῆς στό ἀντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα, δέν διεκδικεῖ τίποτα· τίποτα παραπάνω ἀπό τήν προσωπική πολιτική του τοποθέτηση καί τό ἀντίστοιχο δικαίωμα τοῦ λόγου. Ἦδη ὁμως μοιάζει αὐτή νά εἶναι μιᾶ ἐπίπονη διεκδίκηση. Γιατί σαφῶς αὐτό τό «πρέπει», ἀν ἐννοηθεῖ καί στήν πολιτική του διάσταση, χρεώνεται σέ ὄσους πραγματικά διεκδικοῦν, καί *ὀργανωτικά*, τήν ἀλήθεια, εἴτε ὀλόκληρη εἴτε τό μερίδιο πού ἀντιστοιχεῖ στή δική τους συμμετοχή στό «Ρήγα Φεραῖο»· γιατί ἡ ΚΝΕ, ἔτσι πεισμένη καί ἀκλόνητη σημαιοφόρος καθώς εἶναι, δέν θά εὐδοκήσει ποτέ νά μοιραστεῖ τήν ἀνησυχία μας. Τόσο τό καλύτερο.

Πιστεύω λοιπόν πώς θά πρέπει, ἐμεῖς οἱ ἀνανεωτές καί ἀνανεωμένοι, νά στοχαστοῦμε *ιστορικά* αὐτό πού κατά τά εἰωθότα ἀποκαλοῦμε φοιτητικό κίνημα. Καί θά πρέπει νά τό πράξουμε *τώρα*, ὀρίζοντας αὐτό τό *τώρα*, ἐπιτακτικά, ὡς τήν ἀνάγκη τῆς συνείδησής μας νά ὑπάρξει πολιτικά καί νά διεκδικήσει τό δικαίωμα τοῦ λόγου (γιατί χωρίς τό λόγο πράξη δέν ὑπάρχει), ἀπό τούς σφετεριστές συμμάχους

τῆς καί τούς ἀρνητές ἐχθρούς τῆς· διαχωρίζοντας ταυτόχρονα, ἐξαντλητικά καί ὡς τίς ἀκροτελεύτιες ἀπολήξεις του, αὐτό τό *τώρα*, τό δικό μας, τόσο ἀπό τήν ἀπεγνωσμένη σπασμωδία μιᾶς ἠθικῆς, πιά, ἐπιταγῆς γιά «παρέμβαση», ὅπως λέγεται, ὄσο καί ἀπό τά πλεῖστα ὄσα ἐνοχοποιητικά φληναφήματα μιᾶς δῆθεν ρεαλιστικῆς πολιτικῆς πού, λίγο πιά ὀλίγο πιά κεῖ, ὀρίζει ὡς σύνορο ἀπαρβίαστο τῆς κριτικῆς σκέψης τό ὑποτιθέμενο συμφέρον τοῦ λαοῦ: νά μήν ἀφήσουμε, τάχα, τόν ἀντίπαλο νά μπει στήν κουζίνα τοῦ μαγαζιῦ μας – τά φαγητά σεβίρονται μόνο, δέν παρασκευάζονται. Λέγοντας «*τώρα*», δέν συνεχίζω τή φράση κατά τόν γνωστό τρόπο: *τώρα* πού καταλάγιασαν τά πάθη καί τά μίση, *τώρα* πού μπορούμε νά κάνουμε ἱστορία χωρίς πολιτικές σκοπιμότητες, κ.ο.κ. Γιατί μήτε τά πάθη καί τά μίση καταλάγιασαν, μήτε ἡ νηφαλιότητα εἶναι ἀναγκαῖα συνθήκη τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, μήτε ὑπάρχει ἡ παναμώμητη, ἡ δίχως πολιτική, ἱστορία, μήτε, τέλος, ἡ πολιτική εἶναι πάντα «σκοπιμότητα» (τό ὑβρίδιο αὐτό εὐδοκίμει στά θερμοκήπια τῆς ρεαλιστικῆς πολιτικῆς, δεξιᾶς καί ἀριστερῆς). Λέγοντας *τώρα*, ὑπαινίσσομαι μιᾶ πολιτική πραγματικότητα: *τώρα* πού ἡ ἀνανέωση ξύνει μέ τά νύχια τῆς τό χῶμα· *τώρα* πού ξεκαθαρίσαμε, ὄσοι λίγοι ξεκαθαρίσαμε, ὀριστικά καί ἀμετάκλητα, τούς λογαριασμούς μας, τούς συναισθηματικούς καί τούς πολιτικούς, μέ τό ΚΚΕ – πού δέν εἶναι πιά μήτε «αὐτοαποκαλούμενο» μήτε «ἐξωτερικοῦ», ἀλλά τό ΚΚΕ, τό ἕνα καί μοναδικό κόμμα μέ τό ὁποῖο δέν θέλουμε νά ἔχουμε καμία ἀπολύτως σχέση καί τό ὁποῖο, πιστεύουμε, δέν ἔχει καμία ἀπολύτως σχέση μέ τό μαρξισμό ὡς θεωρία καί κίνημα κοινωνικῆς ἐπανάστασης· *τώρα* πού δέν μάς ἐνδιαφέρει ποσῶς ἀν οἱ ἄστοι κατακρίνουν τήν Ἐνωση Σοσιαλιστικῶν Σοβιετικῶν Δημοκρατιῶν, γιατί γνωρίζουμε, ὄσοι ἐλάχιστοι γνωρίζουμε, ὅτι μόνον Ἐνωση εἶναι, ἀσφυκτικά ἐνιαία: μήτε σοσιαλιστική, μήτε σοβιετική, μήτε καί δημοκρατική· *τώρα* πού ἔχουμε πιά νά κάνουμε μέ ἕνα κανονικότατο αὐταρχικό κράτος δυτικοῦ τύπου πού, ὄσο κι ἂν βαθαίνει ἀκόμη μέσα του ἡ ἰδιότυπη ραγιαδική προϊστορία του, πρέπει

πιά νά τό θεωρήσουμε διαφορετικά, αφήνοντας κατά μέρος τούς σολοικισμούς περί παρακράτους, ξένων μυστικών υπηρεσιών, συνωμοσιών, ξένων μονοπωλίων πού δέν θέλουν τήν οικονομική «μας» ανάπτυξη, κ.ο.κ.: τώρα πού τά ΜΑΤ δέν είναι τά λυτά και μοχθηρά χουντικά παιδιά, αλλά ειδικό σώμα καταστολής πού άπαντά σέ όλα τά άυταρχικά δυτικά κράτη και πού κατορθώνει νά ύπηρετεί τό άστικό δημοκρατικό κράτος, άκόμη κι όταν, έξώφθαλμα, οί πολιτικές του προτιμήσεις κλίνουν πρός τά πάσης φύσεως φασιστοειδή άποθράσματα: τώρα πού οί φασιστικές και χουντικές οργανώσεις, καιτοι στρατολογούν τά μέλη τους (πού άλλου) άνάμεσα σέ νοσταλγούς του φαύλου παρελθόντος, παραταύτα συνιστούν όχι συμβιβασμό τής κυβέρνησης μέ μία μη άποχωντοποιημένη χούντα, αλλά μία *νέα πολιτική πραγματικότητα*, πού τό άυταρχικό κράτος δέν πριμοδοτεί αλλά επιδιώκει νά ελέγχει και νά χρησιμοποιεί πρός τό συμφέρον του, κατά τά ευρωπαϊκά πρότυπα πάντοτε: τώρα πού τό φοιτητικό κίνημα έχει πιά πλήρως χρεοκοπήσει ως κίνημα κοινωνικής κριτικής: τώρα πού ή τηλεόραση έμφανίζει τόν Πρόεδρο τής ΕΔΑ κ. Ήλιού, μέλος τής ΚΕ του ΚΚΕ, και μέλος τής ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος, νά κουβεντιάσουν γιά τό «νόημα» και τό «μήνυμα» του Πολυτεχνείου: τώρα πού ένδέχεται (γιατί όχι;) ή Βουλή των Έλλήνων νά άναγορεύσει τή μέρα του Πολυτεχνείου σέ εθνική γιορτή, κατά λαϊκή έπιταγή, γιά νά προστεθεί κι αυτή στίς τόσες άλλες εκδηλώσεις πού έξωραίζουν τήν άνία μας. Γι' αυτό πιστεύω πώς ή πρώτη, ή θεμελιακή πρόταση του ιστορικού στοχασμού μας γιά τό φοιτητικό κίνημα πρέπει νά είναι ή ακόλουθη: *Τό Πολυτεχνείο είναι μία υπόθεση και μία ιστορία τελειωμένη*. Πού σημαίνει όχι πώς δέν μας έμπνέει, δέν άντλούμε διδάγματα, δέν φωτιζόμαστε, δέν σεβόμαστε τούς νεκρούς, αλλά, έπειδή ακριβώς δέν θέλουμε νά είμαστε νεκροφίλοι, θά πρέπει νά βρούμε κάποιους άλλους, *πολιτικούς*, τρόπους νά διατρανώσουμε τά αντικαπιταλιστικά μας αισθήματα άπ' αυτούς τούς ύπέρ θωμών και έστιών περιπάτους πρός τόν ΄Αγνωστο, πού μοναδικό τους

άντίπαλο έχουν τούς άπό μηχανής – τόσο γιά μäs όσο και γιά τήν άστυνομία – «προδοκότερες», άπ' αυτές τίς επιμνημόσυνες δεήσεις, γύρω άπό τά βλοσυρά μνημεία, ύπέρ άναπαύσεως των άσυναρτητών ψυχών μας. Γιά νά μήν καταντήσουμε κι έμείς, μία χαρά άνθρωποι, άξιοθρήνητα μνημεία: γιά νά μήν πούν, αυτοί οί μνησικάκοι ιστορικοί του μέλλοντος, πώς κάπου μεταξύ 1974 και 1980 άυτοχειριάστηκε ή πολιτική μας σκέψη. Θά είχα μάλιστα και μία σοδαρότατη πρόταση νά κάνω: Νά καλέσουμε τό λαό των ΄Αθηνών σ' ένα μεγάλο θέατρο και νά του πούμε ότι έμείς οί άριστεροί είμαστε πεισμένοι, άν και δέν μπορούμε νά τό άποδείξουμε, πώς δέν ύπάρχει θεός, ότι δηλαδή είμαστε αυτό πού λένε *άθεοι*. ΄Ισως έτσι ξαναπιόσουμε τό νήμα εκείνης τής ριζοσπαστικής έξαψης πού χαρακτηριζε και ένέπνεε τούς άλλοτινούς σοσιαλιστές. ΄Εκει φτάσαμε.

Μία πρώτη γενική παρατήρηση ως πρός τό κείμενο του Νικολάου άφορά τή γλώσσα πού χρησιμοποιεί γιά νά περιγράψει και νά έρμηνεύσει τήν πορεία του φοιτητικού κινήματος: μιλώ γιά τή γλώσσα των «μαζών» και των «κομμάτων», ένα διάπλεγμα όρων πού έχει υποστεί έννοιολογική καθίζηση, πού έχει φθαρεί ή θεωρητική του ύπόσταση, πού άν άφεθεί ελεύθερο λειτουργεί άνεξέλεγκτα άπό τά νοήματα πού προτίθεται νά μεταδώσει ό όμιλών ή ό γράφων. Είναι μία παγωμένη γλώσσα, πού συντηρείται μέσα άπό σχήματα συνδικαλιστικής ευφράδειας και συναισθηματικής ταύτισης μέ τά είδωλα τής άριστερης νοσταλγίας. Είναι ή γλώσσα πού συντηρεί τό μύθο του «καλού άγωνιστή» και τής «αυτοθυσίας», φτιαγμένη σέ άλλες ιστορικές στιγμές και μέ διαφορετικά ιδεολογικά ύλικά. Είναι μία γλώσσα πού έξωραίζει τήν πραγματικότητα και άποβάλλει τήν ιστορία τής. Είναι μία γλώσσα πού χειραγωγεί. Τέλος, τή γλώσσα αυτή μπορεί νά τή μιλήσει – και τή μιλά – καλύτερα άπ' όλους τό ΚΚΕ.

Είναι μία γλώσσα πού καλλιεργεί και προϋποθέτει τήν άσάφεια. ΄Ετσι, παρά τήν ευδιάκριτη πολι-

τική διαφοροποίηση του Νικολάου άπό τίς ιδεολογικές συντεταγμένες τής γλώσσας πού χρησιμοποιεί, τό κείμενό του παραταύτα ύπηρετεί αυτό του είδους τήν άσάφεια. Πουθενά δέν αναγράφεται τό όνομα μίας άντιστασιακής όργάνωσης, ενός κόμματος, μίας πολιτικής δύναμης. Γιά παράδειγμα, γράφει ό Νικολάου: «Γενικά οί μάζες θά παρακολουθούν άπό μακριά, μέ κάποια ίσως συμπάθεια, τίς προσπάθειες των άντιστασιακών νά τίς ξεπνήσουν χωρίς ν' ακολουθούν και χωρίς νά κινητοποιούνται: ούτε οί μάζες θά έμπιστευτούν τίς όργανώσεις, ούτε και οί όργανώσεις τίς μάζες». ΄Ομως γιά ποιές όργανώσεις και ποιές μάζες μιλάμε; ΄Αν ή πρόταση σημαίνει πώς ό έλληνικός λαός, στήν πλειοψηφία του, δέν συντάσσεται μέ τήν πολιτική προοπτική πού σηματοδοτεί ή χούντα, ή έπαλήθευσή τής είναι εύκολη. ΄Ο έλληνικός λαός, πράγματι, μουδιασμένος και άποσβολωμένος, δέν ακολουθεί τή χούντα: ως άτομα όμως, ό καθείς χωριστά και στήν ιδιωτική του συνείδηση. ΄Η ιδεολογική αυτή άποστροφή, ώστόσο, δέν συνιστά ίκανή συνθήκη γιά νά ύπάρξει πολιτική διαθεσιμότητα του λαού στίς έπιλογές των άντιστασιακών όργανώσεων. Γιατί «μάζες» σημαίνει κάτι έντελώς διαφορετικό: σημαίνει λαός έν κινήσει, σύμπραξη πρός ένα κοινό στόχο, διεκδίκηση. Μάζες είναι ή πολιτική συγκρότηση του λαού. Και «μάζες» στά πρώτα χρόνια τής δικτατορίας δέν ύπάρχουν: γι' αυτό επιδιώκει και έδραιώνεται ή χούντα. ΄Ισως νά ύπήρχε μία δυνατότητα νά ύπάρξουν, άν όχι μάζες, τουλάχιστον οί προϋποθέσεις τους: εάν ή ΕΔΑ είχε άκούσει τό χτύπο των προσιόντων και είχε συγκροτήσει παράνομες όργανώσεις, εάν τό ΚΚΕ δέν είχε λανθασμένη γραμμή ως πρός τήν ΕΔΑ και ως πρός τή γενική πολιτική του εκτίμηση – εάν... ΄Αργότερα, μάζες θά ύπάρξουν, γιά λίγο, στήν κηδεία του Γ. Παπανδρέου, στό Πολυτεχνείο και ύστερα πάλι στή μεταπολίτευση.

΄Η διαφορά δέν είναι άπλώς λεκτική: άγγίζει πολύ βαθύτερα άπό τό γράμμα και άνασκαλεύει τό πνεύμα των άναλύσεών μας. Γιατί μία άπό τίς όψεις τής κρίσης πού οδηγεί στό κράτος εκτάκτου άνάγκης είναι ή *κρίση εκπροσώπησης*

(σύμφωνα με τόν όρο πού καθιέρωσε ό Ν. Πουλαντζάς), δηλαδή ένα άνεπουλώτο ρήγμα στους δεσμούς μεταξύ κομμάτων και μαζών. Ένα από τά παρεπόμενα τής κρίσης αϋτής είναι ακριβώς ότι ακυρώνει τήν δυνατότητα ύπαρξης μαζών. Γι' αϋτό ό φαινομενικά σχολαστικός αϋτός έννοιολογικός διαφορισμός άποβαίνει καθοριστικός προκειμένου νά άποτιμήσουμε τά πρόβλήματα και τήν πολιτική συμπεριφορά τών αντιστασιακών οργανώσεων. Για τό ΠΑΜ και τό Ρήγα Φεραίο, τό 1967, '68 και '69, τό πρόβλημα δέν είναι ή έμπιστοσύνη ή ή έλλειψη έμπιστοσύνης πρós τίσ μάξες. (Και όσον άφορά τό προκείμενο θέμα, θά πρέπει νά μιλάμε άποκλειστικά για άριστερές οργανώσεις, γιατί με τίσ δεξιές αντιστασιακές κινήσεις πρόβλημα μαζών δέν ύφίσταται ποτέ). Για τό λόγο ότι, όπως είπαμε, μάξες μήτε ύπήρχαν μήτε μπορούσε νά τίσ συναντήσει ή νά τίσ φτιάξει άκόμη και ή πιό σωστή πολιτική γραμμή, ή πιό επαναστατική, ή πιό άνοιχτή στίς μάξες πολιτική αντίληψη. Τό καθοριστικό πρόβλημα τό 1967 ήταν ή πολυδιάστατη κρίση τής Άριστεράς και μετά από τήν 12η Όλομέλεια (Φεβρουάριος 1968) ή διάσπαση. Από εκεί, και όχι από κάποιες άνύπαρκτες μάξες, είναι ύποχρεωμένη νά περάσει ή όποιαδήποτε πολιτική δραστηριότητα. Φυσικά ύφίσταται, έντονα και καθοριστικά, θέμα *αντίστασης*. Έδω όμως τό πρωταρχικό πρόβλημα είναι ή συγκρότηση παράνομων πυρήνων, ή επιβίωση και ή αντίσταση με παραδειγματικές, άκόμη και δυναμικές, ενέργειες. Άς σκεφτούμε και τούτο άκόμη: τό μόνο άνθρώπινο δυναμικό, μετά τό 1967, πού άπομένει στίς άριστερές αντιστασιακές οργανώσεις, οί μόνοι ουσιαστικοί άποδέκτες τού αντιστασιακού μηνύματος στήν ιδεολογική και πολιτική του πληρότητα, είναι οί άπόλυτα συνειδητοποιημένοι άριστεροί, Λαμπράκηδες και Έδαίτες¹ (και μαζί τους ελάχιστα άποφασισμένα στελέχη τής ΕΔΗΝ), για τούς όποιους άποφασιστικό πρόβλημα δέν είναι κατά πόσον τούς έμπιστεύονται ως «μάξες», αλλά τό πρόβλημα τής άριστεράς: ή πολιτική, οργανωτική και θαυτάτα ιδεολογική κρίση τής. Κι έδω χρειάζεται μία διευκρίνιση: ύφίσταται, κατά τά πρώτα

χρόνια τής δικτατορίας, και συνεχίζει με διαφορετικούς όρους νά ύφίσταται και άργότερα, ζήτημα και δυνατότητα (όπως φανερώνει ή ύπαρξη τού ΠΑΜ και τού Ρήγα) συγκρότησης μετωπικής αντιστασιακής οργανώσης, ως εκ τών ών ούκ άνευ συνθήκη ύπαρξης μαζικού αντιστασιακού κινήματος. Ζήτημα πού αναφύεται κάθε τόσο, συγκεκριμένο και έπειγον: όπως στήν περίπτωση τής συμμαχίας ΠΑΜ-ΠΑΚ-ΔΑ. Όμως και έδω πρυτανεύει ή κρίση τής άριστεράς και ακυρώνει, τελικά, τίσ όποιες δυνατότητες.

Συνοψίζοντας, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι τό καθοριστικό πρόβλημα για τίσ αντιστασιακές οργανώσεις κατά τά πρώτα χρόνια τής δικτατορίας δέν είναι ή έλλειψη έμπιστοσύνης τών άριστερών πρós τίσ μάξες, γενικά και άόριστα, αλλά τό γεγονός ότι ή άριστερά δέν έμπιστεύεται τούς άριστερούς, και μάλιστα τούς πολιτικά διαθέσιμους άριστερούς. Πράγμα πού σημαίνει, ταυτόχρονα, ότι οί άριστεροί δέν έμπιστεύονται τόν έαυτό τους.

Τό ίδιο κώλυμα τής ασάφειας ισχύει ως πρós τόν όρο πού σηματοδοτεί τό κύριο θέμα τού Νικολάου: τό φοιτητικό κίνημα. Και έδω, πιστεύω, ή έννοιολογική ασάφεια δέν αφήνει τόν όρο νά προσεγγίσει, θεωρητικά ή έρμηνευτικά, τήν πραγματικότητα πού ύποτίθεται πώς ύποδηλώνει. Γιατί σ' όλόκληρο τό άρθρο, τό φοιτητικό κίνημα πλανάται ως ένιαίο αϋθυπόστατο ύποκείμενο μιάς «πολιτικής εξέλιξης» με τή δική της «λογική», όπως σημειώνεται και στόν τίτλο.

Κι έδω έρχόμαστε στήν κύρια αντίρρηση μου στό έρμηνευτικό σχήμα πού προτείνει ό Νικολάου. (Και ως πρós αϋτό τό σημείο, έχω τήν έντύπωση πώς τό κείμενο τού Νικολάου δέν είναι διόλου «σχεδιάσμα», όπως καλοπροαίρετα τό άποκαλεί, αλλά δραστική και όλοκληρωμένη, τουλάχιστον στίς ιδεολογικές της προϋποθέσεις, άποψη για τό ζήτημα). Άπλουστεύοντας ίσως, πάντως όχι διαστρεβλώνοντας τίσ άπόψεις τού Νικολάου, νομίζω πώς τό έρμηνευτικό αϋτό σχήμα συνοψίζεται ως έξης: Άπό

τή μία έχουμε τό φοιτητικό κίνημα (τίς μάξες, δηλαδή), ως ένιαίο ύποκείμενο με διακριτή συνείδηση και από τήν άλλη τά κόμματα, πάλι ως ένιαίο ύποκείμενο, στό βαθμό πού ή βούλησή τους είναι μία και άδιαίρετη: ή καταστράτηγηση τής αϋτονομίας τού κοινωνικού χώρου. Κατά τή γνώμη μου, τό σχήμα αϋτό είναι και θεωρητικά άνεπαρκές και ιδεολογικά διαβλητό. Θα άρκεστώ, έντούτοις, νά έπισημάνω μερικά σημεία όπου,

1. Κι έδω πρέπει νά πούμε ότι οί λίγοι αϋτοί Λαμπράκηδες και Έδαίτες, και τά ελάχιστα κομματικά στελέχη, πού συγκροτούν τίσ πρώτες αυτές αντιστασιακές οργανώσεις, είναι τό *Κόμμα*. Και άκόμη ότι ή άκύρωση αϋτού τού κόμματος, ή πολιτική του άπονεύρωση από τήν ήγεσία τού Γραφείου Έσωτερικού, επέτρεψε νά γεννηθεί και νά άποκρυσταλλωθεί σταδιακά μία καινούρια πολιτική φυσιογνωμία: τό ΚΚΕ έσωτερικού.

καταφανώς, ή κατασκευή αυτή ξαστοχά την πραγματικότητα που επιχειρεί νά έκλογικεύσει:

1. Στην περίοδο ανάπτυξης του φοιτητικού κινήματος, από τό 1972 (συγκέντρωση ύπογραφών, διαδήλωση 21ης 'Απριλίου) και μετά, φοιτητικές οργανώσεις, αντιδικτατορικές κινήσεις, κόμματα, προσωπικότητες, εκδοτικοί οίκοι, περιοδικά, δημοσιογράφοι, ΕΚΙΝ, ΕΜΕΠ, συναυλίες, όλα αυτά συγκροτούν ένα ιδιότυπο πολιτικό και ιδεολογικό μόρφωμα, κατά κύριο λόγο άριστερό, όπου οί καθοριστικές διαφοροποιήσεις δέν άφορούν τόν «κοινωνικό χώρο» του καθενός, αλλά τίς ιδιαίτερες ιδεολογικές κατευθύνσεις τών διαφόρων ομάδων, τή θέση τους στην ένδοαριστερή διένεξη. Είναι επιπλέον ένα μόρφωμα που, ένω είναι πιά αδύνατο νά ύλοποιηθεί σέ συγκεκριμένες οργανωτικές μορφές (ώς άριστερό αντιδικτατορικό μέτωπο, δηλαδή - άκριβώς γιατί ή κρίση τής άριστεράς δέν του τό επιτρέπει), παραταύτα άποτελεί προϋπόθεση για τήν ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος και πολιτική αναφορά μιās διάχυτης τότε αντιδικτατορικής έφεσης του κόσμου. Στην κυριολεξία του όρου, επομένως, φοιτητικό κίνημα δέν ύπάρχει ποτέ: οί φοιτητές δέν πολιτικοποιούνται από τά προβλήματα του «χώρου», αλλά από έξωτερικές πρός αυτόν, εϋθέως πολιτικές, διεργασίες. Ό όρος φοιτητικό κίνημα νομιμοποιείται μόνο στή στενά κοινωνιολογική άποδοχή του: τή μεγαλύτερη πολιτική ευαισθησία τών φοιτητών ως κοινωνικής κατηγορίας, ευαισθησία που, στή συγκεκριμένη περίπτωση, όφείλει πολλά στό πολύ άπλό γεγονός ότι οί άνώτατες και άνώτερες σχολές είναι οί μόνοι, κατά τή διάρκεια τής δικτατορίας, χώροι όπου πολλοί άνθρωποι έχουν τή δυνατότητα νά συννευρίσκονται για μή βιοποριστικούς λόγους. Τά περί «κοινωνικού χώρου» άποτελούν άθέμιτη και παραπλανητική μεταφορά του μοντέλου του εργατικού συνδικαλισμού σ' ένα κοινωνικά προνομιοϋχο στρώμα. Φοιτητικός συνδικαλισμός δέν μπορεί ποτέ νά ύπάρξει, μέ τήν αυστηρή έννοια του όρου. Φοιτητική διεκδίκηση, ναί.

2. Μετά από τήν κατάληψη τής Νομικής, φοιτητικό κίνημα ύπάρχει μόνο στό βαθμό που οί άριστερές οργανώσεις που τό συγκροτούν (και μαζί τους οί σαφώς άριστεροί, αλλά άνοργάνωτοι, «συνδικαλιστές») είναι καταρχήν αντιδικτατορικές. Γι' αυτό και τό φοιτητικό κίνημα λειτουργεί, για όλα τά κόμματα και τίς οργανώσεις τής άριστεράς, σάν *υποκατάστατο αντιστασιακής μεταπικής οργάνωσης*. Έτσι, τό πρόγραμμα τόσο του ΚΣ του Ρήγα Φεραίου (1973) όσο και τής 'Αντι-ΕΦΕΕ ταυτίζεται άπόλυτα μέ τίς θέσεις τών ΦΕΑ και, άργότερα, του Πολυτεχνείου. Οί οργανώσεις αυτές δέν λένε τίποτε παραπάνω άπ' ό,τι διεκδικούν οί επιτροπές: δηλαδή ύποκαθιστούν τά πολιτικά όργανα του κινήματος. Τό «παραπάνω» είναι κάθε φορά ή ιδιαίτερη θέση τής οργάνωσης στην ένδοαριστερή διαμάχη: αυτό τό «παραπάνω» άποτελεί και τήν πραγματική αίγλη τής κάθε οργάνωσης. Άπό τήν άλλη, τά πολιτικά όργανα του κινήματος συγκροτούνται άκριβώς από αυτούς τους φοιτητές που, στην κομματική τους ιδιότητα, τά ύποκαθιστούν. Τό φοιτητικό κίνημα είναι ένα κατά κύριο λόγο άριστερό κίνημα, πλασμένο κατ' εικόνα και όμοιωση τών οργανώσεων που τό συγκροτούν. Η ιδεολογία του είναι δέσμη τής ιδεολογικής κρίσης που μασιζεί τήν άριστερά. Έτσι οί οργανωμένοι φοιτητές τελικά ύποκαθιστούν τόν εαυτό τους: ένας βαθύτατα ιδεολογικός διχασμός που καθορίζεται από μιá δυσπόστατη πολιτική πραγματικότητα: ότι άφενός τά δύο κομμουνιστικά κόμματα (και κυρίως τό τότε Γραφείο Έσωτερικού, γιατί ό τότε Κολιγιάννης είναι ουσιαστικά, μέχρι τό 1972, άνύπαρκτος) έγκαταλείπουν σταδιακά και όριστικά τή γραμμή τής 'Αντίστασης, ένω από τήν άλλη οί δυνατότητες για αντίσταση πολλαπλασιάζονται, ιδιαίτερα μετά τή χαλάρωση του '72 και τή «φιλελευθεροποίηση» του '73. Έτσι, ύποθέσεις του τύπου «τό φοιτητικό κίνημα... αναδείχνει μόνο του τήν καθοδήγησή του, δημιουργεί και εκπαιδεύει τά στελέχη, ανακαλύπτει τίς μορφές οργάνωσης που άντιστοιχούν στις συνθήκες και τήν προοπτική του άγώνα του», δέν εϋσταθούν. Γιατί τέτοιο αυθύπαρκτο ύποκείμενο, άνεξάρτητο από

τή βούληση τών άριστερών κομμάτων, δέν ύπήρξε ποτέ.

3. Φοιτητικό κίνημα, άριστερά κόμματα και οργανώσεις: δύο κόσμοι που ύπάρχουν ό ένας μέσα στον άλλον. Τό φοιτητικό κίνημα κατασκευάζει άριστερές οργανώσεις, ως ιδεολογικό του παραπλήρωμα, και οί άριστερές οργανώσεις κατασκευάζουν φοιτητικό κίνημα ως «χώρο» δράσης. Γιατί και από τή μεριά τών «κομμάτων» έξετάζοντας το, τό έρμηνευτικό σχήμα του Νικολάου Ξαστοχά τήν πραγματικότητα, πλάθοντας μυθολογικά τέρατα που «παρεμβάλλουν» στους μαζικούς χώρους. Οί λίγοι τό 1972 φοιτητές τής ΚΟΣ και τής ΚΝΕ, συμμετέχοντας πρωταγωνιστικά στή δημιουργία φοιτητικού κινήματος, οίκοδομούν ταυτόχρονα και τό κόμμα τους. Για νά γίνω σαφέστερος: οί λίγοι αυτοί φοιτητές είναι, πολιτικά, τό κόμμα τους. Θέλω νά πώ, ότι τά δύο κομμουνιστικά κόμματα, ένω βαραινουν τήν εποχή αυτή ως ιδεολογικές πραγματικότητες, οργανωτικά είναι σχεδόν άνύπαρκτα, όπως άνύπαρκτη είναι και ή πολιτική τους δράση στην Ελλάδα. Τό φοιτητικό κίνημα, επομένως, άποτελεί τήν ουσιαστικότερη, μετά από τό 1972, πολιτική αναφορά τών δύο κομμάτων. Γι' αυτό και στή μεταπολίτευση, τόσο τό ΚΚΕ έσωτερικού όσο και τό ΚΚΕ, άναγκάζονται, τοποθετημένα στό πολιτικό προσκήνιο, νά «ξαναβρούν» τόν κόσμο τους: τους άριστερούς ψηφοφόρους που, στην πλειοψηφία τους, έχουν κρατηθεί μακριά από τή διάσπαση. Για τόν άριστερό κόσμο δικτατορία μοιάζει νά μήν έχει ύπάρξει ποτέ: όχι ότι δέν ύπέφερε, κατατρέχτηκε, τρομοκρατήθηκε και έκβιάστηκε περισσότερο από κάθε άλλη μερίδα του ελληνικού λαού: αλλά ότι τά διώματά του αυτά, άκόμη κι ή πίκρα κι ή άμηχανία του τήν έπαύριο του πραξικοπήματος, δέν άφέθηκαν ποτέ νά ανακρίνουν τίς προδικτατορικές ιδεολογικές του αναφορές. Γι' αυτό, ένω ό κόσμος μοιάζει νά έχει έλθει άνάποδα, τό ΚΚΕ κατορθώνει τό 1974 νά μιλήσει τή γλώσσα τής προδικτατορικής ιδεολογίας - μιá γλώσσα ταριχευμένη, άποστειρωμένη, άνεπίδεκτη πραγματικότη-

τας· τό δέ ΚΚΕ έσωτερικού βρισκείται μέ τά χέρια δεμένα, γιατί έχει κι αυτό ταριχεύσει, αντί νά ζωογονήσει, τήν πραγματική συνθήκη ύπαρξής του: τή διάσπαση. Κι έδώ οι ιδεολογικές άναφορές θά γίνουν κατά μείζονα λόγο προδικατορικές (ή ΕΔΑ, τά λάθη του παρελθόντος) και συνεπικουρικά στην εύρωκαμμουνιστική περιπλοκή. Τά πάντα, ώστόσο, έχουν αλλάξει, ακόμη και τά ίδια αυτά κόμματα ώς συστήματα πολιτικών σχέσεων. Και γιά νά παραδοξολογήσω, προσβλέποντας σέ μιά σαφέστερη διατύπωση: *Μέσα στη δικτατορία γεννήθηκαν δύο καινούρια κομμουνιστικά κόμματα* – έστω κι άν κατάγονται από τήν ίδια παλιά ιστορία. Θέλω νά πώ πώς ή δικτατορία άποτελεί μιά καθοριστική τομή στην ιστορία τής ελληνικής άριστερας, όπως και γιά όλόκληρη τή μεταπολεμική ελληνική κοινωνία.

4. Τό έρμηνευτικό σχήμα του Νικολάου ολοκληρώνεται, κατά τή γνώμη μου, στην πρόταση ότι τό φοιτητικό κίνημα τό διαπερνά «ή σύγκρουση άνάμεσα στην τάση πού έμπιστευόταν τή δυναμική του φοιτητικού κινήματος και τήν τάση πού ύποτιμούσε και τελικά ύπονόμεινε αυτή τήν έμπιστοσύνη». Νομίζω πώς ή διατύπωση αυτή δέν άποτελεί διαπίστωση ή έκτίμηση, αλλά ευθύγραμμη λογική συνέπεια τής άρχικής κατασκευής. Μιά δική μας αντίληψη γιά τή σχέση κόμματος – μαζών, μιά δική μας άπαρασάλευτη αντίθεση πρós οποιαδήποτε πολιτική θεωρία ή ένεργεια ύποκαθιστά και άκυρώνει τίς μάζες, τούς πρωταγωνιστές – σέ τελευταία άνάλυση – τής ιστορίας· ή ιδεολογία μας, μέ άλλα λόγια, άποδίδεται στην πραγματικότητα ώς «τάση» πού ένυπάρχει στά πράγματα. Και είναι βέβαιο πώς ή ιδεολογία μας αυτή δέν είναι, όπως ύποτιμητικά λέγεται, έγκεφαλική, αλλά προϊόν μελέτης, στοχασμού, θεωρητικής και ιδεολογικής σύγκρουσης και συμμετοχής στά δρώμενα. *Όμως τέτοια σύγκρουση στό φοιτητικό κίνημα δέν υπήρξε ποτέ. Γιατί, καταρχήν, «έμπιστοσύνη στό φοιτητικό κίνημα» έξυπονοεί δύο διακριτά πράγματα: Ένα αντικείμενο έμπιστοσύνης, τό φοιτητικό κίνημα (τήν πραγματική και έν-*

νοιολογική αύθυποστασία του όποιου επιχείρησα πρós όλίγου νά άμφοισθητήσω) και ένα ύποκείμενο πού έμπιστεύεται: δηλαδή πολιτικό ύποκείμενο, όργάνωση, εκλεγμένη επιτροπή, συνδικαλιστικό όργανο. Και τέτοιο πολιτικό ύποκείμενο, πού νά συνιστά «τάση» αντίπαλη στην ύπονόμηση του κινήματος από τά κόμματα, δέν υπήρξε. Μήτε οι κάθε λογής μαοϊκές ομάδες, πού πραγματικά βιώνουν τήν αντίθεση τους πρós τά «ρεβιζιονιστικά» κόμματα και σάν πρόβλημα «μαζών», συνιστούν τέτοια τάση: γιά τόν άπλουστατο λόγο ότι άνάμεσα στην «πολιτική γραμμή» και τήν πολιτική πραγματικότητα μεσολαβεί ό κόσμος όλόκληρος, μέ τήν ιστορία του και τίς αντιφάσεις του. Για νά γίνει μιά πολιτική γραμμή τό (καθοριστικό) πρόβλημα, πρέπει ή ίδια ή πραγματικότητα νά τής άποδώσει αυτό τόν ρόλο. Και καμιά πραγματικότητα κατά τή διάρκεια τής δικτατορίας δέν έξουσιόδοτησε καμιά μαοϊκή ή άλλη περιθωριακή όργάνωση νά άμολήσει τήν κοσμογονική γραμμή της. Τέτοια προνόμια άπολάμβανε, γιά μιά έποχή, μόνο τό τότε Γραφείο Έσωτερικού: τά μισά τά άποποιήθηκε τό ίδιο τό κόμμα· τά άποδέλοιπα φρόντισε νά τά έξοντώσει ή Άσφάλεια.

Μήτε, από τήν άλλη, νομιμοποιούμαστε νά θεωρήσουμε ότι οι ΦΕΑ, έστω και κατά τήν πρώτη (1972), πραγματικά ιστορική στιγμή τής ιστορίας τους, συνιστούν μιά τέτοια τάση. Γιατί, θά τό έπαναλάβω κι έδώ, ΦΕΑ δίχως τήν πρωταγωνιστική παρουσία των όργανωμένων άριστερών φοιτητών δέν νοούνται.

Έδώ χρειάζεται μιά μικρή διευκρίνιση. Έως έδωσα τήν έντύπωση ότι στίς ΦΕΑ δέν μετέχουν, και μάλιστα καθοριστικά, μή όργανωμένοι φοιτητές. Γι' αυτό σπεύδω νά έπανορθώσω: κάθε άλλο. Ένα μεγάλο ποσοστό των επώνυμων συνδικαλιστών και των άώνυμων αγωνιστών πού συγκροτούν τίς ΦΕΑ τό 1972 είναι πράγματι φοιτητές δίχως κομματική στράτευση. Και αυτούς άν θγάλουμε από τό λογαριασμό, ΦΕΑ δέν νοούνται. Όμως πραγματικά θά ύποτιμούσαμε τούς αγωνιστές αυτούς άν τούς παραπέμπαμε στό ρόλο των «μαζών» ή στόν έξίσου άόριστο ρόλο του «φοιτητικού κινήματος».

ΚΩΣΤΗΣ ΜΟΣΚΩΦ

Είσαγωγικά στην

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ στην Έλλάδα

1. Γιά κάποια ζητήματα διαλεκτικού και ιστορικού ύλισμου
2. Έ διαμόρφωση τής έθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Έλλάδα
3. Τό κίνημα τής εργατικής τάξης στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη
4. Σχεδιάσμα γιά τήν ιστορία του κινήματος τής εργατικής τάξης στόν Μεσοπόλεμο

Θεσσαλονίκη, 1979

Έσαν στη συντριπτική πλειοψηφία τους άριστεροί, έξίσου άποφασισμένοι και άριστεροί, και μάλιστα τής ίδιας θεωρητικής και ιδεολογικής διάπλασης, μέ τούς όργανωμένους συμφοιτητές τους. Κι έδώ, δηλαδή, πρωτανεύει τό ζήτημα τής κρίσης τής άριστερας. Και μπορούμε, ένδεικτικά, νά άναλογιστούμε τό έξής γεγονός: ότι στην συνέχεια, μετά τήν πρώτη φάση των ΦΕΑ, οι φοιτητές αυτοί είτε

προσχωρούν στα υπάρχοντα οργανωτικά σχήματα, είτε συγκροτούν ιδιότυπες άριστερες, κομμουνιστικές ομάδες, δηλαδή μία άλλη άριστερή έκδοχή. Κι ίσως πράγματι αυτές οι ιδιότυπες ομάδες να αποτελούν τὰ μοναδικά κύτταρα μίας σωστής αντίληψης γιά τὸ «μαζικό χώρο». Ὅμως καί αὐτῶν τῶν ὁμάδων τὸ δραστικό βεληνεκές μετά τὸ 1973 εἶναι περιορισμένο, ὥστε δέν νομομοποιούμε νά τίς θεωρήσουμε «τάση» καί δὴ τάση πού συγκρούεται κατά μέτωπο μέ τὴν ἄλλη, τὴ λαθησομένη.

Θά πρέπει ἴσως νά ἀναφεροῦμε, συντομογραφικά, στήν ιδιότυπη ὑπόσταση τῶν ΦΕΑ, γιά νά ἐννοήσουμε κάπως καλύτερα καί γλαφυρότερα τίς σχέσεις ὁργανωμένων καί ἀνοργάνωτων μέσα σ' αὐτές. Ὅτι δηλαδή ἐνῶ οἱ ΦΕΑ θεωροῦνται συχνά ὄργανα τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος, καί μάλιστα «συνδικαλιστικά», στήν πραγματικότητα ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα ιδιότυπα κύτταρα ἐνός ἀριστεροῦ ἀντιστασιακοῦ μετώπου. Καί ἡ παρεξήγηση συνεχίζεται σήμερα, γιά νά θρέψει τὴ μεταδικτατορική «συνδικαλιστική» παράκρουση τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος. Κι ἐδῶ θά πρέπει νά ἐντοπίσουμε τίς μεγάλες, τίς ἀνυπολόγιστες εὐθύνες, τόσο τῆς ΚΝΕ ὅσο καί τῆς ΚΟΣ. Φαίνεται πῶς τελικά μῆτε τὸ ἓνα μῆτε τὸ ἄλλο κόμμα θέλησε νά δράσει σέ συνάρτηση μέ τὰ ιδιότυπα κύτταρα πού ἔλεγα πιό πάνω. Γιατί ἡ μέν ΚΝΕ, δηλαδή μιά φοῦχτα φοιτητές, παίξει μέ τὸ ἓνα χέρι τίς ΦΕΑ καί μέ τ' ἄλλο τὴν Ἀντι-ΕΦΕΕ. Ἡ ΚΟΣ, ἀπό τὴν ἄλλη, ἀμφιταλαντεύεται γιά ἓνα διάστημα: "Ὅταν πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1972 συζητιέται σέ μερικές ὁργανώσεις τοῦ ΚΚΕ ἐσ. ἡ ἀναδημιουργία² μετωπικῆς ὁργάνωσης, ὀρισμένα μέλη τῆς ΚΟΣ διαπραγματεύονται προκαταρκτικά μέ συναγωνιστές τους τῶν ΦΕΑ. Σημειωτέον ὅτι οἱ συναγωνιστές αὐτοὶ γνωρίζουν καί τὸ θέμα γιά τὸ ὁποῖο συζητοῦν καί τὴν κομματική ιδιότητα τῶν συνομίλητῶν τους. Καί ἐνῶ ἡ ἐνδεικνύομενη διαδικασία θά ἦταν νά συντάξουν ἀπό κοινού προγραμματική διακήρυξη γιά τὴν ἀνασυγκρότηση τοῦ Ρήγα ἢ ὅποιο ἄλλο ὄνομα θά ἔφερε αὐτὸ τὸ σχῆμα, ἐμφανίζεται ἑξαφνα, μετά τὴν κατάληψη τῆς Νομικῆς, προφανῶς ἀπό κάποια ἄλλα στελέχη τῆς

ΚΟΣ, ἓνα φυλλάδιο πού τιτλοφορεῖται «Θέσεις τοῦ ΚΣ τοῦ Ρήγα Φεραίου». Ἔτσι, ἡ ἀνύπαρκτη ἀκόμα αὐτὴ ὁργάνωση, κι ἐνῶ δραματίζεται ἡ ἐπώδυνη ἀποκῆσή της, ἔχει καί ΚΣ (καθοδήγηση) καί θέσεις (πρόγραμμα) καί ἔδρα γιά νά ἀπευθύνεται στίς «μάζες» καί νά τίς συσπειρώνει. Ὅποτε, ἐπόμενο ἦταν, οἱ συναγωνιστές τῶν ΦΕΑ ἐπῆραν τῶν ὁμματιῶν τους καί τὴν - ἀριστερότατη, ἐπαναλαμβάνω - συνειδησή τους καί ἀπεχώρησαν. Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστή: Ὁ καινούριος αὐτός Ρήγας μῆτε μάζες συσπειρώνει, μῆτε μέτωπο φτιάχνει· καί μόλις χαράξει ἡ μεταπολίτευση, κι ἐνῶ στό μεταξύ τὸ σχῆμα ΚΟΣ ἔχει σιωπηρά ἐγκαταλειφθεῖ, βρίσκεται στήν κωμικοτραγική θέση νά μετονομάσει τὴ μετωπική ὁργάνωση σέ «νεολαία τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ». Καί ὡς τελευταία ἔκφραση αὐτῆς τῆς ἱστορίας, ἀνακύπτει ὁ καθγὰς περὶ κομματικῆς ἢ μὴ, κομμουνιστικῆς ἢ τί ἄλλο, ὁργάνωσης, πού καταλήγει στό σχῆμα τῆς «ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραῖος». Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ἀναγκάζονται διαρκῶς νά ἀναβαπτίζονται καί νά ἐξαπλώνονται σέ ὁμόκεντρος, ἀλληλοδιάδοχους κύκλους γύρω ἀπὸ τὴν Ἀλήθεια.

Στάθηκα λίγο περισσότερο σ' αὐτὴ τὴ χρονιά, 1972, γιὰ πῶς τότε παίζεται γιά μιά ἀκόμη φορά καί σφραγίζεται τελεσίδικα τὸ θέμα τῆς ἀντίστασης καί μαζί του καί ἡ μοῖρα τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος. Καί ἡ ἄλλη ὄψη τῆς μετατόπισης τῆς φοιτητικῆς ἐξέγερσης ἀπὸ κίνημα ἀντίστασης σέ κίνημα «κοινωνικοῦ χώρου» μέ ἀξιώσεις συνδικαλισμοῦ, εἶναι ἡ *ιδεολογική ὑπερεκτίμηση* τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος. Μέ ἐπίκεντρο, φυσικά, τὸ Πολυτεχνεῖο. Γιατί ἐνῶ εἶναι ἀπόλυτα σωστὴ ἡ γενικῆς παραδοχῆς θέση, ὡς ἀποψη καί ἐκτίμηση, ὅτι τὸ Πολυτεχνεῖο γίνθηκε «πολιτικὴ ἔκφραση τῶν μαζῶν», θά πρέπει κάποτε νά ἀναλογιστοῦμε ὅτι οἱ μάζες τοῦ Πολυτεχνεῖου δέν εἶναι ἄμεσο, εὐθύγραμμα καθορισμένο, ἀποτέλεσμα τῆς δράσης τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος. Ἀπὸ κάποιες ἄλλες ἀνάγκες, μέσα ἀπὸ διαφορετικῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς διεργασίες, κινοῦν οἱ μάζες τὸν Νοέμβριο τοῦ 1973 νά συναντήσουν τοὺς ἐξεγερμένους φοιτητές τοῦ Πολυτεχνεῖου.

Καί γιά νά ἐπιστρέψουμε στήν κουζίνα, πού λέγαμε. Ἀνανεωμένοι καί ἀποστεωμένοι, καινούριοι καί παλιοί, διαφυλάττουν ζηλότυπα τὸ μυστικὸ τῆς «δικῆς τους» συνταγῆς. Ἔτσι τὰ πολὺ ἀπλά πράγματα ἔγιναν ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνους λογισμοῖς, βάθος δυσθεώρητον καί ἀγγέλων ὀφθαλ-

2. Λέω ἀναδημιουργία ἀντὶ γιά τὸ πιό εὐσχημο ἀνασύνταξη ἢ ἀνασυγκρότηση, γιὰτί, μετά τίς τελευταῖες συλλήψεις μελῶν τοῦ ΚΣ του, τὸ 1970, Ρήγας Φεραῖος δέν ὑπάρχει πιά ὡς ὁργάνωση. Καί βεβαίως πολλὰ πρῶην μέλη του προσχωροῦν ἀργότερα, ἢ πολὺ ἀργότερα, στό ΚΚΕ ἔσωτερικοῦ, ἀλλά διασπείρονται τὴν ἀλήθεια καί ἰσοπεδῶναι τὴν πολιτικὴ σκέψη τῶν μελῶν του ὁ σημερινός Ρήγας, ὅταν ἰσχυρίζεται πῶς ἀποτελεῖ εὐθύγραμμη συνέχεια ἐκεῖνης τῆς ὁργάνωσης. Γιατί ὁ παλαιός Ρήγας ἦταν, ἀπὸ κάθε ἀποψη, μιά ἄλλη πολιτικὴ πραγματικότητα, ἢ ὅποια βεβαίως ἐντάσσεται στήν προϊστορία τοῦ ΚΚΕ ἔσωτερικοῦ, ἀλλά δέν ταυτίζεται μέ τὴν μετέπειτα τροπὴ του. Ἄν μὴ τί ἄλλο, ὁ Ρήγας ὑπῆρξε μιά ἀντιστασιακὴ ὁργάνωση, στήν πλήρη καί ἀνεπιφύλακτη ἀποδοχὴ τοῦ ὄρου. Γι' αὐτὸ καί χτυπήθηκε ἀνελέητα ἀπὸ τὴ δικτατορία, ὅσο καμία ἄλλη μεταγενέστερη ὁργάνωση.

μοίς· και όλα στο έκαστοτε όνομα μιάς κάκιστα έννοούμενης κομματικότητας. Ώστόσο, μιά έξισου κάκιστη άντικομματικότητα μεταρσιώνει τή δική της αλήθεια στην ίδια ρητορική έπαρση, μέ τήν ίδια ταλαιπωρημένη γλώσσα τής ύποβλητικής ασάφειας. Ή εικόνα τής πολιτικής πού κατασκεύασε ή σημερινή άριστερά, όπου ιστοροούνται πραγματικές θυσίες και άγωνίες, λιτανεύεται και θαυματοουργεί· δέν παραλλάζει όμως ουσιαστικά από τή γνώριμη εικόνα τής πολιτικής πού φτιάχουν τó κράτος και τά άστικά κόμματα. Τό «ή ΕΦΕΕ είπε, άνακοίνωσε» δέν διαχωρίστηκε ποτέ ουσιαστικά από έκείνο τό «σύμφωνα μέ ύπεύθυνους πολιτικούς παρατηρητές, από διπλωματικές πηγές άναφέρεται, άρμόδιοι κύκλοι προσκείμενοι στην κυβέρνηση, εκπρόσωπος τού ύπουργείου», κ.λπ. Τό λαϊκό αίσημα βλέπει μόνον ήρωες και άρμόδιους. Ή λαός άποκλείστηκε από τήν κουζίνα τού φοιτητικού κινήματος. Κάθε πού σημαίνει ή επέτειος τού Πολυτεχνείου, χιλιάδες κόσμος συμπορεύεται, από ήρωή άδράνεια, μέ τά κομματικά πανώ και τούς φοιτητές. Τό 1975, οί πορείες αυτές εκδήλωναν πολιτική εκκρεμότητα. Σήμερα, στην καλύτερη περίπτωση, εκφράζουν γκρίνια, δυσαρέσκεια μέ τήν κυβέρνηση Καραμανλή και τήν πολιτική τής λιτότητας. Μήτε λαϊκό κίνημα, μήτε μάζες – δηλαδή οργανωμένη πολιτική διεκδίκηση. Τιμή στους ήρωες, και μόνον. Τό φοιτητικό κίνημα μπορεί, άναμφισβήτητα, νά ξαναφτιάξει ήρωες. Είναι όμως τό μόνον πού μπορεί νά κάνει και τό μόνον πού δέν χρειάζεται. Και «άλιμονο στή χώρα πού έχει άνάγκη από ήρωες».

Νά αρχίσουμε λοιπόν νά μιλούμε ιστορικά για τό άντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα – πράξη, όπως είπαμε, σύστοιχη και διαπλαστική μιάς καινούριας πολιτικής συνείδησης – σημαίνει πώς θέλουμε τό σημερινό φοιτητικό κίνημα νά πάψει νά είναι «άντιδικτατορικό», δηλαδή κίνημα δίχως στόχους και προοπτική, νά πάψει νά θρησκευεται στό όνομα τού εύκλεούς παρελθόντος του. Σημαίνει πώς θά αφήσουμε κατά μέρος, σάν παλιό πεταί, έξιδανικευτικές λέξεις όπως μάζες, κινήματα, κοινωνικοί χώροι, κ.λπ· νά τίς αφήσουμε σάν άκατα-

νόητες μαγγανείες μιάς καθβαλιστικής τελετής πού δέν μάς άφορά, για νά τίς άποκαθάρουμε και νά τίς ξαναβρούμε, όπως επιδιώσουν, ως άκονισμένες και άσστηρές έννοιες. Ή ιστορία είναι πράγματι μιά μορφή θεωρίας, όχι όμως άδιαφορίας, για τήν πραγματικότητα. Γι' αυτό πρέπει νά μιλήσουν, όσοι έχουν στοιβαγμένες κουδέντες μέσα τους, για τό τί έγινε, πώς έγινε, ποιόί τό έκαναν και ποτέ. Κι άς μή μάς σκιάζουν προηγούμενα τού τύπου «άναμνήσεις παλαιών άγωνιστών». Γιατί τό καθοριστικό σ' αυτές είναι ότι έρχονται τόσο άργά, ώστε και ή μνήμη σκαλώνει στις άλλεπάλληλες επιδιορθώσεις πού έχει στό μεταξύ ύποστει ή πραγματικότητα, και ή πολιτική σκέψη διστάζει ή άδυνατεί ν' αρχίσει τήν άποφλοίωση. Μιλάμε για ιστορία. Πρέπει νά γίνουμε βασανιστικά σαφείς.

Έχει δικιο, θαρρώ, ό Νικολάου όταν χαρακτηρίζει τούς λαϊκούς

άγώνες σισύφους. Μόνον πού χρειάζεται μιά μικρή παραλλαγή για νά ταιριάξει ό μύθος τού Σισύφου μέ τήν ιστορία των Έλλήνων άριστερών: "Ότι ό Σίσιφος πού μετά από κάθε πικρή άποτυχία ξανακυλάει τό άγκωνάρι πρós τήν κορυφή είναι κάθε φορά άλλος, διαφορετικός από τόν προηγούμενο. Και ό ένας Σίσιφος ποτέ δέν άνταμώνεται μέ τόν άλλον. Χειρότερα: μήτε και τό άγκωνάρι είναι ποτέ τό ίδιο.

3. Και θά 'θελα νά πώ, επ' εύκαιρία, ότι μου φαίνεται άκατανόητο – και έν πάση περιπτώσει άδικαιολόγητο – πώς μιά οργάνωση όπως ή Β' Πανελλαδική, ένώ τόσα σωστά και καλά προτείνει και πράττει για τό φοιτητικό κίνημα, κι ένώ είναι πιά χειραφετημένη από τόν «κομματικό λόγο» τού ΚΚΕ έσωτερικού, παρασιωπά όλες τίς άγνωστες πτυχές τής ιστορίας τού φοιτητικού κινήματος, πού είναι και ή δική της προίστορία.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ

ΜΙΑ ΓΥΝΑΙΚΑ

ΚΕΔΡΟΣ

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

Τή ρωμιοσύνη νά τήν κλαῖς

Τό σημείωμα ἐτοῦτο, δέν εἶναι κριτική. Ἐρέθισμα καί θέμα ἔχει τήν παρουσία τοῦ Μ. Θεοδωράκη στήν καλοκαιρινή ἐπιθεώρηση τοῦ θεάτρου «Πάρκ» πού εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία καί μεταφέρθηκε γιά λίγο καί στό θέατρο «Βέμπο».

Ἡ συμμετοχή ἑνός ἀξιόλογου μουσικοῦ στό ἐπιθεωρησιακό θέαμα δέν εἶναι ἐπιλήψιμη. Ὑπάρχουν τόσοι καί τόσοι πού πιστεύουν ἢ πού βολεύονται νά πιστεύουν ὅτι μέσ' ἀπ' τήν ἐπιθεώρηση θ' ἀνοίξει κάποτε ὁ δρόμος γιά τήν ἀναγέννηση τοῦ θεάτρου. Δέν θά ἔκανε ἐντύπωση ἂν καί ὁ Θεοδωράκης θεωρεῖ τό εἶδος αὐτό σά «γνήσιο λαϊκό θέατρο». Ὅμως ἐδῶ δέν πρόκειται τόσο γιά τόν καλλιτέχνη Θεοδωράκη, ὅσο γιά τόν πολιτικό ἡγέτη ἑνός κινήματος πού φιλοδοξεῖ νά παίξει καθοριστικό ρόλο στήν Ἀριστερά. (Μᾶς ἔχουν συνηθίσει σ' αὐτόν τόν δυῖσμό. Ἄς ὀψονται...)

Τό θέμα εἶναι κατά πόσον μπορεῖ ἡ καλλιτεχνική δραστηριότητα νά ἐκμηδενίσει τόν πολιτικό λόγο, κατά πόσον ὁ καλλιτέχνης νά ἀναιρεῖ τόν πολιτικό ἢ ὁ πολιτικός τόν καλλιτέχνη, μάλιστα ἀπροσημάτιστα καί ἀτιμωρητί.

Δέν θά συζητήσω καθόλου τήν ποιότητα τῆς παράστασης γιατί ὁ ἀναγνώστης πού δέν τήν εἶδε δέν ἔχει πιά καμιά δυνατότητα νά σχηματίσει δική του γνώμη. Μόνο δύο λόγια.

Τό θέαμα στό σύνολό του ἦταν, κατά τήν ταπεινή μου κρίση, ἀπαράδεκτο. Ὅπως ἐξάλλου καί ὅλα τά ἐπιθεωρησιακά θεάματα τῶν τελευταίων χρόνων. Δικαίωμα ὅμως τοῦ ὀποιουδήποτε – ἄρα καί τοῦ Θεοδωράκη – νά διαφωνήσῃ σ' αὐτήν μου τήν κρίση.

Ὅμως μένουν οἱ πολιτικές θέσεις τῆς ἐπιθεώρησης, ὅπως εἶναι συμπτυκνωτικά καταχωρημένες στό πρόγραμμα τῆς παράστασης ἀπό τούς διάφορους συνεργάτες.

Μένει ἐπίσης καί ἡ ἀφίσα πού γέμισε τήν Ἀθήνα τό καλοκαίρι, καί δάξει, ἔμμεσα ἀλλά ἐντονα, ἄλλα πολιτικά ἐρωτηματικά.

Ω! ΜΑΜΑ ΕΛΛΑΣ
20 χρόνια ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ

Ὅλο τό πάνω μέρος καταλαμβάνει ἡ φιγούρα τοῦ Θεοδωράκη ἐνῶ διευθύνει. Τά χέρια σηκωμένα ἔμπρός, προτρεπτικά. Τό μαλλί πυκνό καί φουντωτό, ἐπαναστατημένο. Τό στόμα ἀνοιχτό, τραγουδᾷ τό ἥρωικό τραγούδι.

Ἡ στάση, τό ἀνοιχτό στόμα, μοιάζουν νά λένε σέ κάποιους ἀθέατους: «Ἐμπρός σηκωθείτε!...» Καί μιά μικρή λεπτομέρεια. Δέν ἀπευθύνεται ἀκριβῶς σ' ἐμᾶς. Δέν κοιτάει ἐμᾶς ἀλλά τόν πλαινό μας. Ἄν μᾶς κοιτάζε στά μάτια τότε θά παρέπεμπε σέ μοντέλο πολιτικοῦ καί μάλιστα ρηξικέλευθου. Δηλαδή θά προδιέθετε ἀρνητικά μιά μερίδα τοῦ κοινοῦ πού ἴσως νά μή θέλει πιά νά σηκωθεί ἢ εἶναι ἀντίθετη στά ξεσηκώματα ἐγγένει. Τώρα ὅμως κοιτάει δίπλα. Προτρέπει τούς συντρόφους μου (ἢ του) ἢ διευθύνει τούς μουσικούς (του). Εἶναι κυρίως καλλιτέχνης.

Στό κάτω μέρος... ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι. Ἐάν κανεῖς νομίζει πῶς αὐτό τό πάνω ὁ Μίκης κι ἀπό κάτω ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι τυχαῖο, ἢ γιά λόγους αἰσθητικούς τῆς ἀφίσας καμωμένο, ἀπατάται. Στό θέατρο τῶν ἀστέρων ἡ παράσταση μπορεῖ νά μήν εἶναι προσεγμένη. Ἡ σειρά τῶν ὀνομάτων ὅμως, οἱ φωτογραφίες, τό πάχος τῶν γραμμάτων, αὐτά δέν ἀφήνονται ποτέ στήν τύχη. Ἀλλά καί οἱ ὑπόλοιποι δέν εἶναι τυχαῖοι: Παπαμιχαήλ, Μπιθικώτσης, Καλογιάννης, Ζορμπαλά. Ἐνας μέγας καί πασίγνωστος ἠθοποιός, τρεῖς πασίγνωστοι τραγουδιστές. (Οἱ τραγουδιστές ἐν Ἑλλάδι ὅλοι πασίγνωστοι). Ὁ Θεοδωράκης εἶναι πάνω ἀπό τήν πόλη, αὐτοί μέσα στήν πόλη. Γελάνε καί μᾶς προσκαλοῦν.

και γραμματα ζυωριζω • και γραμμα

Στη μέση τὰ γράμματα «Θέατρο Πάρκ Ω ΜΑΜΑ ... ΕΛΛΑΣ»

Ἡ ἀφίσα τὰ λέει ὅλα καὶ θυμίζει τὸν Μπόστ, σάν ἀπαραίτητο συμπληρωματικό στοιχείο γιὰ νὰ μεταφερθοῦμε ΠΙΣΩ, σέ μιάν ἄλλη «ἥρωικό-τερη» ἐποχή. Ἡ μελοποίηση τοῦ Ἐπιτάφιου, οἱ ἀγῶνες τοῦ 15% καὶ τοῦ ἕνα ἕνα τέσσερα, ἡ Μαμά Ἑλλάς μέ τόν Πειναλέοντα καὶ τήν Ἄνεργίτσα, ὅλα αὐτά κοιταγμένα μέ τό ἰσοπεδωτικό βλέμμα τῆς ἀναπόλησης εἶναι δημιουργήματα τῆς ἴδιας ἐποχῆς.

Τὰ χρώματα; Γαλανό, λευκό, θεβαίως.

Νά λοιπόν μιὰ ἀφίσα πού ὑπόσχεται πολλά:

- Τήν πλειάδα τῶν ἀστέρων
- Τό γέλιο, τή διασκέδαση καὶ μάλιστα καλοῦ γούστου (μέ τήν ἄμεση ἀναφορά στόν Μπόστ)

- Τό ἐπιθεωρησιακό ὑπερθέαμα. Μέ τήν ἀναφορά καί μόνο τοῦ θεάτρου «Πάρκ» ὁ καθένας ἐννοεῖ πῶς πρόκειται γι' αὐτό τό εἶδος καί κανένα ἄλλο

- Τή σοβαρότητα τῆς «ἀναδρομῆς» (20 χρόνια)

- Τήν ποιότητα (ἐπί 20 χρόνια ὁ Θεοδωράκης γράφει καλή μουσική)

- Τό «πολιτικοποιημένο» θέαμα. (Ὁ Θεοδωράκης εἶναι πολιτικό πρόσωπο).

- Καί κυρίως ἡ ἀφίσα μᾶς ὑπόσχεται τόν Μίκη. Τόν Ἐθνεργέτη Τροβαδοῦρο πού ξεπροβάλλει πάνω ἀπό τή γαλανόλευκη πόλη τῆς ἀφίσας.

Σ' αὐτή τήν ἐπιθεώρηση θά πᾶμε. Σύν γυναιξί καί τέκνοις. (Αὐτός ὁ ἐνθουσιασμός θά μᾶς στοιχίσει δραχμές 1.000 μόνο γιὰ εἰσιτήρια ἀλλά ἀφοῦ θά δοῦμε τόν Μίκη... χαλάλι).

Σέ κάθε ἀφίσα θεατρικοῦ ὑπερθέαματος ὑπάρχει ἡ φιγούρα κράχτης. Σ' αὐτήν τήν ἀφίσα κυριότερος κράχτης κοινού (χρημάτων δηλαδή γιὰ τόν ἐπιχειρηματία) εἶναι ἡ φιγούρα τοῦ Θεοδωράκη. Στό ἔργο ὅμως ὁ Θεοδωράκης δέν ὑπάρχει. Κι οὔτε νά πεῖς πῶς ἐπρόκειτο νά διευθύνει τήν Ὁρχήστρα ἀλλά... κάτι τοῦ ἔτυχ.

Λέει ὁ ἴδιος στό σημείωμά του: «...Γιὰ ὅλους αὐτούς τούς λόγους ἐμπιστεύομαι μέ ἀγάπη – ὅπως εἶπα – τήν παρουσία μου – μέσω τοῦ ἔργου μου – σέ... κ.λπ.» Δηλαδή; Μᾶς ξεγέλασαν. Καί μάλιστα χωρίς νά μπορούμε νά τούς κάνομε δίκη. Naί μέν ἡ φιγούρα τοῦ Θεοδωράκη λειτουργεῖ σάν κράχτης ἀλλά πουθενά δέν ἀναφέρει ἡ διαφήμιση ὅτι θά τόν δοῦμε κιόλας. Ἄκριβῶς ὅπως σέ ὅλες τίς διαφημίσεις: Naί μέν ἡ καλλικόρμος κόρη θωπεύεται ἐπί τοῦ πούρου τάδε, κανεῖς ὅμως δέν μοῦ ἐδήλωσε πῶς ἂν ἀγοράσω τό πούρο θά βρῖσκεται καί ἡ κόρη μέσα

στό κουτάκι. Ὅχι. Ἀπλῶς ἀγόρασα πούρο.

Τό «ἠθικό» λοιπόν θέμα εἶναι: Πῶς ἔτσι σοσιαλιστής πολιτικός συντελεῖ συνειδητά σ' αὐτό τό ἐπικίνδυνο παιχνίδι τῆς ἐμμεσης χειραγώγησης τῶν ἀνθρώπων; Πῶς ὁ συνειδητός καλλιτέχνης δέχεται νά χρησιμοποιηθεῖ «ὑπέρ τρίτων», καί νά συντελέσει ἔτσι στήν ἀμβλυνση τῶν κριτηρίων τοῦ κοινού;

Κι ἂν αὐτές οἱ ἐρωτήσεις μοιάζουν «ἐπί προσωπικοῦ θέματος», ἄς κάνουμε λοιπόν καί μιὰ τρίτη. Πῶς ὅλ' αὐτά τὰ ἀνέχεται τό «κοινό» (ὁ λαός δηλαδή) καί γιατί; Ἄν ὅμως τέτοιες μέθοδοι χρησιμοποιοῦνται ἀκόμα κι ἀπ' αὐτούς πού εἰλικρινά δέν θά τό περιμέναμε, τότε μπορούμε νά μιλάμε ἀκόμη γιὰ τό ἀλάνθαστο κριτήριο τοῦ κοινού;

Ἄλλά ἄς ἀσχοληθοῦμε λίγο καί μέ τόν πολιτικό λόγο τοῦ ἔργου.

Δυστυχῶς ἡ ἐπιθεώρηση γράφεται πάντα – ἢ σχεδόν – βιαστικά, στό γόνατο, γιὰ νά προλα-

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ « Ω ΜΑΜΑ ΕΛΛΑΣ »

Ἡ 20ετία 1959-1979 εἶναι σίγουρα ἀπὸ τίς πιὸ συγκλονιστικὲς γι' αὐτὸν τὸν τόπο. Πολλὰ ἔγιναν, πολλὰ δὲν ἔγιναν, πολλὰ ἄλλαξαν. Καί τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς 20ετίας δρῆκαν τὸν δάρδο τους στὸ πρόσωπο τοῦ Μίκη Θεοδωράκη. Μὲ τὰ τραγούδια του τραγούδησε – καί τραγουδήσαμε – τίς ἀγάπες μας, τοὺς πόνους μας καί τοὺς καημούς μας. Καί τώρα ἐμεῖς μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὰ τραγούδια ἀντλήσαμε τὴν ἔμπνευση γιὰ μιὰ ἐπιθεώρηση τῆς ρωμιοσύνης. Καί σατιρίζουμε τὸν Ἕλληνα τὸν φωνακλά, τὸν εὐθιχτο, τὸν φιλότιμο, τὸν Ἕλληνα πού δημιουργεῖ εἰδῶλα καί πού μετὰ τὰ γκρεμίζει γιὰ νὰ φτιάξει ἄλλα. Τὸν Ἕλληνα τὸν πεισματάρη, τὸν ἐνθουσιώδη, τὸν τρυφερό, τὸν καλόκαρδο πού γίνεται χαλί νὰ τὸν πατήσεις, ἀλλὰ πρόσεξε... μὴ σκεφτεῖς ποτέ ὅτι μπορείς καί νὰ τὸν ἐξεντελίσεις. Τότε ὄλοι οἱ Ἕλληνες γίνονται Ἕνας Ἕλληνας καί πιά τίποτα δὲν τὸν σταματάει.

Δὲν ἐκμεταλλεντήκαμε καταστάσεις γιὰ νὰ «δγάλουμε γέλιο». Δὲν ἐπιθυμοῦμε νὰ θίξουμε κανένα καί πολὺ περισσότερο νὰ γελοιοποιήσουμε πρόσωπα. Κάνουμε σάτιρα. Κανστική. Ἄλλὰ ὄχι

θαίνει – λένε – τὴν ἐπικαιρότητα. Κείμενο λοιπὸν ἐνιαῖο καί τυπωμένο δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον στὰ συρτάκια τῶν συγγραφέων. Οἱ ἠθοποιοὶ συνήθως παίρνουν τὸ μέρος τους δακτυλογραφημένο γιὰ νὰ μάθουν τὰ λόγια.

Κρίμα γιὰτί σ' αὐτὴν τὴν ἐπιθεώρηση, ὅπως καί σ' ὄλες τίς ἄλλες, «περνάει» ἀπαλά ἀπαλά μιὰ πολιτικὴ ἀντίληψη καί θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ τὴν ἀνιχνεύσουμε κάποτε συστηματικά, ἀπομονώνοντας τὸν «λόγο» ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ὀπτικοακουστικά ταρατατζούμ.

Πρὸς τὸ παρὸν ὅμως ἄς δοῦμε τί μᾶς λένε οἱ «συντελεστές» τῆς παράστασης. Καί πρῖν ἀπ' ὅλους, οἱ συγγραφεῖς: Στὴν πρώτη ἀνάγνωση τὸ κείμενάκι τους, πού ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ δεῖ στὴ διπλανή στήλη, μοιάζει ὁμορφο καί γλυκόπιτο. Ἐξάλλου εἶναι κι αὐτὸ γραμμένο μόνον καί μόνον γιὰτί ἔτσι συνηθίζεται. Εἶναι ἓνα κείμενο ἄνευ σημασίας, ἀσήμαντο. Ἄλλὰ αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ δύναμή του. Μᾶς πείθει νὰ μὴν τοῦ ἀντισταθοῦμε. Ὅπως ἐξάλλου καί τὰ σκετσάκια τῶν ἐπιθεωρήσεων, ἢ τὰ ἐργάκια τῶν «2 εὐχάριστων ὥρων» ἢ οἱ ὠραίες τηλεοπτικὲς διαφημίσεις κ.λπ. Τὰ τεράστια ἀποτελέσματα τῆς πολιτιστικῆς ὑποκαλλιέργειας ἔρχονται σωρευτικά.

Ἄς δοῦμε ὅμως τὸ «κείμενο» κάπως ἀναλυτικότερα:

Οἱ φράσεις – κοινοτυπίες

– «Ἡ 20ετία 1959-79 εἶναι σίγουρα ἀπὸ τίς πιὸ συγκλονιστικὲς γι' αὐτὸν τὸν τόπο».

– «Πολλὰ ἔγιναν, πολλὰ δὲν ἔγιναν, πολλὰ ἄλλαξαν». Σὰν αὐτοὺς πού βάζουν μουστάκια στὶς ἀφίσεις, νιώθω τὸν πειρασμό νὰ προσθέσω: πολλὰ δὲν ἄλλαξαν, πολλὰ θὰ μπορούσαν ν' ἀλλάξουν, πολλὰ θὰ μπορούσαν νὰ μὴν εἶχαν ἀλλάξει, πολλὰ ἔγιναν καί δὲν ἄλλαξε τίποτα, κ.λπ. Προσοχὴ στὴν ἀοριστία τοῦ «πολλά».

– «Προσπαθήσαμε νὰ γράψουμε τὴν “Ἐϋθυμὴ ἱστορία” τῆς τελευταίας 20ετίας».

– «Γράψαμε μιὰ ἐπιθεώρηση καί προσπαθήσαμε μέσα σ' αὐτὲς τίς δυόμισι ὥρες πού διαρκεῖ νὰ σοῦ δώσουμε γέλιο γιὰ 20 χρόνια».

– «Ζήσαμε ἓνα Χειμῶνα καί μιὰ Ἄνοιξη σκληρῆς δουλειᾶς γιὰτί θέλαμε νὰ σοῦ προσφέρουμε ἓνα χαρούμενο Καλοκαίρι». Καί τέλος ἡ ἀποθέωση τῆς κοινοτυπίας:

– «Καί τώρα ἐμεῖς, μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὰ τραγούδια, ἀντλήσαμε τὴν ἔμπνευση γιὰ μιὰ ἐπιθεώρηση τῆς ρωμιοσύνης».

– «Ἀτέλειωτα χειμωνιάτικα βράδια μαζί μὲ τὴ Σμαρούλα Γιούλη – οἱ τρεῖς μας – δουλέψαμε γιὰ νὰ σοῦ προσφέρουμε στιγμὲς γέλιου ἀπὸ τίς

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

κακοπροαίρετη, κακόβουλη και κακόπιστη. Προσπαθήσαμε να γράψουμε την «Εϋθυμη ιστορία» της τελευταίας 20ετίας. Στο κάτω κάτω οι δάσκαλοι μας σ' αυτό τό είδος αν και έζησαν πριν χιλιάδες χρόνια εξακολουθούν να διδάσκουν.

Γράψαμε μιά επιθεώρηση. Και προσπαθήσαμε μέσα σ' αυτές τις δυόμισι ώρες που διαρκεί να σου δώσουμε γέλιο για 20 χρόνια.

Ένας Χειμώνας.. μιά Άνοιξη.. ένα Καλοκαίρι και πίσω από όλα αυτά ο Θεατρικός μας επιχειρηματίας ο Βαγγέλης Λιθαδάς που πίστεψε πρώτος απ' όλους σε τούτη τή δουλειά. Σπάνια ή επιθεώρηση ύπηρετήθηκε από ένα τέτοιο έπιτελείο αξίων συντελεστών όσο αυτή που μέ πολλή, πολλή αγάπη τή βαφτίσαμε «Ψ!.. Μαμά Έλλάς» – 20 χρόνια Θεοδωράκης –. Για να τά λέει ΟΛΑ.

Άτέλειωτα χειμωνιάτικα θράδια μαζί μέ τή Σμαρούλα Γιούλη – οι τρεις μας – δουλέψαμε για να σου προσφέρουμε στιγμές γέλιου από τις σελίδες της Ιστορίας. Ζήσαμε ένα Χειμώνα και μιά Άνοιξη σκληρής δουλειάς γιατί θέλαμε να σου προσφέρουμε ένα χαρούμενο Καλοκαίρι.

ΗΛΙΑΣ ΛΥΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΤΑΜ. ΦΙΛΙΠΠΟΥΛΗΣ

σελίδες τής 'Ιστορίας».

– «Ένας Χειμώνας... μιά Άνοιξη... ένα Καλοκαίρι...»

Οι φράσεις-ψεύδη

Αυτές οι παραπάνω φράσεις σημαίνουν πώς ορισμένα νούμερα τής επιθεώρησης ξεκινάνε και άρθρώνονται γύρω απ' τά τραγούδια του Θεοδωράκη (ας πούμε, π.χ., ένας νέος κάνει καντάδα στή νέα πού ή μάνα της τήν έχει κλείσει μέσα και στό τέλος του σκέτς τούς τραγουδάει κιόλας ... «ή μάνα σου είναι τρελή πού σε κλειδώνει μοναχή», ενώ άλλα ξεκινούν πραγματι από τις «σελίδες τής 'Ιστορίας» – π.χ. ένα άστειο νούμερο μέ τήν δικτατορική τριανδρία, ή μέ τόν Κων/νο τό θράδυ τής 13 Δεκεμβρίου 1967 ή μέ τόν Γαργάλατα κ.λπ.

Όμως σ' αυτήν τήν επιθεώρηση τίποτα απ' όλα αυτά δέ συμβαίνει. Άπλούστατα παρωδούνται κατά κόρον τά τραγούδια του Θεοδωράκη όπως γίνεται πάντα στις επιθεωρήσεις, όπου οι επιθεωρησιογράφοι «κοτσάρουν» λόγια δικά τους σε γνωστές μελωδίες. Έξαιρεση αποτελούν τά 2-3 μουσικά ίντερμέδια, τελείως άσχετα μέ τό έργο, όπου οι τραγουδιστές βγαίνουν και «τά λένε».

Έτσι λοιπόν ούτε «άντλήσανε» από τά τραγούδια, ούτε γέλιο μās πρόσφεραν «από τις σελίδες τής 'Ιστορίας».

Οι φράσεις – κλειδιά για τά καλλιτεχνικά «ιδεώδη» των συγγραφέων

– «Μέ τά τραγούδια του τραγούδησε – και τραγουδήσαμε – τις αγάπες μας, τούς πόνους μας και τούς καημούς μας».

Καταρχήν θά ήθελα από περιέργεια να ρωτήσω τούς συγγραφείς: τότε αυτοί τραγούδησαν;

Δεύτερο θά ήθελα να ρωτήσω τόν ίδιο τόν Μίκη: έργα σαν τήν «Κατάσταση πολιορκίας» ή τό «Άξιον έστί» και τά τραγούδια σαν τό «Είμαστε δυό είμαστε τρεις» ή τόν «Ψωρόπ», ή ακόμη τό τραγούδι για τό θάνατο του Σωτήρη Πέτρουλα, πού τά κατατάσσει;

Στις αγάπες, τούς πόνους ή στους καημούς; Αισθάνθηκα λίγο Θεοδωρακικότερος του Θεοδωράκη όταν διαβάζοντας αυτή τή φράση ένιωσα πώς τόν μετρών για 1,60 ενώ φτάνει τό 1,96.

– «Δέν επιθυμούμε να θίξουμε κανένα, και πολύ περισσότερο να γελοιοποιήσουμε πρόσωπα».

– «Κάνουμε σάτιρα. Κανστική».

Καθεμιά απ' αυτές τις φράσεις ξεκινάει από

και γραμμαρα ζωριζω • και γραμμα

άλλα πρότυπα, εκ διαμέτρου αντίθετα μεταξύ τους. Η πρώτη παραπέμπει στην άστική κωμωδία, στην Belle Epoque που πράγματι δεν θίγει τίποτα. Η δεύτερη παραπέμπει στο θέατρο που έχει θέση και θίγει, καυτηριάζει, διδάσκει και μάχεται. Κοντολογίς: οι δύο αυτές φράσεις αλληλοεξοντώνονται και, άρα, εφησυχάζουν.

- «Στό κάτω κάτω οι δάσκαλοι μας σ' αυτό τό είδος αν και έζησαν πριν χιλιάδες χρόνια εξακολουθούν να διδάσκουν». Τά καλλιτεχνικά μας πρότυπα είναι προγονολατρικά. Σάν να μήν είναι ή επιθεώρηση κατευθείαν παράγωγο της γαλλικής γενε.

- «Γράψαμε μιά επιθεώρηση. Και προσπαθήσαμε μέσα σ' αυτές τίσ δυόμισι ώρες πού διαρκεί νά σου δώσουμε γέλιο για 20 χρόνια».

Νά λοιπόν τί είναι ή επιθεώρηση: γέλιο. Τό γέλιο σάν καλλιτεχνικός αυτοσκοπός.

- «...δουλέψαμε για νά σου προσφέρουμε στιγμές γέλιου από τίσ σελίδες της Ιστορίας.. Ένας Χειμώνας... μιά Άνοιξη... ένα Καλοκαίρι και πίσω από όλα αυτά ό θεατρικός μας έπιχειρηματίας... πού πίστεψε πρώτος απ' όλους σέ τούτη τή δουλειά».

Νά λοιπόν πού οι καλλιτέχνες δουλεύουν σκληρά όχι για τίποτα άλλο αλλά για νά Μου προσφέρουν και νά μου ξαναπροσφέρουν λές και πρόκειται για φοντανάκια γενεθλίων. Νά λοιπόν πού οι θεατρικοί έπιχειρηματίες είναι πολύ ρομαντικοί (άφου μπορούν και κρύβονται πίσω από Άνοιξεις και Καλοκαίρια σά μικρές θεότητες) και έχουν και τά πιστεύω τους, τά ιδανικά τους. Και δουλευτάρηδες έ; Τρία πράγματα μόνο δεν έχουν: έπιχειρηματικό μυαλό, έπιχείρηση και πορτοφόλι.

Όταν ή ιδεαλιστική αντίληψη περι τέχνης κρύβει σεμνότυφα όρισμένες πλευρές του ζητήματος, αυτό λέγεται κρατούσα ιδεολογία. Όταν όμως μιά έπιχείρηση κρύβει τό μοναδικό της κίνητρο, τό κέρδος, αυτό λέγεται χοντροκομμένη κοροϊδία.

Φράσεις κλειδιά για τήν πολιτική «άποκρυπτογράφηση» του έργου

- «Και τώρα έμεις μέσα από αυτά τά τραγούδια άντλήσαμε τήν έμπνευση για μιά επιθεώρηση τής ρωμοσύνης».

- «Ω Μαμά Έλλάς» - 20 χρόνια Θεοδωράκης - Για νά τά λέει ΟΛΑ.»

Άς μου έπιτραπεί έδώ νά θυμίσω και τή διαφημιστική βινιέτα πού μάς βομβάρδιζε τό καλοκαίρι από τίσ έφημερίδες: μέ τόν τίτλο του έργου και τήν άπαραίτητη βέβαια φωτογραφία του Μίκη, μάς θύμιζαν: Ω Μαμά Έλλάς. Τήν

είδαν τόσες χιλιάδες θεατές. Και, άποκάτω: «μιά επιθεώρηση για 9.000.000 Έλληνες».

- «Τότε (λένε οι Λυμπερόπουλος, Φιλιπούλης) όλοι οι Έλληνες γίνονται Ένας Έλληνας και πιά τίποτε δεν τόν σταματάει».

Έδώ δεν πρόκειται για πολιτική θέση αλλά για ρητορική άκράτεια και για θρησκεία. Ός τά τώρα όμως ή έθνική μας όμοψυχία κουτσά στραβά βολεύεται μέ τήν Πατρίδα, τό Έθνος και τήν Όρθοδοξία. Τώρα τί μάς λένε αυτοί οι κύριοι;

Και καλά οι κύριοι Λυμπερόπουλος-Φιλιπούλης. Όμως ό Μίκης Θεοδωράκης; Ό Καλλιτέχνης, ό Πολιτικός, ό Άνθρωπος;

Μπά.. λέμε. Σίγουρα θά διαφώνησε, θά διαμαρτυρήθηκε, δεν είναι δυνατόν. Γιατί όλοι έμεις πού τραγουδήσαμε τά τραγούδια του, αισθανόμαστε προσβλημένοι και ύβριζόμενοι. Γυρίζουμε τή σελίδα του προγράμματος. Διαβάζουμε:

«Έξάλλου, σκέφτηκα, τά γεγονότα τής τελευταίας είκοσαετίας, μέ τά όποια τόσο έχουν συνδεθεί τά τραγούδια μου, παρουσιάζουν τόσο μεγάλο ένδιαφέρον ώστε νά είναι ευχάριστο και ώφέλιμο νά τά ξαναθυμηθούμε. Για όλους αυτούς τούς λόγους έμπιστεύομαι μέ άγάπη - όπως είπα - τήν παρουσία μου -μέσω του έργου μου - σέ δοκιμασμένους μάστορες του είδους, άξιους καλλιτέχνες και καλούς φίλους. Δεν έχω παρά νά ευχηθώ καλή έπιτυχία και νά πω ένα μεγάλο ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ. Μίκης Θεοδωράκης Άθήνα Ιούνιος 1979»

Σχόλιον ούδέν.

Νίκος Πολίτης

Κυκλοφόρησε

Ζάν Πιαζέ

**ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
ΓΕΝΕΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ
3ης Σεπτεμβρίου 22, τηλ. 5234790

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

Πέτερ Πάουλ Τσάλ

Έν όνόματι του Έθνους

Στίς 24 Μαΐου 1974
μέ καταδίκασε
τό Έθνος

– τρείς δικαστές και έξι ένορκοι –

σέ τέσσερα χρόνια
στέρηση έλευθερίας

στίς 12 Μαρτίου 1976
μέ καταδίκασε
για τό ίδιο άδίκημα
τό Έθνος

– τρείς δικαστές και δύο
τούτη τή φορά
ένορκοι –

σέ δεκαπέντε χρόνια
κάθειωξη

λοιπόν νομίζω
πώς τά Έθνη πρέπει
νά κανονίσουν μόνα τους
τίς διαφορές τους

και έμένα νά
μέ αφήσουν
ήσυχο.

Ό ανά χείρας τόμος περιέχει ποιήματα. Πρόλογος «για τόν Έλληνα άναγνώστη μου», γραμμένος (όπως και πολλά άπ' τά ποιήματα) στή φυλακή, χρονολογημένος τό Μάη του 1978, μέ τήν ύπογραφή: Peter Paul Zahl, Φυλακές Werl, Ύποδειγματικό Κράτος τής Δυτικής Γερμανίας. Ό Περικλής Κοροβέσης, σέ προλογικό του σημείωμα, μάς πληροφορεί για τή ζωή έν τάφω του άνθρώπου αυτού. Γερμανός ποιητής, άριστερός – στή χώρα όπου ή ποινικοποίηση τής πολιτικής έχει πιά γίνει συνείδηση εκατομμυρίων εύπολότητων πολιτών:

«Ό ποιητής μαζί μέ τή γυναίκα του διατηρούσαν ένα μικρό τυπογραφείο στό Βερολίνο... Η συστηματική δίωξη τής άστυνομίας ήταν τέτοια πού οδήγησαν τή γυναίκα του σέ ψυχιατρική κλινική... Μ' άφορμή μιá άφίσα, πού τύπωσε για τούς πολιτικούς κρατούμενους όλου του κόσμου, καταδικάστηκε σέ μισό χρόνο φυλακής... προσπάθησαν νά τόν μπλέξουν σέ μιá ύπόθεση ένοπλης ληστείας... πιάστηκε τό Γενάρη του '72, ένώ ή ληστεία έγινε τό Φλεβάρη... για ν' άποφύγει νέα σύλληψη θγαίνει στήν παρανομία... Η άστυνομία άνοιξε πύρ και ό Πέτερ Πάουλ άνταπάντησε. Τραυματίστηκε ό ίδιος σοβαρά και έλαφρότερα ένας άστυνομικός... καταδικάζεται σέ τετράχρονη φυλάκιση. Γίνεται αναθεώρηση τής δίκης, όπου ή ποινή αυξάνεται σέ δεκαπεντάχρονη φυλάκιση... Στίς 20 του Μάη του '78 άρχισε μιá νέα άπεργία πείνας [στή φυλακή], ζητώντας άνθρώπινη συμπεριφορά, και άπό τότε δέν ύπάρχει κανένα νέο του».

Τά πολλά λόγια περισσεύουν σέ τέτοιες περιστάσεις – άκόμη κι αυτά πού έξομολογούνται τήν άμηχανία τους. Άφορμή άπλώς νά στοχαστούμε – μιá και παρήλθε ή έποχή τών έργων – ότι σέ «περαζόμενους καιρούς», κάκιστους κατά τ' άλλα, δέ αφήνονταν έτσι στήν τύχη τους οι άνθρωποι, στό έλεος τών δεσμοφυλάκων τους. Ό ίδιος ό Τσάλ, στήν αρκετά πρόσφατη περίοδο τής δικής μας δικτατορίας, είχε εργαστεί για τήν άπελευθέρωση τών τότε πολιτικών κρατουμένων και τήν άνατροπή τής δικτατορίας. Κι αυτό άς τό στοχαστούν κυρίως όσοι διεκδικούν αναδρομικά τήν πρωτοπορία του άντιδικτατορικού κινήματος, οι άνυποψίαστοι πρόσκοποι του διεθνισμού τών αδελφών κομμάτων. Φαίνεται όμως πώς ό διεθνισμός μας, κοντά στίς άλλες περίτρανες και σέ παγκόσμια κλίμακα νίκες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, κατάφερε και τούτο: έφοδιάστηκε μέ άλεξιθόρυβα – όπως θά 'πρεπε νά πράξει κάθε σύγχρονη πολυκατοικία.

Άπό τήν άλλη, τήν πιό ευαίσθητη μεριά, άς μήν άποτελέσει άφορμή και αυτό τό βιβλίο για νέες επιδόσεις φιλαρεσκείας. Άς μήν έξάρουμε αυτό τό είδος ποίησης, τής όλοφλόγισης, σέ βάρος κάποιας άλλης, βολεμένης –

και γραμματα γυριζω • και γραμμα

Ἄριστερός
στή Γερμανία, 1969

στό τηλέφωνο
δέ λέμε πιά
τίποτα
τό ουσιώδες

ὅταν τό κουδούνι
χτυπάει
τό πρωί
εἶναι ὁ γαλατάς·

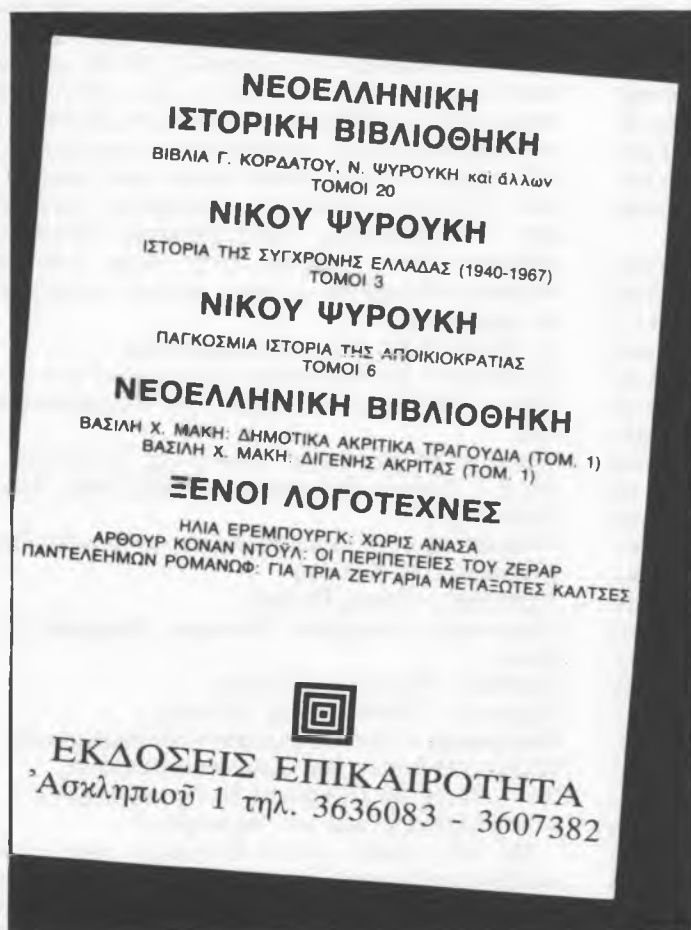
ἀκόμα.

Πέτερ Πάουλ Τσάλ, Ποιήματα,
μετάφραση Θ.Δ. Φραγκόπουλος,
Κέδρος, 1979.

για νά στηλιτεύσουμε ποιόν; τίνος τή βολή ν' αποδιοπομπεύσουμε; Για μιά φορά τουλάχιστον, ἄς μὴν μᾶς βρεῖ ἄτρωτους ἢ εἶδηση· ἄς μὴν ὀχυρωθοῦμε στό προκατασκευασμένο περιθώριο πού θά ὑποδεχτεῖ καί τούτη τή σελίδα. Γιατί (για νά προσθέσω μιά ἀκόμη ἀφέλεια στά μητρώα τῆς πολυδραβευμένης ἐποχῆς μας): τόν προτιμοῦμε ἔξω ἀπ' τή φυλακή τόν Πέτερ Πάουλ Τσάλ, ἀκόμη κι ἂν εἶναι νά μὴ γράφει τέτοια συγκλονιστικά ποιήματα. Καί αὐτό, ἔτσι συντομογραφικά, ὡς ἐναντιολογία σέ μιάν ἄλλη ἀφέλεια, ἐνδημική, πού μοιάζει νά ἔκανε καί πάλι τήν τύχη τῆς στίς μέρες μας: ὅτι δηλαδή οἱ ἀνθρώπινοι πολιτισμοί κρίνονται καί δικαιώνονται ἀπό τά πολιτιστικά τους ἐπιτεύγματα, τά μνημεῖα τους – τουτέστιν τούς τάφους.

Ἄς παραμείνει ἀνεικόνιστος στήν πινακοθήκη τῶν «πνευματικῶν ἀνθρώπων» ὁ Πέτερ Πάουλ Τσάλ.

Διονύσης Καψάλης

Περί πνευματικού ραγιαδισμού

Ἐπ' ἀφορμὴν μιᾶ παράστασης τοῦ Λίβινγκ Θήατερ

ΤΑ ΝΕΑ

ΠΕΤΡΑ ΣΤΑ ΤΕΛΑΜΑΤΩΜΕΝΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΝΕΡΑ ΤΗΣ ΑΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τὸ «Λίβινγκ Θήατερ» ἐντυπωσίασε τὸ κοινὸ

ΟΛΟΓΥΜΝΟΣ ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ, ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΦΙΝΑΛΕ ΕΞ ΑΠΟ ΤΙΣ ΦΥΛΑΚΕΣ ΕΠΙΤΑΠΥΡΓΙΟΥ

Οἱ τίτλοι αὐτοὶ θυμίζουν σκάνδαλο καί, πάντως, εἶναι ἀδόκιμοι γιὰ τὴ δημοσιογραφικὴ ἀπόδοση θεατρικῶν γεγονότων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ μικρὴ ἢ μεγάλη τους ἐμβέλεια. Ὁ ὑπερθετικός, ἡ θριαμβολογία καὶ ὁ ἐκστασιασμός εἶναι ἀπόλυτοι· ἀπονεκρῶνουν, ἐνῶ ὁ καλλιτέχνης θά ἔπρεπε νὰ σχετικοποιεῖται καὶ νὰ αὐτοαμφισβητεῖται συνέχεια, γιὰ νὰ παραμένει ζωντανός.

Γιατί αὐτός ὁ τρόπος γραφῆς δέν βαρύνει πάντα μόνο αὐτόν πού τὸν χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸν καλλιτέχνη πού ἔμμεσα τὸν προκαλεῖ ἢ τὸν ἐπιβάλλει. Ἐξηγοῦμε: Ἄν ἡ δουλειά μου στό θέατρο ἀναλίσκεται κυρίως γιὰ νὰ συνταιριάσω αὐτό πού θέλω νὰ παραστήσω (τό ΤΙ) μέ τό ΠΩΣ, κατὰ τρόπο πού, τελικά, στήν παράσταση νὰ μὴν ξεχωρίζουν· ἂν λοιπόν παύω γιὰ ὄλ' αὐτά, τότε προτρέπω καὶ τὸν κριτικὸ νὰ ἐνεργήσει μέ ὅμοιο τρόπο. Γιατί κι αὐτός, ὄντας δημόσιο πρόσωπο, δέν θά μπορέσει νὰ σχηματίσει μιάν ὀλοκληρωμένη ἀποψη γιὰ τὴν παράσταση, μέ μοναδικὸ ἐπιχείρημα τό ἰδιωτικὸ «μ' ἀρέσει – δέν μ' ἀρέσει». Ἄν ὅμως ἀσχολοῦμαι κύρια μέ τὴν «περιφέρεια» τῆς θεατρικῆς πρακτικῆς, ἂν τό ΠΩΣ παίρνει τό προβάδισμα, ἂν καταφεύγω στήν εὐκολὴ λύση καὶ τὸν ἐντυπωσιασμό, τότε προτρέπω καὶ τὸν κριτικὸ νὰ δώσει μεγαλύτερη ἐμφαση στό ΠΩΣ θά πεί ὅτι ἔχει νὰ πεί, κι ὄχι στό γιατί.

Ἔστερα ἂπ' αὐτά τὰ λίγα εἰσαγωγικά, ἄς ποῦμε δυὸ λόγια γιὰ τὴν παράσταση τοῦ «Προμηθεῆ» ὅπως τὴν ἔδωσε τό Λίβινγκ Θήατερ στό Δημοτικὸ Θέατρο τοῦ Πειραιᾶ.

Εἶναι μεγάλος ὁ πειρασμός νὰ πάρει κανεὶς

τό κείμενο τῆς παράστασης καὶ νὰ τό «ξεκοκαλίσει». Ἡ δουλειά εἶναι ἄχαρη, γιατί οὐσιαστικά δέν ὑπάρχει τό... «κρέας». Κι ἄς μὴ διαστοῦν κάποιοι νὰ ποῦν πῶς τό λέω αὐτό γιατί, τάχα, τό Λ.Θ. ἔθιξε τὰ «ιερά καὶ τὰ ὀσιά» μου. Λέω μάλιστα πῶς ὁ κούφιος λόγος ἐγκαθίσταται ἐπὶ σκηνῆς ἀπὸ τό πρῶτο μέρος πρὶν μπερδευτοῦν στό ἔργο καταλήψεις χειμερινῶν Ἀνακτόρων, Ὀκτωβριανές Ἐπαναστάσεις, Λένιν καὶ πλείστοι ὄσοι. Παίρνω, στήν τύχη, τὴν 14ῃ ἐνότητα τοῦ πρώτου μέρους· καὶ νὰ τί ἀναφέρει τό πρόγραμμα:

14 Ἐναλλαγές: Φῶς καὶ Θερμότητα
Πανδώρα – Τό Θανάσιμο Γυναικεῖο Φύλο
Δίας – Ἡ Πηγὴ τῶν Νόμων τῆς Θερμοδυναμικῆς
Φωτιά – Τό Θέμα τῆς Χρήσης τῆς Ἐνέργειας
Ἥρα – Πολλὰ Πρόσωπα – Λίλιθ, Εὐα, Ἥρα, Προμηθεῆς
Προμηθεῆς – Ὁ Τυχαῖος Ἀδάμ, Ἡ Τυχαία Εὐα
Ὁρφέας – Ἡ Κόλαση
Ἐριννύες – Τόσες Πέτρες
Ἡφαιστος – Μηχανές Ὀνείρου, Μηχανές Πολέμου
Πανθέα – Τροφή καὶ Σφαγὴ
Ἐρωτας – Τό Βέλος τῆς Ἀγάπης
Νάρκισσος – Λουλουδιασμένη Μεταμόρφωση
Μήτις – Θάνατος καὶ Ζωὴ Φυλακισμένοι
Ἴω – Ποιὸς θά Πληρώσει τό Λογαριασμό τοῦ ἠλεκτρικοῦ καὶ τοῦ ὑγραερίου;

Μέ τὴν πρώτη ματιὰ θαυμάζει κανεὶς τὴν πληθώρα τῶν κεφαλαίων στοιχείων, πού βέβαια δέν εἶναι τυχαῖα, οὔτε λάθη τυπογραφικά. Γιατί μέσα στήν θολὴ κοσμοαντίληψη τοῦ Λ.Θ., πίσω

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

από τη φράση «Δίας – ή πηγή των νόμων της θερμοδυναμικής», κρύβονται τέσσερις θεότητες: ο Δίας, η Πηγή, ο Νόμος και η συμπαθεστάτη μικρή θεότης Θερμοδυναμική, τέκνο, προφανώς, του άκαρπου έρωτα της Θερμότητας με τη Δυναμική. Καί άλλου:

«'Η Πανθέα τραβάει μιά ίσια γραμμή οί άρχές του Έυκλείδη ξεπηδούν από τά μαθηματικά της...»

Καί, αναρωτιέμαι, τί θά πει «ξεπηδούν»; Γιατί ξεχνούν την ύλική υπόσταση του Έυκλείδη; Τήν προσπάθεια, τή σκέψη, τήν πράξη; Γιατί σβήνουν τήν έπιστήμη προς όφελος του Θαύματος; Γιατί σπρώχνουν τό κατακτημένο έπιστητό στον άγνωστικισμό και τή θρησκευτικότητα; Και άκόμη, τί σημαίνει ή φράση πού λέει πώς ο Προμηθέας μās προσφέρει τά δώρα του αλλά «ή Έξουσία και ή Βία τόν κρατούν δεμένο...»; Ποιά συγκεκριμένη έξουσία, ποιά βία; Γιατί, όταν ή βία και ή έξουσία αναφέρονται «γενικώς» τότε δέν πρόκειται για τίποτε άλλο παρά για τήν «πολιτικοποιημένη» μάσκα του Αιώνιου Κακού πού μās προτρέπουν πάντα νά άπορρίψουμε στο όνομα του Αιώνιου Καλού (Χριστιανικού, Μαρξιστικού-Λενινιστικού ή Αναρχικού).

Σέ συνέντευξή τους τά στελέχη του Λ.Θ., όταν κάποιος, προφανώς σοκαρισμένοι από τήν τελική πρότασή τους για διαμαρτυρία έξω από τίς φυλακές του Κορυδαλλού, μέ συνθήματα για τήν άπελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων, τούς παρατήρησαν ότι μάλλον άγνοούν τήν ελληνική πραγματικότητα, άπάντησαν: «... Γνωρίζουμε τή σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, ή έλευθερία όμως δέν μπορεί νά 'ναι περιορισμένη, άν περιοριστεί στους δίκαιους (και ποιός καθορίζει ποιός είναι οί δίκαιοι και οί άδικοι;) καταστρέφεται. Αυτό πού συζητάμε έμεις είναι τό πρόβλημα του κακού. 'Επί 10.000 χρόνια τό κακό αντιμετωπίζεται μέ τό κακό, έμεις προτείνουμε νά σπάσει ο κύκλος αυτός. Αυτή είναι ή ριζική αλλαγή».

Έτσι, λοιπόν, αυτά πού πιστεύει τό Λ.Θ. μās υποχρεώνουν νά άπορρίψουμε κατηγορηματικά τίς ιδεολογικές του σταθερές, όπως τουλάχιστον διαφαίνονται μέσα από αυτό τό έργο.

Προκύπτει άμέσως τό έρώτημα: μπορεί μιά παράσταση νά είναι θεατρικά «σωστή» όταν άκριβώς τό ιδεολογικό της υπόβαθρο είναι σαθρό; Αυτή τήν έρώτηση θά ήθελα εδώ νά τήν παρακάμψω, γιατί παραπέμπει στο θέμα (παγίδα για τούς καλλιτέχνες) των σχέσεων περιεχομέ-

Gutenberg

ΣΟΛΩΝΟΣ 103-ΤΗΛ. 3600.127, 3629.402

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΔΩΡΑ

- ΤΩΡΑ ΣΕ ΕΝΑ ΚΑΛΙΣΕΧΤΟ ΤΟΜΟ

● **ΠΑΒΛΟ ΝΕΡΟΥΔΑ**
ΒΡΑΒΕΙΟ ΝΟΜΠΕΛ

ΓΕΝΙΚΟ ΑΣΜΑ (Canto General)
Σέ Μετάφραση, επιμέλεια, έξηγητικά
ΔΑΝΑΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
(ή Έλληνική έκδοση τιμήθηκε στην έκθεση της Λειψίας «Τά ώραιότερα βιβλία του κόσμου 1978»)
- **ΠΕΡΙΚΛΗ ΚΑΛΟΔΙΚΗ**

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
—ΚΟΙΝΟΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ—
Κυκλοφορεί σε 4 τόμους.
- **ΘΑΝΑΣΗ ΦΩΤΙΑΔΗ**

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ Ο ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ
—ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΚΙΩΝ—
Γραφιστική & ζωγραφική επιμέλεια
ΩΡΙΩΝΑ ΑΡΚΟΜΑΝΗ
Μέ 500 σελίδες μεγάλου σχήματος,
1500 σχέδια, εικόνες, αυτόγραφα και φιγούρες. Μέ πλήθος ανέκδοτα ή ξεχασμένα στοιχεία από τήν Ελλάδα, Τουρκία κ.λ.π.
- **HANNIS - WOLF RACKL**

ΒΟΥΤΙΑ ΣΤΑ ΠΕΡΑΣΜΕΝΑ
—ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ—
- **ΤΖΩΝ ΡΗΝΤ**

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟ ΜΕΞΙΚΟ
- **ΠΕΠΗ ΔΑΡΑΚΗ**

ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΟ
- **ENID BLYTON**

10 Βιβλία μέ τίς παιδικές περιπέτειες των Μυστικών Έφρτά.
- **Κ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ**

ΟΙ ΣΠΟΡΟΙ
ΤΑ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΑ
- **ΜΠΟΣΤ**

ΤΟ ΚΑΛΕΙΔΟΣΚΟΠΙΟ

ΣΕ ΟΛΑ ΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

ΖΗΤΗΣΤΕ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΚΑΤΑΛΟΓΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ GUTENBERG

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

νου-μορφής. Πάντως, ένα είναι σίγουρο· πώς ή υλοποίηση των σκέψεων, συναισθημάτων ή πολιτικών θέσεων που θέλω να εκφράσω, εξαρτάται άμεσα από τα εκφραστικά μέσα που διαθέτω. Καί τό κύριο εκφραστικό μέσο στό θέατρο είναι ή υποκριτική ικανότητα του ήθοποιού. Τέτοιες όμως ικανότητες δέν υπήρχαν στους ήθοποιούς του Λ.Θ. Ίσως γιατί ή εξακολουθητική «πριμοδότηση» του «μηνύματος» σέ βάρος της «τέχνης» (τό δίλημμα δέν τό συμμερίζομαι αλλά υπάρχει) νά άλλοτριώνει τελικά τόν ήθοποιό από αυτό που δικαιωματικά του άνήκει: τήν έκφρασή του.

Όσοι υποστήριξαν πώς οί ήθοποιοί του Λ.Θ. «έφεραν» κάτι καινούριο στην υποκριτική, στήριξαν τήν άποψη τους αυτή στην άνεση που είχε ή κίνησή τους πάνω στή σκηνή. Άλλά άν ή άνεση άποτελεί προϋπόθεση για τήν υποκριτική (κι αυτό όχι υποχρεωτικά) σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεί νά είναι τό άλλοθι για τήν έλλειψή της. Άν λοιπόν όλοι οί σωστοί ήθοποιοί έχουν

(φτιάχνουν) πάνω στή σκηνή τήν «υποκριτική τους άνεση», οί ήθοποιοί του Λ.Θ. είχαν τήν άνεση που πολύ καλά γνωρίζουμε στην Ελλάδα γιατί μās τή δείχνουν τόσα χρόνια τώρα, χειμώνα καλοκαίρι, οί ήθοποιοί της επιθεώρησης. Είναι ή άνεση που δέν ξέρει τή διαφορά μεταξύ σκηνης και πλατείας, και που γι' αυτό τό λόγο δέν μπορεί νά ξεπεράσει τά όρια της και νά γίνει καλλιτεχνική δημιουργία.

Όταν λοιπόν μορφή και περιεχόμενο είναι από πολύ συζητήσιμα ως άπορριπτά, τότε τί μένει που νά δικαιολογεί τό θριαμβευτικό ύφος; Μήπως ή «συμμετοχή» του κοινού; Ή μήπως ή εμφάνιση γυμνών άνδρων επί σκηνης; Και τό ξανα και τό άλλο είναι θέματα παραθεατρικά τό δέ γυμνό είναι και έρεθιστικό-προκλητικό όσο κι άν μās διαβεβαιώνουν για τό αντίθετο. (Σημειώνω πώς για τό γυναικείο γυμνό, που κι αυτό υπήρχε, δέ μās μίλησε κανείς). Τί είδους υποκρισία είναι αυτή που θέλει νά μās πείσει πώς ό γυμνός Προμηθέας, και μάλιστα «σε άπόσταση αναπνοής», δέ «σοκάρει», όταν π.χ. τό θέμα αυτό στην ανταπόκριση των Νέων καταλαμβάνει τό 1/3 του άρθρου δημιουργώντας τό «σόκ» από τό όποιο στή συνέχεια θέλει νά μās απαλλάξει για νά μήν ταυτίσουμε τήν αντίδρασή μας μέ τήν κακόμοιρη εκείνη «... γυναίκα που συνόδευε ένα άγοράκι, δυσανασχέτησε και άποχώρησε...» Όμως στό μεταξύ ξεχνιέται κάτι: πώς όλα αυτά δέ γίνονται στό δρόμο από κάποιους που έστω θά νόμιζαν ότι μ' αυτόν τόν τρόπο άναταράζουν τά τελματωμένα νερά των παραδεδεγμένων όριών, αλλά στό θέατρο. Σ' ένα χώρο δηλαδή που ιδέες, πράξεις ή εμφανίσεις καταξιώνονται μόνο άν δικαιώνονται καλλιτεχνικά. Μόνο άν είναι θεατρικά άναγκαίο τό γυμνό θά μπορούσε νά μās ενδιαφέρει, και τότε, σ' αντίθεση μέ τούς σεμνότυπους, δέν θά είχαμε κανένα λόγο νά μήν τό δεχτούμε. Άντ' αυτού, διαβάζουμε πώς «μπορεί νά μήν ήταν άπαραίτητο, αλλά όπωσδήποτε ήταν πολύ ταιριαστό...»

«Άναντίρρητα έπρόκειτο για πέτρα ριγμένη στα τελματωμένα επί χρόνια πολιτιστικά πράγματα της Θεσσαλονίκης», συνεχίζουν τά Νέα. Ό άρθρογράφος δέν αισθάνθηκε ότι αυτή ή φράση εκτός από κενή είναι και άφ' έαυτης ύβριστική για όσους μοχθούν στή Θεσσαλονίκη για τά πολιτιστικά πράγματά της; Και πώς γράφεται έτσι άβασάνιστα ή φράση «... άνεξάρτητα από τήν άποδοχή ή όχι των ιδεολογικών θέσεων του θιάσου», όταν τό θέμα της σχέσης της ιδεολογίας μέ τήν καλλιτεχνική της ύποστα-

Έκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ
Σόλωνος 94 Τηλ. 3607744

ΗΛΙΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ
έγχειρίδιον του καλου κλέφτη

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

1. Έπαναστατικό πρόβλημα
2. Γραφειοκρατική κοινωνία 1
(Οι παραγωγικές σχέσεις στή Ρωσία).
3. Γραφειοκρατική κοινωνία 2
(Η επανάσταση κατά της Γραφειοκρατίας).
4. Η πείρα του εργατικού κινήματος 1
(Πώς ν' άγωνιστούμε).
5. Η πείρα του εργατικού κινήματος 2

(Προλεταριάτο και όργάνωση).

OSCAR LANGE
Οίκονομετρία

IVAN ILLICH
Κοινωνία χωρίς Σχολεία

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

σιοποίηση παραμένει άλυτο;

"Όλα αυτά δέν θά ήταν τόσο άξια λόγου, άν αναφέρονταν σέ μιά... έδώδιμη παράσταση. "Όμως, έδω έδρασε γιά άλλη μιά φορά ή μαγεία του «Ευρωπαϊκού», ένάντια σέ κάθε κριτική νηφάλια θεώρηση. Άκόμα και όσες δυνάμεις άντιστρατεύονται κουτσά στραβά τό δουλικό θαυμασμό του ξενόφερτου, άνατρέχοντας συνήθως στίς βαθιά μέσ' τήν συντήρηση ριζωμένες «ρίζες μας», ίσοπεδώθηκαν αυτή τή φορά από τόν άλλο μπαμπούλα πού τό Λ.Θ. έφερε άθελά του(;) μαζί του: τήν ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑ. "Όπως λοιπόν και μέ τίς ζαλιστικές έναλλαγές τής μόδας, γιά νά τίς πληροφορηθούμε έδω στήν έπαρχία, πρέπει νά αγοράσουμε διάφορα ξένα περιοδικά άκόμη κι άν δέν ξέρουμε τή γλώσσα, μόνο και μόνο γιά νά μή φανούμε «άνενημέρωτοι», έτσι και μέ τήν καλλιτεχνική πρωτοπορία: πρέπει νά μή δείξουμε άστοιχείωτοι. Τό τελικό χειροκρότημα δέν δηλώνει μόνο τήν έπιδοκιμασία αλλά και τήν έννημέρωσή μας. Γιά νά «καλύψει» λοιπόν αυτή μας τήν ανάγκη γιά έννημέρωση γράφεται κυρίως ή άνταπόκριση αυτή. Έτσι, αναφέρεται πιά πολύ σέ ιστορίες και γεγονότα παραθεατρικά - άξιόλογα και άξιοπρόσεκτα σίγουρα, πού όμως προεκτείνονται και διογκώνονται καταχηρηστικά. Γιατί όμως αυτή ή σιωπή σ' ό,τι άφορά τήν ουσία; Γιατί άσχολείται μέ όλα τά άλλα εκτός, άς πούμε, από τό «παίξιμο» τών ήθοποιών; Δέν έχουν τάχα άποψη πάνω σ' αυτό τό θέμα, ή μήπως συμφωνούν μαζί μας πώς ήταν τό πιά άδύνατο σημείο του Μύθου: Λίβινγκ Θήατερ;

Και έπιτέλους γιατί τόσοσ ραγιαδισμός στά MADE IN EUROPE ή U.S.A. πολιτιστικά προϊόντα; Τή στιγμή μάλιστα πού όμόθυμα ή ένθική μας ύπερηφάνια συμφωνεί ότι πνευματικώς είμαστε άν όχι άνώτεροι, πάντως «εφάμιλλοι τών Ευρωπαίων» (Ίδε και 2 Νόμπελ). Θά ήταν πιά κατανοητό νά θαυμάζουμε ένα γερμανικό κομπρεσέρ ή ένα γαλλικό άεροπλάνο, μιά και δέν είμαστε σέ θέση νά τά φτιάξουμε μόνοι μας, και νά άποκαθιστούμε πλήρως τήν κριτική μας λειτουργία όταν πρόκειται γιά τήν πνευματική δημιουργία και τό θέατρο ειδικότερα.

"Όταν όμως δέν κρίνουμε και δέν συζητάμε αλλά θαυμάζουμε - σέ τόνο ραγιαδικο ύπερθετικό - τότε πού νά μείνει καιρός περισυλλογής γιά νά μπουνε στή θέση τους ένέργειες «πέντε λεπτών περισυλλογής γιά τούς πολιτικούς κρατουμένους» του Γιεντή-Κουλέ και του Κορνδαλλού, μόνη «θέση» του Λ.Θ. πού προκάλεσε κάποιες άντιδράσεις γιατί στήν Έλλάδα του 1979 φάνταζε κάπως χοντροκομμένη...

Γιά τά ύπόλοιπα, γιά τή σύνδεση (διαχρονική κατά τήν τελευταία μόδα) Προμηθέα, Έντα Γκόλντμαν, Λένιν, Χειμερινών Άνακτόρων, Δία, χάλππενινγκ... και άλλων πολλών ών ούκ έστιν άριθμός, γιά όλα τά θεατρικά δάνεια πού όμως δέν πέρασαν από κανένα χωνευτήρι, καλύτερα νά μή γίνεται λόγος. Νά μας έπιτραπεί νά πιστεύουμε ότι βρέθηκαν πολύ μακριά από τή θεατρική δημιουργία.

Νίκος Πολίτης

Σημείωση: Η άνταπόκριση του Ν. Βολωνάκη, στά ΝΕΑ τής 26.10.79, δέν είναι έξω από τό γενικό πνεύμα πού επικράτησε μέ τήν έλευση του Λ.Θ. Η συνεχής και άποκλειστική μου άναφορά σ' αυτήν δέν έχει ειδική σημασία. Άπλώς διαδάζω κι έγώ τή 2η σελίδα τών Νέων, όταν θέλω νά «ένημερωθώ» στά καλλιτεχνικά. Έχουν λοιπόν, σ' αυτόν τόν τομέα, ιδιαίτερη άπήχηση και έπιρροή. Άρα και αύξημένη, θά 'πρεπε, ύπευθυνότητα.

ΓΙΑ ΤΟΝ Κ. ΚΟΛΙΓΙΑΝΝΗ

ΜΙΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Στό προηγούμενο τεύχος του *Πολίτη* ο Γιώργος Καρράς σε σχόλιό του πού αναφέρεται στη μεταχείριση του Κολιγιάννη από το «ΚΚΕ», διατυπώνει όρισμένες κριτικές παρατηρήσεις για το άρθρο μου, με το ίδιο θέμα, στο *ΑΝΤΙ*, επισημαίνοντας ότι το χαρακτηρισίζουν «ή απλή τοποθέτηση, ή κοινός τόπος», και ότι το διακρίνει ένας περιγραφισμός «δειλός» πού αφήνει «τά διότι απέξω».

Θεώρησα αναγκαία μιάν απάντηση: 1. Το άρθρο μου στο *ΑΝΤΙ* κύριο στόχο είχε να καταγγείλει την απαράδεκτη στάση της σημερινής ηγεσίας του «ΚΚΕ» πριν και μετά το θάνατο του Κολιγιάννη. Και να υπογραμμίσει ότι η περίπτωση του είναι σύμπτωμα της χρόνιας και βαθιάς κρίσης του «ένός και μοναδικού κόμματος της εργατικής τάξης», φορέα σήμερα της πιο αποκρουστικής μορφής εξάρτησης, του πιο ανώμαλου, αντιδημοκρατικού και άπληθους που έσωτερικού καθεστώτος, πού γνώρισε στην πολυκύμαντη αγωνιστική του πορεία το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα.

Παρά το συγκεκριμένο αυτό χαρακτηρισήρα του, το άρθρο μου, δεν εξαν-

τλείται σε απλές τοποθετήσεις ούτε, πολύ περισσότερο, διακρίνεται για δειλό περιγραφισμό πού αφήνει απέξω τά διότι. Αντίθετα, σημειώνοντας πώς ή περίπτωση Κολιγιάννη εντάσσεται σε ένα γενικότερο φαινόμενο στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα, επισημαίνει μιά σειρά «διότι». Και κυρίως τά «διότι» πού έχουν σχέση με την επιβολή, από διεθνή καθοδηγητικά κέντρα, «θεωρητικών» αντιλήψεων και πρακτικών επιλογών - στη διαμόρφωση των δομών και της λειτουργίας των ΚΚ - πού εκφράζουν κραυγαλέα διαστρέβλωση των μαρξιστικών επαναστατικών ιδεών με τις βαθύτατες, τελικά, παραμορφώσεις - προς γραφειοκρατική, αντιδημοκρατική και εξαρτησιακή κατεύθυνση - πού έχουν υποστεί τά ΚΚ. Παραμορφώσεις στον συνολικό χαρακτήρα και τή δράση πού πρέπει να διακρίνει ένα αληθινά επαναστατικό κόμμα.

2. Φυσικά όπως διευκρινίζω στο άρθρο μου περιορίστηκα σε όρισμένες μόνο επισημάνσεις για τις πτυχές του φαινομένου πού εκδηλώθηκε στην περίπτωση του Κολιγιάννη. Θά ήμουν έπομένως ο τελευταίος πού θά άμφισβητούσα ότι μιά ολοκληρωμένη διερεύνηση των αιτίων της έπι-

κράτησης τέτοιων παραμορφώσεων στά ΚΚ - και σε προέκταση στά μοντέλα των «σοσιαλιστικών» κρατών - άπαιτεί πίο βαθιές τομές, τόσο στο Ιστορικοκοινωνικό όσο και στο Ιδεολογικό πεδίο όπου αναπτύχθηκαν.

Περίμενα πώς ο Γ. Καρράς επισημαίνοντας την «άνεπάρκεια» του γραπτού μου θά προχωρούσε σε παραπέρα τομές, έστω ύπαινετικά. Και δέν μπορώ παρά να σημειώσω πώς τό έπιχειρεί στο τελευταίο σημείο του σχολίου του, αλλά με μιά γενική εκτίμηση πού άποτελεί κοινοτυπία: «χωρίς παρελθόν (και παρόν) τό αύριο θά είναι πάντα έτοιμο ζοφερό χωρίς γιατί και πώς τό διά τάδε θά είναι πάντα κωμικοτραγικό φάλτσο».

Πολύ κακό, λοιπόν, για τό τίποτε. Κατά τά άλλα ή διερεύνηση των προβλημάτων πού θίχτηκαν δέν έχει καθόλου εξαντληθεί. Και σ' αυτό συμπίπτουμε με τον Γ. Καρρά.

Αντωνής Μπριλλάκης

Και ή άπάντηση του Γιώργου Καρρά:

Ούτε «πολύ», ούτε (έλπίζω) «κακό», αλλά ούτε και «για τό τίποτα». Άφήνοντας κατά μέρος τά δευτερεύοντα - όπως π.χ. ότι τό έπιθετο «δειλός» δέν πήγαινε βέβαια στον Α. Μπριλλάκη ή στο άρθρο του, αλλά ήθελε να έπισημάνει τά όρια πού έχει ο περιγραφισμός σάν προσέγγιση - θά περιοριστώ στα άπολύτως ουσιαστικά. Έξακολουθώ να πιστεύω ότι τά «διότι» πού περιλαμβάνονται και στην άπάντηση του Α. Μπριλλάκη (παραμόρφωση των μαρξιστικών ιδεών ή αντιδημοκρατικό έσωκομματικό καθεστώς), παρότι βέβαια είναι προϋποθέσεις για τά πάντα, είναι ταυτόχρονα και «κοινό τόποι», τουλάχιστον για την ανανεωτική λεγόμενη άριστερά από τό 1968 και δώθε: είναι τόσο γενικά πού δέν έξηγούν τίποτα, δέν μπορούμε δηλαδή να μένουμε πάντα σ' αυτά σ' αυτά και μόνο.

Χωρίς φυσικά να φαντάζομαι ότι έγώ θά έξηγήσω τά πράγματα, και λυπάμαι αν αυτή ή έντύπωση δόθηκε, έπιχείρησα στο σημείωμά μου να εξειδικεύσω κάπως για την περίπτωση Κολιγιάννη. Και, δεδομένης της άπόφασης να αντικατασταθεί τό 1972 από γραμματέα του ΚΚΕ, συσχετίσα τελικά την πολιτική του έξόντωση με την παντελή άδυναμία του ΚΚΕ να άντέξει την οποιαδήποτε συζήτηση για τό παρελθόν του, για τά έρωτήματα πού γεννάει ή ιστορία του, έρωτήματα πού εκ των πραγμάτων θά έθετε ή οποιαδήποτε συζήτηση για την άντικατάσταση του Κο-

ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

Με τον τίτλο «Γενικά Έργα» οι εκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ κυκλοφορούν μιά σειρά από κείμενα Άρχαίας, Βυζαντινής και Νεότερης Έλληνικής γραμματολογίας.

Κορυφαίοι συγγραφείς, Έλληνες και Ξένοι, ασχολούνται με τον πνευματικό μας πολιτισμό.

DELVOYE, ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ, ΚΙΤΤΟ, ΚΟΡΝΦΟΡΝΤ, ΜΑΑΣ, ΒΑΥΝΕΣ και MOSS, BROWNING, NILSSON, PAGE, RIGE, FLACELIERE, κ.ά.

3 σειρές των «Γενικών Έργων» σε 24 καλαίσθητους τόμους, με την εύθύνη και την έπιμελημένη ποιότητα πού διακρίνει τις εκδόσεις μας, ενδιαφέρουν άμεσα Μαθητές, Σπουδαστές, Φιλολόγους αλλά και κάθε σκεπτόμενο Έλληνα.

Έκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Έκδόσεις ποιότητας.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 8 — ΤΗΛ. 36-27-318 — ΑΘΗΝΑΙ 143

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

λιγιάννη, ακόμα και η ίδια ή φυσική παρουσία του. Και πρόκειται για μία αδυναμία εξαιρετικά ανελαστική. Μιά λοιπόν και ο Α. Μπριλλάκης μου ζητάει «περαιτέρω τομές», αυτό είναι, κατά τη γνώμη μου πάντα, μία τέτοια «τομή», τουλάχιστον ως προς το κείμενό του και την προβληματική που το διαπερνά. Πολύ περισσότερο μάλιστα που τέτοια πράγματα δεν ισχύουν μόνο για το ΚΚΕ.

Από την άλλη μεριά, δεν θα διαστάσω να αναγνωρίσω ότι αυτή μου ή τοποθέτηση έμεινε εξαιρετικά γενεικευμένη, άρα μη εξειδικευσιμη για την περίπτωση Κολιγιάννη. Βλέπω λοιπόν, έστω και εκ των υστέρων, ότι το σημείωμά μου θα ήταν πολύ λιγότερο έλλιπές εάν είχα αναφερθεί, υπαινικτικά έστω, στους λόγους της αντικατάστασης του Κολιγιάννη από τον Φλωράκη: στήν ανάγκη π.χ. του ΚΚΕ (έξωτερικού τότε) να σπάσει το φράγμα του «έξωτερικό» / «έσωτερικό», να «έσωτερικοποιηθεί», να «αναίρεσει» τη διάσπαση του 1968, πράγμα που σήμαινε την απομάκρυνση του πρωτεργάτη. Και είναι κυρίως τέτοια λεπτά γιατί και πώς που η βίαιη εξαφάνιση του Κολιγιάννη θέλησε να κουκουλώσει. Έλλιψω άρμοδιότεροι από μένα στα ζητήματα αυτά, εκείνοι που τά εζησαν από μέσα και τά γνωρίζουν συνεπώς καλύτερα, να προχωρήσουν στις «τομές» που είναι πράγματι αναγκαίες.

Γιωργος Καρρας

ΑΝΤΙΟ ΝΙΚΟ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ

Μερικά μέλη του Κ.Μ.Ε. και κύρια του Φιλοσοφικού Τμήματος, που για

λόγους εύνοητους (δουλεύουν σαν εκπαιδευτικοί κ.λπ.) δεν θέλουν να μπει τό όνομά τους, άποφασίσαμε (έκπροσωπούμενοι από έναν, τόν γράφοντα) να στείλουμε δυό λόγια στον ΠΟΛΙΤΗ τιμώντας τόν Νίκο Πουλαντζά που τόσο σκληρά και πρόωρα έφυγε άπ' τή ζωή και παρά τίς ιδεολογικές μας διαφορές και τήν πίκρα που αιστανόμαστε όταν ο Νίκος Πουλαντζάς, αυτό τό τόσο ταλαντούχο και μεγάλο πνεύμα, συχνά έβλεπε τό Μαρξισμό από μία τόσο άλλη σκοπιά μέσα από ένα πρίσμα ρομαντικό μέσα από ένα πρίσμα ύποκειμενικό, δίνοντας στό Μαρξισμό μία διάσταση που ήταν αδύνατο αυτός ο Μαρξισμός να μεταβάλλει τόν κόσμο όπως ήθελε ο Μάρξ. Κύρια μέ τό έργο του για τό Κράτος ο Πουλαντζάς διατύπωσε τή θεωρία ότι μέ τήν πάροδο του χρόνου και τήν εξέλιξη τής κοινωνίας τό κράτος άποχτάει μία άυτονομία και παύει να συνδέεται μέ χιλιάδες νήματα μέ τήν άστική τάξη. Τέτοιο φαινόμενο δεν τό είδαμε πουθενά παρά τόν εξωραϊσμό (έξ ανάγκης και πίεσης λαϊκού άριστου κινήματος) του άστικού κράτους που έδωσε τή φόρμα τής Σοσιαλδημοκρατίας. Δεν είναι όμως ώρα για να κριτικάρουμε τόν Πουλαντζά που άφησε ένα κενό τεράστιο στον γενικό χώρο τής Προοδευτικής άριστερης διανόησης. Η ζωή θα δείξει ποιός έχει δίκιο. Γίνονται συζητήσεις στο Κ.Μ.Ε. ώστε να σταλεί κείμενο στον τύπο εκ μέρους του Κ.Μ.Ε. σαν έπιστημονικού κέντρου για τό έργο και τήν προσωπικότητα του Πουλαντζά. Αν τελικά δεν γίνει κάτι τέτοιο αυτό σημαίνει ότι τό Κ.Μ.Ε. όχι ότι ύποτιμάει τόν Πουλαντζά αλλά τιμώντας τόν άγωνιστή ενάντια στη δι-

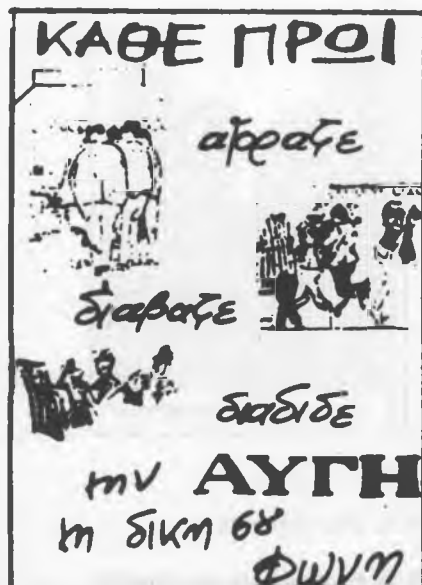
χτατορία τιμώντας τό Διανοούμενο τόν καθηγητή που φέρνει στο φώς στους φοιτητές και στο πλατύ κοινό τήν άνίκητη κοσμοθεωρία του Μαρξισμού τιμώντας τόν ήθικό τόν έντιμο και άκέραιο άνθρωπο τιμώντας τόν γλυκύτατο και συμπαθέστατο Νίκο Πουλαντζά, τιμώντας λοιπόν αυτή τήν διεθνή προσωπικότητα που λέγεται Πουλαντζάς θεωρεί ότι δεν είναι πιά του παρόντος τέτοιες κριτικές και αναλύσεις τή στιγμή που ο Νίκος έφυγε και γέμισε πίκρα φίλους και ιδεολογικούς αντίπαλους γιατί ήταν τόσο νέος και αγαπητός. Η Ιστορία θα δείξει τήν αλήθεια αλλά όπως και ένα έχει τό πράγμα ο Πουλαντζάς θα μείνει στο πάνθεο των στοχαστών σαν ο άνθρωπος που άγωνίστηκε να βρεί ένα «ιδανικό» Μαρξισμό ακόμα και για τούς έχθρους του Μαρξισμού. Δεν μπορούμε παρά να τιμήσουμε τήν ανθρωπιά του και τό τεράστιο πνευματικό του έργο.

Νίκο Πουλαντζά Ζεις στις διάνοιες των προοδευτικών ανθρώπων.
Η μνήμη σου είναι άιώνια.
Αντίο Νίκο Πουλαντζά.

Δημόκριτος Πειθής,
ήθοποιός
Μέλος του Κ.Μ.Ε.

Υ.Γ. Αν ως τώρα και παρά τίς πολλές συζητήσεις δεν έγινε (στο Κ.Μ.Ε. για τόν Νίκο Πουλαντζά) μνεία ήταν από λεπτότητα προς τή μνήμη του Νίκου και τίποτε άλλο άπ' ό,τι πιθανόν να μάς καταλογίζουν οι ιδεολογικοί μας αντίπαλοι.

Ο ίδιος

ΣΥΓΧΡΟΝΑ
ΘΕΜΑΤΑ

Περίοδος β': χρόνος 2ος, τεύχος 6. Σεπτέμβριος - Νοέμβριος '79, τιμή 80λ

Τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας

Περιφερειακή 'Ανάπτυξη ● 'Αστικά Κέντρα
'Επένδυση και Συσσώρευση Κεφαλαίου
Σύστημα Οικισμών
'Αστικοποίηση ● Συγκοινωνίες
Κρίση του Θεσμού τής Οικογένειας
'Ηλιακή 'Ενέργεια